

Prakseologia i Zarządzanie

**ZESZYTY
NAUKOWE
TNP**

*Praxiology and Management
Scientific paper of Learned Society of Praxiology in Poland
Polish - English edition*

Numer 2/2024

Open access

Prakseologia i Zarządzanie.
Zeszyty Naukowe TNP
Nr 2/2024

www.zntnp.pl

Komitet Redakcyjny

Redaktor Naczelny: dr hab. Elwira Gross-Gołacka, Uniwersytet Warszawski, Towarzystwo Naukowe Prakseologii

Z-ca Redaktora Naczelnego: dr Agnieszka Butor-Keller, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Towarzystwo Naukowe Prakseologii

Z-ca Redaktora Naczelnego: dr hab. Romuald Poliński, prof. em. WSE, Towarzystwo Naukowe Prakseologii, Washington Academy of Sciences

Z-ca Redaktora Naczelnego: dr hab. Jacek Wysocki, prof. SGH, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Towarzystwo Naukowe Prakseologii

Redaktor języka angielskiego: mgr Rafał Antosiewicz

Rada Naukowa

Przewodniczący Rady Naukowej:

dr hab. Piotr Masiukiewicz, prof. em. SGH

Członkowie Rady Naukowej:

1. dr Marek Arszułowicz (Wielka Brytania)
2. prof. ndzw. dr hab. Andreas Bielig (Niemcy)
3. dr hab. Marcin Bukala, prof. IFiS PAN
4. prof. ndzw. dr hab. Miloslawa Chovancova (Republika Czeska)
5. dr hab. Paweł Dec, prof. SGH
6. dr hab. Gabriel Główka, prof. SGH
7. prof. dr Anatolij G. Goncharuk (Ukraina)
8. prof. dr hab. Mirosława Janoś-Kresło
9. dr Carlos Jorge Lenczewski-Martins (Portugalia)
10. Luigi Lai (Włochy)
11. prof. dr hab. Zbigniew Kierzkowski
12. dr hab. Krzysztof Kalicki, prof. ALK
13. prof. dr hab. Jan Provaznik (Słowacja)
14. dr hab. Wiesław Rehan, prof. em. WSH
15. prof. dr hab. Anna Lewicka-Strzałecka
16. prof. dr hab. Mirosław Sułek
17. prof. dr hab. Anna Szelągowska

Langue of publication: Polish and English

Copyright reserved

Wymogi redakcyjne na stronie: <http://www.zntnp.pl/index.php/informacje-dla-autorow/>

Przesyłanie tekstów polskich lub angielskich do recenzji: redaktor.nacz@zntnp.pl

Paper online – open access (2 times a year)

ISSN: 2449-8068

Komitet Recenzentów

dr Ryszard Banajski, Towarzystwo Naukowe Prakseologii
dr hab. Alfred Bieć prof. em. SGH
dr hab. Paweł Dec prof. SGH, Instytut Finansów Korporacji i Inwestycji, SGH w Warszawie
dr inż. Piotr Górny, Wojskowa Akademia Techniczna
dr hab. Elwira Gross-Gołacka prof. UW, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Warszawski
prof. dr hab. Zbigniew Kierzkowski, Wyższa Szkoła Informatyki w Łodzi
dr hab. Jerzy Kolarzowski prof. UPH, UPH w Siedlcach
dr Alicja Krzepicka, Instytut Zarządzania Wartością, SGH w Warszawie
prof. dr hab. Anna Lewicka-Strzałecka, Instytut Filozofii i Socjologii PAN
dr hab. Piotr Masiukiewicz, prof. em. SGH, Towarzystwo Naukowe Prakseologii
dr hab. Barbara Mazur prof. PB, Politechnika Białostocka
dr hab. Sylwia Morawska prof. SGH, Katedra Prawa Administracyjnego i Gospodarczego Przedsiębiorstw, SGH w Warszawie
prof. dr hab. Tadeusz Oleksyn, Towarzystwo Naukowe Prakseologii
dr inż. Grażyna Ożarek, Towarzystwo Naukowe Prakseologii
dr hab. Piotr Pasieczny, prof. UW, Wydział Zarządzania Uniwersytet Warszawski, Komitet Nauk Organizacji i Zarządzania PAN
dr Dorota Podedworna-Tarnowska, Zakład Aksjologii i Pomiaru Wartości, SGH w Warszawie
dr hab. Romuald Poliński, prof. em. WSE, Towarzystwo Naukowe Prakseologii, Washington Academy of Sciences
prof. dr hab. Włodzimierz Szpringer, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Warszawski
prof. dr hab. Mirosław Sułek, Instytut Nauk Politycznych, Uniwersytet Warszawski
dr hab. Grzegorz Szulczewski prof. SGH, Instytut Filozofii, Socjologii i Socjologii Ekonomicznej, SGH w Warszawie

Spis treści

<i>Prof. dr hab. Mirosław Sulek</i>	
Unia Europejska jako aktor geopolityczny oczami prakseologa.....	6
<i>dr hab. Piotr Masiukiewicz, prof. em. SGH</i>	
Ekonomia szczęścia – aspekty prakseologiczne.....	23
<i>Monika Modrzejewska, PhD</i>	
Metaverse as a <i>simulation</i> of reality	46
<i>Dr Agnieszka Butor-Keler</i>	
Piaskownice regulacyjne jako narzędzie racjonalizacji podejmowania decyzji w działalności podmiotów na rynku finansowym	57
<i>Mgr Michał Bąkowski, mgr Katarzyna Krzykowska</i>	
Biznes i zarządzanie jako element edukacji ekonomicznej młodzieży w szkołach ponadpodstawowych	70
<i>Mgr Anna Zielińska</i>	
Kto kupuje od odpowiedzialnych przedsiębiorstw: analiza różnic między pokoleniami w preferencjach zakupowych polskich konsumentów	89
<i>Dr hab. Wiesław Rehan, prof. em. WSH</i>	
Recenzja monografii P. Deca i P. Masiukiewicza „Restrukturyzacja przedsiębiorstw. Zarządzanie kryzysem”	101

Unia Europejska jako aktor geopolityczny oczami prakseologa

Prof. dr hab. Mirosław Sulek

Emerytowany profesor Uniwersytetu Warszawskiego
Towarzystwo Naukowe Prakseologii
Polskie Towarzystwo Geopolityczne
m.sulek@uw.edu.pl

Streszczenie: Unia Europejska jest uczestnikiem stosunków międzynarodowych. Tworzy ją 27 zróżnicowanych państw, co powoduje, że nie ma ona takiej siły oddziaływania, jaka wynikałaby z jej sumarycznego potencjału. Sprawność działania takiego organizmu zależy od wielkości potęgi (która jest wielkością nominalną) oraz od wskaźników pokazujących jej wartość realną. Nie zważając na to, Unia stawiała sobie ambitne cele, nie dostrzegając swoich sprawnościowych ograniczeń. Artykuł wskazuje na te ograniczenia. Związane są one przede wszystkim z utrzymaniem spójności. Dla jej zbadania autor wyliczył koncentrację potęgi, wskaźnik spójności oraz wskaźnik zgodności strukturalnej. Do obliczenia potęgi UE autor zastosował formułę własną. W latach 1992 -2019 wielkość potęgi gospodarczej kształtowała się mniej więcej na poziomie USA, wcześniej daleko przewyższając Chiny. Około 2015 roku doszło do wyrównania się potęgi tych trzech podmiotów. Następnie Chiny prześcignęły Stany Zjednoczone, ale Unia Europejska od 2020 roku (Brexit) znacznie osłabła. W całym okresie wskaźniki spójności wykazywały również tendencję spadkową.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, aktor geopolityczny, prakseologia, sprawność, spójność

Klasyfikacja JEL: C19; C80

Wstęp

Unia Europejska jest uczestnikiem stosunków międzynarodowych, ale nie występuje w nich jako jednolity aktor. Tworzy ją 27 państw, zróżnicowanych w zakresie gospodarki, kultury, religii, języka, ideologii, tradycji państwowych i wojskowych itp. Zróżnicowanie to powoduje, że UE nie ma takiej siły oddziaływania, jaka wynikałaby z jej sumarycznego potencjału. Sposobem do odgrywania większej roli w świecie jest zwiększanie spójności działania, co może odbyć się drogą rosnącej centralizacji i przybierania cech należnych państwu.

Celem artykułu jest pokazanie ograniczeń sprawnościowych wysokich aspiracji Unii Europejskiej jako aktora geopolitycznego, które były i są słabo dostrzegane przez jej władze. Te ograniczenia to przede wszystkim: wielkość potęgi i spójność działania. Do pomiaru potęgi będzie użyty model własny. Oprócz tego obliczone będą wskaźniki „specjalne” – koncentracji (pokazujące rozkład potęgi państw wewnątrz UE), spójności (która w prostej linii zależy m.in. od liczby państw) oraz zgodności strukturalnej (stopnia podobieństwa strukturalnego państw tworzących UE). Dane te pozwolą ocenić, jakim aktorem geopolitycznym jest UE i jakim może stać się w najbliższej przyszłości.

1. Unia Europejska jako aktor geopolityczny – poglądy i dążenia

Kto jest aktorem geopolitycznym? Formalnie biorąc, każdy uczestnik stosunków międzynarodowych jest aktorem geopolitycznym. Faktycznie do aktorów geopolitycznych można zaliczyć niemal wyłącznie państwa, które odgrywają czynną rolę w stosunkach międzynarodowych. Pod pewnymi warunkami do aktorów geopolitycznych można zaliczyć też silne związki (sojusze) państw, a także niektóre twory niepaństwowe, para-państwowe czy też quasi-państwowe (Palestyna, Hamas, Hezbollah, Abchazja, Naddniestrze, Osetia Południowa). Nie mają one jednak większego znaczenia w kształtowaniu ładu międzynarodowego, ale są w stanie go zakłócać.

O wielkości wpływu danego aktora geopolitycznego decyduje jego potęga oraz szczególne usytuowanie międzynarodowe, czyli pozycja międzynarodowa (geopolityczna). Waga zagadnienia pozycji międzynarodowej państw i innych uczestników stosunków międzynarodowych wynika z ich podstawowej cechy, a mianowicie ich hierarchiczności - hierarchiczność można przecież ujmować jako układ pozycji. Oznacza to, że państwa – mimo formalnej równości wobec prawa - nie są równe w procesie wzajemnych oddziaływań.

Wychodząc od tezy, wg której stosunki międzynarodowe dadzą się wyrazić jako stosunki sił i interesów ich uczestników, możemy zdefiniować pozycję państwa jako jego miejsce w hierarchii międzynarodowej, wyznaczone przez jego potęgę (siłę, moc) oraz czynniki korygujące. Te ostatnie mogą mieć charakter *wzmacniający* (np. długie tradycje polityczno-wojskowe, sojusze, przyjaciele, szczególne poparcie ze strony wielkiego mocarstwa, dobre rządzenie, spójność wewnętrzna, korzystne położenie geograficzne) lub *osłabiający* (np. wroździ sąsiedzi, nieudolne rządy, skonfliktowane społeczeństwo, niespójność wewnętrzna, niekorzystne położenie geograficzne). Do czynników wzmacniających można też zaliczyć udział w organizacjach międzynarodowych, liczbę ambasad i misji dyplomatycznych, czy zakres pomocy zewnętrznej (humanitarnej czy rozwojowej). Tak czy inaczej, główną determinantą pozycji każdego państwa jest jego potęga. W ścisłym związku z potęgą pozostaje *status* (np. status supermocarstwa) oraz *ranga* państwa; w luźniejszym związku z potęgą pozostaje *rola* państwa. Mówiąc więc o potędze jednostek politycznych nawiązujemy do ich pozycji, i odwrotnie, mówiąc o pozycji nawiązujemy do ich potęgi. Najczęściej występuje duża zgodność pozycji międzynarodowej, wyznaczonej przez potęgę, z pozycją faktyczną, ale w niektórych wypadkach różnica między nimi jest znaczna (odnosi się to np. do faktycznej pozycji Izraela, która jest znacznie wyższa w stosunku do potęgi; wynika to głównie z ogromnego wsparcia ze strony Stanów Zjednoczonych).

Najogólniej można powiedzieć, że Unia Europejska jest wynikiem procesów integracyjnym, charakterystycznych nie tylko dla Europy, ale i innych regionów. Procesy integracji mają wielowiekową tradycję, ale w erze zaawansowanej globalizacji przyspieszyły. Tym razem występują

one w specyficznej postaci. Roman Kuźniar ujmując to tak:” „Unia jest tworem unikalnym. Owa unikalność polega z grubsza rzecz biorąc na tym, że znajduje się ona w drodze pomiędzy organizacją międzynarodową a klasycznym państwem”¹. Trudno się z tym nie zgodzić. Inaczej jest z późniejszą tezą tego autora: „Wspólnota Europejska powstała w zamiarze eliminacji geopolityki w jej czystym wydaniu, geopolityki w jej pierwotnym, atawistycznym sensie”². Jeśli tak, to podjęła się zadania niewykonalnego. Natura stosunków międzyludzkich, w tym stosunków międzynarodowych, nie zmieniła się od tysiącleci, dlatego geopolityki nie da się unieważnić, „zawiesić” czy zlekceważyć.

Myśl o integracji Europy pojawiała się przez setki lat, natomiast samo hasło Stanów Zjednoczonych Europy liczy sobie ponad 200 lat (Napoleon, Wojciech Jastrzębowski i inni). Artykuł na ten temat napisał też Włodzimierz Lenin, który zauważył coś, co brzmi znajomo: „W porównaniu ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnej Europa jako całość przedstawia obraz zastoju ekonomicznego. Na obecnej podstawie ekonomicznej, tj. w kapitalizmie, Stany Zjednoczone Europy byłyby organizacją reakcji w celu powstrzymania szybszego rozwoju Ameryki”³. Kilkanaście lat temu powstała praca byłego premiera Belgii Guy Verhofstadta, poświęcona właśnie Stanom Zjednoczonym Europy⁴.

UE najchętniej określała siebie jako „mocarstwo niewojskowe”, „cywilne”, „normatywne”, „etyczne”, soft power” itp. Jako wspólnota „nowego typu” ostentacyjnie unikała akcentowania czynnika militarnego, co wiązało się ze specjalnym postrzeganiem stosunków międzynarodowych, w tym szczególnie jej natury. Dominowało podejście „liberalne” (wiara w wartości, prawo i instytucje). Nieprzyjzalne podejściu „realistycznemu” (przekonaniu, że w stosunkach międzynarodowych decydują interesy i siła państw). Do głównych cech mocarstwa niewojskowego zalicza się m.in.: odżegnywanie się od stosowania presji wojskowych na rzecz środków pokojowych; nadrzędność działań politycznych i dyplomatycznych w rozwiązywaniu problemów światowych oraz wykorzystywanie do tego celu mechanizmów i struktur organizacji międzynarodowych. Ambicje jednak rosły, pojawiła się więc uzasadniona opinia, w której autor stwierdza: opierając się na koncepcjach dyskusji w oparciu o koncepcje „kultury strategicznej”, „kultury bezpieczeństwa” i

¹ R. Kuźniar, *Międzynarodowa tożsamość Europy (UE)*, (w:) E. Halizak, S. Parzymies (red.), *Unia Europejska. Nowy typ wspólnoty międzynarodowej*, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2002, s. 25.

² R. Kuźniar, *Geopolityczne wyzwania Unii Europejskiej w nadchodzących dziesięcioleciach*, (w:) A. Kukliński, J. Woźniak (red.), *Unia Europejska. Dylematy XXI wieku*, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków 2011, s. 49.

³ Wł. Lenin, *O hasle Stanów Zjednoczonych Europy*, "Socyał-Diemokrat" nr 44 z 23.08.1915, <https://www.marxists.org/polski/lenin/1915/08/stany-zj-europy.htm>, dostęp 21.01.2025.

⁴ Zob.: G. Verhofstadt, *The United States of Europe: manifesto for a new Europe*. London: Federal Trust for Education and Research 2006, 76 pp. Zob. też recenzję tej pracy: M.J. Tomaszuk, Recenzja książki: Guy Verhofstadt. *Stany Zjednoczone Europy*, Wydawnictwo demosEuropa, Warszawa 2007, ss. 90, Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2007, nr 1, s. 355-358.

„wielkiej strategii” twierdzą, że Unia Europejska obrała kurs na „mocarstwo globalne” od około 1999 r., będąc od lat 70. „mocarstwem cywilnym”⁵.

Początki były bardzo optymistyczne. Wielu publicystów, polityków, a nawet naukowców dało się uwieść perspektywie UE jako wielkiego mocarstwa, jednego z głównych graczy w świecie – początkowo w duecie z USA (Chiny były jeszcze wtedy słabe), obecnie w wielkiej trójce (z Chinami). Ale bardzo wcześnie próbowano wykazywać, że „... Unia Europejska przegapiła ważną okazję związania procesu rozszerzenia ze śmiałą wewnętrzną reformą, która przekształciłaby Unię w supermocarstwo”⁶. Do tej opinii dołączyli też polscy politycy. Aleksander Hall pisał: „W naszym interesie jest, by Unia [Europejska] przeobrażała się w światową potęgę. Nie tylko ekonomiczną, ale i militarną”⁷. Wydawało się, że osiągnięcie statusu supermocarstwa przez UE jest na wyciągnięcie ręki. Temu optymizmowi uległ również Roman Kuźniar, pisząc „Europa jest skazana na mocarstwowość. Europejska mocarstwowość jest warunkiem przetrwania Europy jako cywilizacji. (...) W ostatnim okresie pojawiło się kilka ważnych powodów i przesłanek budowy Europy jako przynajmniej mocarstwa, jeśli nie supersiły”⁸. Mocno wierzył w Unię Europejską również Adam Rotfeld, który obserwując tworzenie się nowego ładu światowego, napisał: „Jednak dziś wiemy, że ten nowy świat to pięć wyłaniających się nowych mocarstw. Są to Chiny, Rosja, Indie, Brazylia i nowa światowa potęga, jaką już jest Unia Europejska”⁹.

Pod ciśnieniem wydarzeń międzynarodowych sprawa UE jako aktora geopolitycznego ciągle powraca. Ursula von der Leyen w przemówieniu, które wygłosiła w Parlamencie Europejskim 27 listopada 2019 roku jako kandydat-elekt, użyła terminu „Komisja geopolityczna” (geopolitical Commission), co w ustach Niemki jest znaczące, gdyż Niemcy - ze względu na spuściznę nazistowską - przez wiele dziesięcioleci unikali terminu „geopolityka”. Chodziło o to, by wobec rosnących wyzwań Komisja Europejska skierowała się bardziej ku stosunkom zewnętrznym, odpowiadając na rosnącą rolę rozważań strategicznych czy też geopolitycznych. Jak pamiętamy, Unia przez wiele lat odżegnywała się od geopolityki. Kilka lat później przekaz ten jeszcze wzmocnił Kanclerz RFN Olaf Scholz pisząc, że atak Putina na Ukrainę stworzył nową rzeczywistość, w związku z czym Unia Europejska musi stać się aktorem geopolitycznym. Potrzebujemy UE geopolitycznej, UE rozszerzonej i zreformowanej, a także UE otwartej na przyszłość”¹⁰.

⁵ J. Rogers, *From 'Civilian Power' to 'Global Power': Explicating the European Union's 'Grand Strategy' Through the Articulation of Discourse Theory*, „Journal of Common Market Studies” Vol. 47, Number 4, s. 831.

⁶ J. Pehe, *Wleczemy się do Europy*, „Rzeczpospolita” z 9 września 2003 r. J. Pehe, niegdyś główny doradca polityczny prezydenta V. Havla).

⁷ A. Hall, *Koszty, które warto zapłacić*, „Rzeczpospolita” z 25 września 2003 r., s. A7.

⁸ R. Kuźniar, *Mocarstwo Europa*, „Rzeczpospolita” z 12.01.2004 r.

⁹ *Kres roli samotnego szeryfa* (rozmowa z prof. Adamem Rotfeldem), „Przegląd” z 7 grudnia 2008 r., s. 13.

¹⁰ O. Scholz, *Die EU muss zu einem geopolitischen Akteur werden*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 17.07.2022.

2. Strategie Unii Europejskiej

Unia Europejska w ciągu swego istnienia opracowała wiele dokumentów o charakterze strategicznym. Jednym z najbardziej ambitnych i szeroko komentowanych był tzw. Strategia Lizbońska, uchwalona przez Radę Europejską 24 marca 2000 r. Strategia przyjęła nowy cel strategiczny na najbliższą dekadę – uczynienie z Unii najbardziej konkurencyjnej i dynamicznej, opartej na wiedzy gospodarki w świecie, zdolnej zapewnić trwałą wzrost gospodarczy i równocześnie zwiększyć zatrudnienie i spójność społeczną. Prof. Ryszard Zięba dość ostrożnie w tym okresie napisał: „zakładając, że rozszerzona UE zrealizuje zapowiedź strategii lizbońskiej (...) powinniśmy stwierdzić, że Unia Europejska wzmocni swoje atuty jako pretendent do miana jednego z głównych aktorów globalnej sceny międzynarodowej”¹¹. Po przyjęciu Strategii Lizbońskiej (październik 2001) ukazała się piąta edycja *European Competitiveness Report 2001*, w którym porównywano podstawowe wskaźniki społeczno-gospodarcze Unii głównie z USA oraz Japonią (PKB per capita, tempo wzrostu gospodarczego, bezrobocie, postęp techniczny). Pokazano m.in., że PKB per capita w UE i Japonii zaczęły spadać względem USA już od lat 1991,1992. UE pozostawała również w tyle za USA pod względem wydajności pracy. Znacznie niższa była też stopa zatrudnienia¹². W następnych raportach zauważono rosnącą potęgę gospodarczą Chin, co uznano za wyzwanie dla UE. Jednocześnie zmieniono ich charakter.

28 czerwca 2016 Rada Europejska przyjęła globalną strategię UE na rzecz polityki zagranicznej i bezpieczeństwa przedstawioną przez Federikę Mogherini (w tym czasie wysoki przedstawiciel Unii do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa). Strategia, kierując się „wynikającym z zasad pragmatyzmem”, zdefiniowała wspólne interesy, zasady oraz priorytety działań UE w tym obszarze. W przedmowie do tego dokumentu Federica Mogherini powiedziała m.in.: „Potrzebujemy wspólnej wizji i wspólnego działania; w Europie miękka i twarda siła idą ręką w rękę; kruchy świat wymaga bardziej pewnej siebie i odpowiedzialnej Unii Europejskiej, wymaga otwartej i przyszłościowej europejskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa”¹³.

¹¹ R. Zięba, *Unia Europejska jako aktor stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003, s. 265.

¹² *European Competitiveness Report 2001*, Brussels, 29.10.2001, s. 20, 22, 23. Ocenę realizacji Strategii Lizbońskiej przedstawiło też Światowe Forum Ekonomiczne. Zob.: *The Lisbon Review 2004: An Assessment of Policies and Reforms in Europe*, World Economic Forum 2004, <https://www.enriccanela.cat/wp-content/uploads/2006/12/lisbon-review-report2004.pdf>, dostęp 25.01.2025.

¹³ *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*, June 2016, https://www.eas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf, dostęp 26.01.2025.

Na początku 2022 r., już po inwazji Rosji na Ukrainę, opublikowano tzw. Kompas Strategiczny¹⁴. Przedmowę napisał Josep Borrell (polityk hiszpański, w latach 2019-2024 wysoki przedstawiciel Unii do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa). Pierwszy punkt swojego wystąpienia zatytułował „Geopolityczne przebudzenie Europy”, w którym stwierdził m.in.: „Wojna z Ukrainą dowodzi, że Europa jest w jeszcze większym niebezpieczeństwie, niż myśleliśmy zaledwie kilka miesięcy temu, kiedy przedstawiono pierwszy projekt tego Strategicznego Kompas. (...) Historia znów przyspiesza. Ten kryzys jeszcze bardziej uświadomił nam, że żyjemy w świecie ukształtowanym przez politykę brutalnej siły. (...) Teraz musimy zadbać o to, aby przekształcić geopolityczne przebudzenie UE w bardziej trwałą postawę strategiczną”¹⁵.

To przebudzenie geopolityczne UE nastąpiło dość późno, gdyż wcześniej nie brakowało symptomów pogorszenia się otoczenia międzynarodowego. U źródeł tego stanu rzeczy tkwią zmiany w międzynarodowym układzie sił, którym Unia nie przygląda się zbyt uważnie. Widać tu wpływ zbyt idealistycznego postrzegania stosunków międzynarodowych, przejawiającego się m.in. w dużym przywiązaniu do koncepcji soft power.

Ostatnie lata (po zajęciu Krymu przez Rosję w 2014, przekształconego w lutym 2022 r. w pełną agresję na całą Ukrainę; wydarzenia na Bliskim Wschodzie) zmusiły władze UE do większego realizmu. UE odczuwa też negatywne skutki własnych ograniczeń, wynikających z wysokich standardów klimatycznych, zawartych w Zielonym Ładzie. Wstrząsem dla elit europejskich był raport Mario Draghiego (b. premiera Włoch, b. szefa EBC) z września ubiegłego roku (blisko 400 stron), który powstał na zamówienie Komisji Europejskiej¹⁶. M. Draghi przestrzega w nim przed agonią unijnej gospodarki. Wyliczył, że na odzyskanie konkurencyjności potrzeba 800 mld euro rocznie. Proponuje zaciągnięcie wspólnotowego długu. Raport Draghiego kontynuuje wcześniejsze podejście UE do poważnych problemów i kryzysów, które dobrze podsumował w felietonie Marek A. Cichocki: „Raport Maria Draghiego jest hymnem pochwalnym technokratycznego myślenia o Europie”¹⁷.

¹⁴ Zob.: *A strategic compass for security and defence. For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security*, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/strategic_compass_en3_web.pdf, dostęp 25.01.2025. Zob. też streszczenie po polsku: *Kompas Strategiczny. Strategiczny kompas na rzecz bezpieczeństwa i obrony dla Unii Europejskiej, która chroni swoich obywateli, swoje wartości i interesy oraz przyczynia się do międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa*, Rada Unii Europejskiej, Bruksela 21 marca 2022.

¹⁵ *A strategic compass...*, s. 4.

¹⁶ Zob.: *The future of European competitiveness. Part A | A competitiveness strategy for Europe. Part B | In-depth analysis and recommendations*, European Commission, September 2024.

¹⁷ M.A. Cichocki, *Technokratyczne królestwo Maria Draghiego*, „Rzeczpospolita” z 23.09.2024, s. 2.

3. Determinanty sprawności

Prakseologia rozpatruje działalność ludzką z punktu widzenia sprawności, innymi słowy, dobrej organizacji i racjonalności. Jak usiłowałem wykazać to w innych publikacjach, racjonalność może być trojakiemu rodzaju: racjonalność współpracy, racjonalność walki oraz racjonalność rywalizacji. Pierwsza oparta jest na grze o sumie dodatniej (wszystkie zaangażowane strony odnoszą korzyści), druga oparta jest na grze o sumie ujemnej (wszystkie zaangażowane strony ponoszą straty), natomiast trzecia oparta jest na grze o sumie zerowej lub stałej (korzyści jednej strony są stratą drugiej strony i odwrotnie)¹⁸. Jeżeli rozpatrujemy UE jako aktora geopolitycznego oznacza to, że odwołujemy się przede wszystkim do rywalizacji, czyli gry o sumie zerowej.

Do oceny sprawności UE jako tworu organizacyjnego, usiłującego odgrywać rolę aktora geopolitycznego należy uwzględnić przynajmniej:

- a) wielkość potęgi (jako udziału w świecie);
- b) spójność działania (liczba członków, zgodność/sprzeczność interesów, mobilność);
- c) strategię (cele działania i sposoby ich realizacji).

3.1. Potęga Unii Europejskiej

Wszystkie organizmy żywe, w tym państwa i ich związki, dążą do przetrwania i rozwoju. W konkurencyjnym otoczeniu są zmuszone do maksymalizacji swoich możliwości (mocy, siły, potencjału), czyli do maksymalizacji swojej potęgi. Dotyczy to również Unii Europejskiej.

Przy porównywaniu siły (potęgi) określonych jednostek politycznych niejednokrotnie stosuje się nieodpowiednie mierniki, które zawyżają (co jest częstsze) albo zaniżają ich rzeczywistą siłę. Kolejna uwaga dotyczy szacowania siły sojuszy. Należy ją rozpatrywać na dwóch płaszczyznach, z tym że na obu może dojść do znacznego przeszacowania. Pierwsza odnosi się do liczby członków sojuszu. Warto tu przypomnieć słowa Raymonda Arona: „Siła koalicji jest zawsze mniejsza niż suma sił, jakimi dysponuje ona na papierze”¹⁹. Zacytujmy też Josefa Joffe: „Im bardziej będzie się rozszerzać (UE) – tym mniej będzie spoista”²⁰. Bierze się to z różnicy interesów uczestników czy z istnienia kilku ośrodków decyzyjnych. Każde następne rozszerzenie prowadzi do malejącej spójności działania, determinowanej przez kolejne odrębne interesy i kolejne ośrodki decyzyjne. Zwiększa się bezwładność działania. Dzieje się tak nawet przy daleko idącej zgodności interesów. Nowi członkowie to nowi sąsiedzi, nowi przyjaciele, ale i nowi wrogowie. Każdy nowo przyjęty członek zmienia charakter organizacji. Nasuwa się więc wniosek, że istnieje jakaś naturalna granica

¹⁸ Zob.: M. Sułek, *O ludzkim działaniu ze stanowiska nowej prakseologii*, „Prakseologia” 2021-2022 (163-164), s. 37-63.

¹⁹ R. Aron, *Pokój i wojna między narodami (teoria)*, przeł. A. Mielczarek, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 1995, s. 67.

²⁰ J. Joffe, *Wielkie mocarstwa*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999, s. 17. Nie jest to pogląd szczególnie oryginalny, ale kierownictwo Unii Europejskiej jakby tego nie zauważało.

rozszerzenia każdej organizacji międzynarodowej czy każdego sojuszu, który miałby działać jako jednolita całość.

Ogólna zdolność do działania sojuszu (koalicji) zależy też od wewnętrznej struktury sił. Im bardziej równomiernie są one rozłożone, tym trudniej działać wspólnie. I odwrotnie. Jeżeli jest wyraźnie określony hegemon, mający dużą przewagę nad pozostałymi członkami, to sojusz jest bardziej mobilny (rola słabszych członków ulega marginalizacji, często ich znaczenie wynika raczej z położenia geograficznego niż rzeczywistej siły). Drugą płaszczyzną to stosowane miary (mierniki) siły. Często używana miara, jaką jest PKB, zawyża siłę (potęgę) krajów wysoko rozwiniętych, a zaniża potęgę krajów mniej rozwiniętych, zwłaszcza ludnych i zamieszkujących duży obszar.

Szacowanie potęgi Unii Europejskiej opieram na modelu własnym, który jest modelem formalnym i był prezentowany w licznych publikacjach. Wybór modelu własnego wynika przede wszystkim z tego, że ma on charakter formalny (matematyczny) i – w oparciu o te same dane – daje takie same wyniki. Takich modeli jest bardzo mało, gdyż niemal wszystkie proponowane współcześnie mają charakter ekspercki. Popularne modele ilościowe (takie jak model Wilhelma Fucksy czy syntetyczny wskaźnik narodowych możliwości, będący produktem programu Korelaty Wojny (Correlates of War), powstały w latach 60-tych ub. w. i obecnie są przestarzałe. Z kolei formuła hinduskiego ekonomisty Arvinda Virmaniego, opublikowany po raz pierwszy w 2004 r. uważam za błędny.

Model zaproponowany przeze mnie pozwala liczyć dwa podstawowe rodzaje potęgi: potęgę gospodarczą i potęgę wojskową. Podejście to współgra z uwagą Arystotelesa, wg którego państwo „ma dwa odrębne zadania: wojenne i pokojowe”²¹. Proponuję również liczyć trzeci rodzaj potęgi, będący wypadkową dwu poprzednich – potęgę geopolityczną²². W artykule ograniczę się wyłącznie do potęgi gospodarczej, która jest podstawą potęgi wojskowej i – pośrednio – geopolitycznej (zob. wykres 1). Dodajmy, że potęga gospodarcza ma charakter obiektywny w tym sensie, że nie zależy od bieżących decyzji politycznych (w krótkim i średnim okresie zmienia się powoli, w przeciwieństwie do potęgi wojskowej, która zależy bezpośrednio od decyzji politycznych, a więc może rosnąć lub maleć w bardzo krótkim czasie, nawet w ciągu kilku miesięcy).

²¹ Arystoteles, *Polityka*. Wydawnictwo De Agostini Polska. Warszawa 2002. s. 24.

²² Potęgi te odpowiadają trzem rodzajom działań ludzki – współpracy, walce i rywalizacji. Zob. np.: M. Sułek, M. Sułek, *O ludzkim działaniu ze stanowiska nowej prakseologii*. „Prakseologia” 2021-2022 (163-164). s. 37-63; M. Sułek, *Praxiology: A New Approach*. (w:) Wojciech Gasparski (Editor). *Praxiology: The International Annual of Practical Philosophy and Methodology*. Volume 25. Routledge. New York and London 2018. s. 152-161.

Postać modelu jest następująca:

$$P_e = (PKB)^{0.652} \times L^{0.217} \times a^{0.109};$$

$$P_w = (WW)^{0.652} \times S^{0.217} \times a^{0.109};$$

$$P_g = \frac{P_e + 2 \times P_m}{3}.$$

P_e - potęga gospodarcza

P_w - potęga wojskowa

P_g - potęga geopolityczna

PKB – produkt krajowy brutto

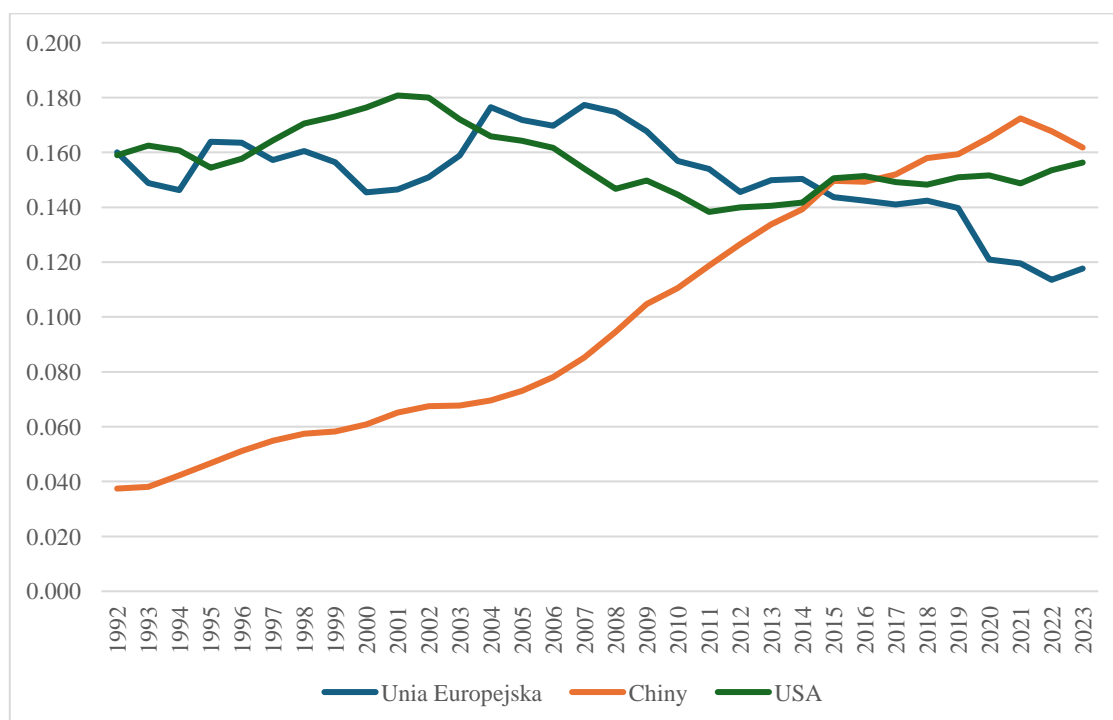
L – liczba ludności

a – powierzchnia jednostki politycznej

WW – wydatki wojskowe

S – liczba żołnierzy w służbie czynnej

Wykres 1. Potęga gospodarcza Unii Europejskiej w latach 1992-2023 na tle USA oraz Chin (świat =1)

Źródło: M. Sułek, E. Szymala, *The Power of Human Action or Civilizational Power*, Institute of New Europe, Warsaw 2025, s. 78,86, <https://ine.org.pl/en/the-power-of-human-action-or-civilizational-power-report/>, dostęp 18.12.2024.

Potęga gospodarcza Unii Europejskiej w ostatnich latach kształtuje się mniej więcej na poziomie Stanów Zjednoczonych oraz Chin. Formalnie spełnia więc kryteria *wielkiego mocarstwa*²³. Jak wynika z wykresu 1, potęga gospodarcza UE przeszła przez kilka faz: stabilności (lata 1992-2002); wzrostu (lata 2002-2008), co można wiązać z największym rozszerzeniem UE o 10 państw (Cypr, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Malta, Polska, Słowacja, Słowenia i Węgry) oraz spadku (2008-2023). Ostatnia faza może być pewnym zaskoczeniem, gdyż następowały kolejne rozszerzenia (w 2007 dołączyły Bułgaria i Rumunia) oraz w 2013 – Chorwacja). Możliwe jest dalsze rozszerzenie UE, ponieważ trwa proces akcesyjny dziesięciu krajów kandydujących (w tym Turcji i Ukrainy). Nie ma jednak nic za darmo. Liczba członków każdej organizacji wpływa na spójność działania, o czym w następnym punkcie.

3.2. Wskaźnik koncentracji

Wskaźnik koncentracji potęgi jest pośrednim wskaźnikiem spójności działania. Łatwo się domyślić, że duża koncentracja (czyli silne skupienie siły, możliwości) sprzyja spójności działania, ze względu na dużą przewagę nielicznych członków nad innymi. I odwrotnie, mała koncentracja potęgi (duże rozproszenie) nie sprzyja spójności. Najmniejsza spójność występuje, gdy wszystkie siły są równe, czyli brak koncentracji.

Przyjąłem wskaźnik koncentracji, stosowany w programie Correlates of War:

$$k = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{N_t} (S_{it})^2 - \frac{1}{N_t}}{1 - \frac{1}{N_t}}}$$

k – wskaźnik koncentracji w systemie;

N_t – liczba państw w systemie w czasie t;

S_{it} – udział potęgi posiadanej przez państwa i w czasie t (liczba dziesiętna);

i – państwo uwzględnione w systemie;

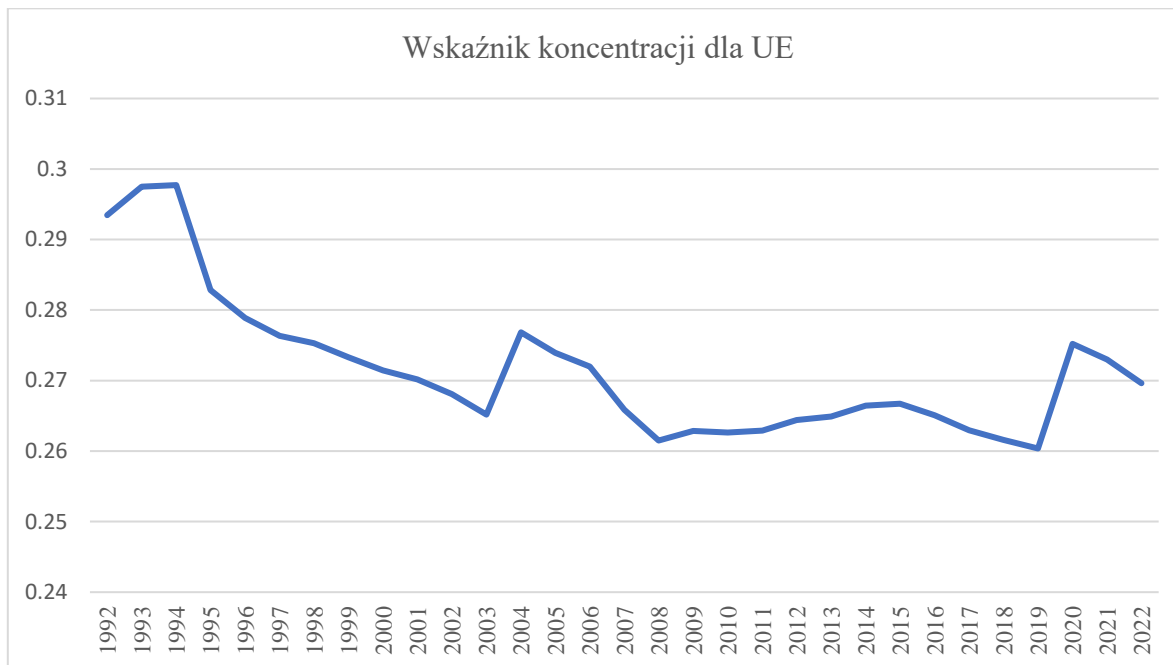
t – czas.

Wskaźnik ten zawiera się w przedziale od 0 do 1. Zero oznacza brak koncentracji (wszystkie udziały są równe); jeden oznacza pełną koncentrację, czyli jedno państwo w systemie. Trzeba zaznaczyć, że niektóre wskaźniki koncentracji (np. wskaźnik Herfindahla-Hirschmana HHI -

²³ Zob. klasyfikację kryteriów mocarstwowości w: M. Sułek, E. Szymala. *The Power of Human Action or Civilizational Power*. Institute of New Europe. Warsaw 2025. s. 64.

Herfindahl-Hirschman Index), służący do określania poziomu natężenia konkurencji na rynku, wskazuje na określoną koncentrację nawet przy równych udziałach. Wskaźnik ten jest po prostu sumą kwadratów udziałów, jest więc częścią przytoczonej wyżej formuły.

Wykres 2. Wskaźnik koncentracji dla Unii Europejskiej w latach 1992-2022

Źródło: M. Sułek, E. Szymala. *National Power Indicators Data Base 1961-2024*. Pliki i dane niepublikowane, Warszawa 2024. Wgląd do bazy danych za zgodą autorów.

Wskaźnik koncentracji zależy od liczby uczestników i od ich potęgi, ale ta zależność nie jest jednokierunkowa. Dobrym przykładem jest sytuacja w 2004 roku, po największym jak dotąd rozszerzeniu Unii. Przybyło dużo państw małych i bardzo małych, dlatego wskaźnik koncentracji nie spadł, lecz wzrósł, gdyż rozkład potęgi stał się mniej równy (równy rozkład to brak koncentracji). Podobny efekt uzyskuje się, gdy tempo wzrostu/spadku potęgi uczestników jest zróżnicowane. Zauważmy jeszcze, że wyjście Wielkiej Brytanii z UE zmniejszyło wskaźnik koncentracji ze względu na dużą wagę tego państwa.

3.3. Wskaźnik spójności działania

Spójność działania zależy w dużej mierze od liczby państw danej organizacji. Każde państwo ma swoje odrębne interesy, tradycje, kulturę, historię. Część interesów jest wspólna. Na skali zgodność – sprzeczność interesów występuje więc ogromna liczba stanów pośrednich. Interesy państw pozostają w różnej relacji do możliwości ich realizacji, czyli potęgi (siły, mocy). UE formalnie jest wspólnotą równych państw; w praktyce jest inaczej.

Poniżej przyjmuję zaproponowane przeze mnie formuły (na zasadzie hipotezy) do obliczania spójności UE (i innych organizacji, zakładających realizację spójnej strategii). Jedna z nich dotyczy państw równorzędnych (przypadek raczej teoretyczny); druga – nierównorzędnych.

Wskaźnik spójności (dla państw równorzędnych (s_r))

$$s_r = (a + b + c)^{N-1}.$$

Oznaczenia:

a – wykładnik potęgowy stojący przy PKB (0,652 w modelu Sułka),

b - wykładnik potęgowy stojący przy ludności (0,217 w modelu Sułka),

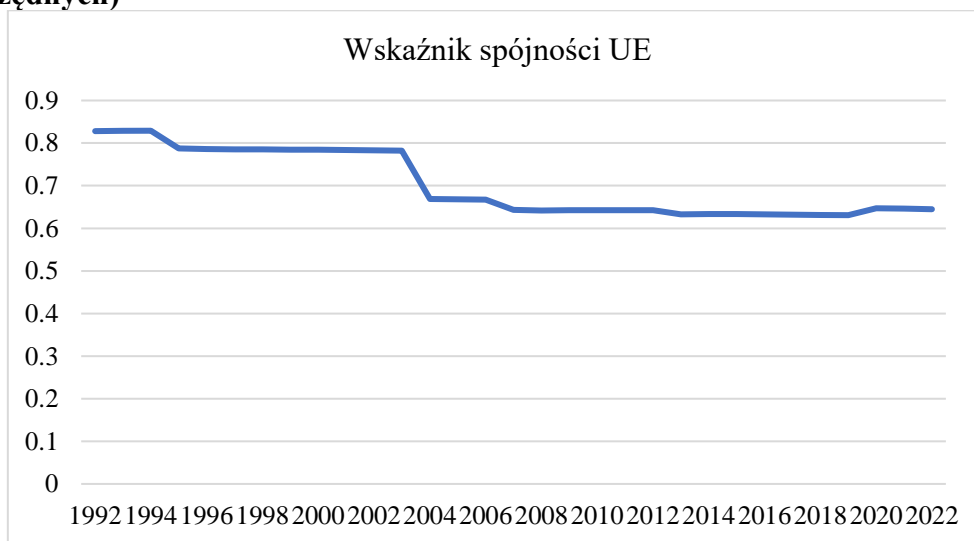
c - wykładnik potęgowy stojący przy powierzchni (0,109 w modelu Sułka),

Wskaźnik spójności (dla państw nierównorzędnych (s_u)):

$$s_u = (a + b + c)^{N(1-k)}.$$

Wskaźnik ten pokazuje prostą zależność – im większa liczba państw, tym mniejsza spójność. Konsekwentne rozumowanie musi więc doprowadzić do przeświadczenia o istnieniu granicy efektywnego rozszerzenia każdego sojuszu (koalicji, ugrupowania). Ośmielam się też twierdzić, że zaproponowany przeze mnie wskaźnik ma raczej naturę fizyczną, a nie społeczną. Z tego punktu widzenia należałoby go traktować jako górny pułap możliwej do osiągnięcia spójności, którą konkretne okoliczności mogą tylko obniżać.

Wykres 3. Wskaźnik spójności Unii Europejskiej w latach 1992-2022 (dla państw nierównorzędnych)

Źródło: M. Sułek. E. Szymala. *National Power Indicators Data Base 1961-2024*. Pliki i dane niepublikowane, Warszawa 2024. Wgląd do bazy danych za zgodą autorów.

Wraz ze wzrostem liczby państw współczynnik koncentracji w UE maleje. a więc maleje zdolność do kierowania Unią. Brak wyraźnego lidera. Maleje również spójność działania. która w 2022 r. osiągnęła 0.645 (0.570). Są to główne przyczyny (obok ambicji wielkomocarstwowych) dążeń do centralizacji. likwidacji prawa weta itp. „Państwo federacyjne stanowi w czasie wojny bardzo spróchniały trzon; nie ma tam jedności. energii. rozsądnego wyboru wodzów. autorytetu i odpowiedzialności”²⁴.

3.4. Współczynnik zgodności strukturalnej

Otóż potęgę koalicji (sojuszu) można liczyć na dwa sposoby. Pierwszy to suma potęgi uczestników; drugi to liczenie potęgi jako jednolitego organizmu (dane wyjściowe - np. PKB, liczba ludności) są sumowane i następnie podstawiane do modelu. Tak liczone wyniki są zróżnicowane w różnym stopniu. Zależą one m.in. od liczby członków, ich wielkości i struktury czynników, współczynnikiem zgodności strukturalnej. składających się na potęgę. Stosunek tych dwóch potęg nazwałem współczynnikiem zgodności strukturalnej²⁵. Jego postać jest następująca:

$$wzs = \frac{\sum_{i=1}^n p_i}{PREG}$$

gdzie:

wzs – współczynnik zgodności strukturalnej.

p_i – potęga państwa i .

n – liczba państw.

PREG – potęga regionu (sojuszu, koalicji) liczona jako całość.

Otóż w obu wypadkach potęga regionu jest wielkością abstrakcyjną, natomiast ciekawe informacje przekazuje współczynnik zgodności strukturalnej. Może on być mniejszy od 1, równy 1 lub większy od 1. Jest on mniejszy od 1, gdy połączenie państw w jeden podmiot poprawia strukturę całości. Gdy jest równy 1, struktura się nie zmienia (jest to maksimum zgodności). W sytuacji, gdy przekracza 1 – pogarsza strukturę całości. W lepszym zrozumieniu tego współczynnika pomoże prosty przykład dwóch par państw – Japonii i Chin oraz Niemiec i Francji (tab. 1).

²⁴ C. Clausewitz, *O wojnie*, Test, Lublin 1995, s. 813.

²⁵ Zob.: Ł. Kiczma, M. Sułek, E. Szymala. *Potęga ludzkiego działania. czyli potęga cywilizacyjna*. Wydawnictwo Naukowe FNCE. Poznań 2023. s. 97.

Tabela 1. Potęga gospodarcza Japonii i Chin oraz Niemiec i Francji (w mM, czyli świat = 1000) wraz ze współczynnikami zgodności strukturalnej (1992)

1992	Japonia	Chiny	Niemcy	Francja
Potęga	68,314	37,425	41,661	31,279
Suma potęg	105,739		72,940	
Potęga całości	173,829		72,471	
wzs	0,608		1,006	

Źródło: M. Sułek (współautorzy: Ł. Kiczma, E. Szymala), *Potęga ludzkiego działania, czyli potęga cywilizacyjna*, Wydawnictwo Naukowe FNCE, Poznań 2023, s. 98-99.

Z tabeli 1 widać wyraźnie, że współczynniki zgodności strukturalnej dla obu grup państw są całkowicie odmienne. W wypadku Japonii i Chin jest on mały, co wynika z dużych różnic strukturalnych między tymi państwami. Japonia była w 1992 roku bogatym krajem o stosunkowo małej liczbie ludności i bardzo małej powierzchni. Chiny z kolei były krajem biednym, ale o bardzo dużej liczbie ludności i dużej powierzchni. Widać z tego, że oba państwa miały zwichniętą strukturę, natomiast ich połączenie istotnie ją poprawiło, co wyraziło się w ogromnym wzroście potęgi. Innymi słowy, mamy do czynienia z tzw. efektem synergii. Z odmienną sytuacją mamy do czynienia w przypadku Niemiec i Francji. Tu nastąpiło połączenie państw bardzo podobnych strukturalnie, dlatego efekt synergii był praktycznie zerowy.

Przez cały rozpatrywany okres współczynnik zgodności strukturalnej zmieniał się niewiele, cały czas nieznacznie przekraczał 1, co oznacza, że potęga UE liczona jako suma potęg jej uczestników i potęga liczona jako jednolitego organizmu jest mniej więcej taka sama. Wyjście W. Brytanii też praktycznie niczego nie zmieniło.

Podsumowanie

Unia Europejska jest uczestnikiem stosunków międzynarodowych, ale nie występuje w nich jako jednolity aktor. Tworzy ją 27 państw, wysoce zróżnicowanych państw. Zróżnicowanie to powoduje, że UE nie ma takiej siły oddziaływania, jaka wynikałaby z jej sumarycznego potencjału. Innymi słowy, brakuje jej spójności działania. Celem artykułu było pokazanie ograniczeń sprawnościowych Unii Europejskiej jako aktora geopolitycznego. Na sprawność działania aktora geopolitycznego wpływają: wielkość potęgi (czyli możliwa skala skutecznego oddziaływania), spójność działania (spójność wewnętrzna) oraz zgodność możliwości (potęgi) z przyjmowanymi kierunkami i strategiami działania.

Do pomiaru potęgi użyłem modelu własnego, który – jako formuła matematyczna – daje jednoznaczne wyniki. Jeśli chodzi o wielkość potęgi gospodarczej, to w latach 1992 -2019

kształtowała się mniej więcej na poziomie USA, wcześniej daleko przewyższając Chiny. Około 2015 roku doszło do wyrównania się potęgi tych trzech podmiotów. Następnie Chiny prześcignęły Stany Zjednoczone, ale UE od 2020 roku (Brexit) znacznie osłabła. Można więc powiedzieć, że cały czas istniała pewna podstawa do wysokich ambicji geopolitycznych UE. Pamiętamy jednak, że w wypadku tworów wielopaństwowych, obliczona potęga ma charakter nominalny, a nie realny. W tym celu należy uwzględnić dodatkowe zmienne, wyrażających spójność działania. Do oceny spójności działania UE użyłem trzech wskaźników: wskaźnika koncentracji, wskaźnika spójności dla państw nierównorzędnych (co jest zgodne z realiami) oraz wskaźnika zgodności strukturalnej.

Wskaźnik koncentracji potęgi w ramach UE przez cały okres wykazywał trend spadkowy z kilkoma nieznacznymi odchyleniami. Pośrednio wskazuje to na malejącą spójność działania. Według miary bezpośredniej, w całym okresie wskaźnik spójności UE również wykazywał tendencję spadkową. Po wielkim rozszerzeniu zauważalnie spadł, ale w następnych latach był stabilny. Wskaźnik zgodności strukturalnej przez cały rozpatrywany okres był stabilny i nieco przekraczał 1, co oznacza, że kolejne rozszerzenia Unii nie miały negatywnego wpływu na spójność strukturalną. Jedną z metod zwiększania spójności są próby większej centralizacji UE.

Przyjmowane strategie i kierunki działania pokazują, że Unia próbowała grać powyżej swoich możliwości (*punching above its weight*). Dotyczy to zwłaszcza Strategii Lizbońskiej, ale nawet najnowsze dokumenty i zawarte w nich kierunki działań zdradzają, że Unia nadal ucieka od realnej kalkulacji stosunków sił.

Konstatacja końcowa: możliwości odgrywania przez Unię Europejską roli jednego z trzech głównych aktorów geopolitycznych (obok Stanów Zjednoczonych i Chin), mimo kolejnych rozszerzeń, są coraz mniejsze. I wynika to nie tylko z braku spójności, ale również tego, że potęga większości uczestników spada i będzie spadać. Główna przyczyna tego stanu rzeczy tkwi w demografii i w systemie polityczno-gospodarczym. Udział liczby ludności UE w świecie maleje. Maleje więc podstawa potęgi gospodarczej i wojskowej. Miliony imigrantów nie będą w stanie tego zrekompensować; będą też niekorzystne z punktu widzenia spójności społecznej. Poza tym Unia jest przeregulowana i narzuciła sobie zbyt dużo ograniczeń, obniżających jej konkurencyjność w świecie. Świadczą o tym różne raporty, w tym własne. Najnowszy przykład to raport Dragiego z września 2004 roku.

Bibliografia

1. Aron R., *Pokój i wojna między narodami (teoria)*. przeł. A. Mielczarek. Centrum im. Adama Smitha. Warszawa 1995.
2. Arystoteles, *Polityka*. Wydawnictwo De Agostini Polska. Warszawa 2002.
3. Clausewitz C., *O wojnie*. Test, Lublin 1995.
4. *European Competitiveness Report 2001*, Brussels, 29.10.2001.

5. Hall A., *Koszty, które warto zapłacić*, „Rzeczpospolita” z 25 września 2003 r.
6. Joffe J., *Wielkie mocarstwa*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999.
7. Kiczma Ł., Sulek M., Szymala E., *Potęga ludzkiego działania. czyli potęga cywilizacyjna*. Wydawnictwo Naukowe FNCE. Poznań 2023.
8. *Kompas Strategiczny. Strategiczny kompas na rzecz bezpieczeństwa i obrony dla Unii Europejskiej, która chroni swoich obywateli, swoje wartości i interesy oraz przyczynia się do międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa*, Rada Unii Europejskiej, Bruksela 21 marca 2022.
9. *Kres roli samotnego szeryfa* (rozmowa z prof. Adamem Rotfeldem), „Przeгляд” z 7 grudnia 2008 r.
10. Kupchan Ch. *Stanów Zjednoczonych Europy nie będzie*. „Rzeczpospolita” z 7.12.2011.
11. Kuźniar R., *Geopolityczne wyzwania Unii Europejskiej w nadchodzących dziesięcioleciach*, (w:) A. Kukliński, J. Woźniak (red.), *Unia Europejska. Dylematy XXI wieku*, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków 2011.
12. Kuźniar R., *Międzynarodowa tożsamość Europy (UE)*, (w:) E. Halizak, S. Parzymies (red.), *Unia Europejska. Nowy typ wspólnoty międzynarodowej*, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2002.
13. Kuźniar R., *Mocarstwo Europa*, „Rzeczpospolita” z 12.01.2004 r.
14. Lenin W., *O hasle Stanów Zjednoczonych Europy*, "Socyał-Diemokrat" nr 44 z 23.08.1915, <https://www.marxists.org/polski/lenin/1915/08/stany-zj-europy.htm>, dostęp 21.01.2025.
15. Pehe J., *Wleczemy się do Europy*, „Rzeczpospolita” z 9 września 2003 r.
16. Rogers J., *From 'Civilian Power' to 'Global Power': Explicating the European Union's 'Grand Strategy' Through the Articulation of Discourse Theory*, "Journal of Common Market Studies" Vol. 47, Number 4.
17. Scholz O., *Die EU muss zu einem geopolitischen Akteur werden*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ z 17.07.2022.
18. *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*, June 2016, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf, dostęp 26.01.2025.
19. Sulek M., *O ludzkim działaniu ze stanowiska nowej prakseologii*. „Prakseologia” nr/163-164, 2021-2022.
20. Sulek M., *Praxiology: A New Approach*. (w:) Wojciech Gasparski (Editor). *Praxiology: The International Annual of Practical Philosophy and Methodology*. Volume 25. Routledge. New York and London 2018.
21. Sulek M., Szymala E., *The Power of Human Action or Civilizational Power*. Institute of New Europe, Warsaw 2025.
22. *The Lisbon Review 2004: An Assessment of Policies and Reforms in Europe*, World Economic Forum 2004, <https://www.enriccanela.cat/wp-content/uploads/2006/12/lisbon-review-report2004.pdf>, dostęp 25.01.2025.
23. Tomaszuk M.J., Recenzja książki: Guy Verhofstadt. *Stany Zjednoczone Europy*, Wydawnictwo demosEuropa, Warszawa 200, Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2007, nr 1.
24. Verhofstadt G., *The United States of Europe: manifesto for a new Europe*. London: Federal Trust for Education and Research 2006.
25. Zięba R., *Unia Europejska jako aktor stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003.

The European Union as a geopolitical actor through the eyes of a praxeologist

Abstract: The European Union is a participant in international relations. It is formed by 27 diverse countries, which means that it does not have the same influence as its total potential. The efficiency of such organism depends on the size of its power (which is a nominal value) and on indicators showing its real value. Regardless, the Union set itself ambitious goals, not noticing its efficiency limitations. The article indicates these limitations. They are primarily related to maintaining of cohesion. To examine it, the author calculated the concentration of power, the cohesion index and the structural compatibility index. To calculate the power of the EU, the author used his own formula. Since 2007, the EU's economic power has been steadily declining with low cohesion indicators.

Keywords: European Union, geopolitical actor, praxeology, efficiency, cohesion

Ekonomia szczęścia – aspekty prakseologiczne

dr hab. Piotr Masiukiewicz, prof. em. SGH

Towarzystwo Naukowe Prakseologii
International Chamber of Commerce Paris (Branch Poland)
piotr.masiukiewicz@wp.pl

Streszczenie: Teoria ekonomii szczęścia jest stosunkowo nowa; chociaż dynamicznie rozwinęły się metody badania dobrostanu obywateli (indeksy szczęścia). Należy zauważyć współczesne zmiany czynników wpływających na poziom szczęścia (dobrostanu) – do nowych czynników można zaliczyć wolumen czasu wolnego, dostęp do dóbr ekologicznych (nieskażona żywność, czyste powietrze itp.), relacje społeczne oraz relacje zawodowe w środowisku pracy.

Celem artykułu jest analiza i ocena związków prakseologii z teorią oraz praktyką ekonomii szczęścia. Praktyka to wdrażanie polityki społecznej przez rządy, ujmowanie działań na rzecz dobrostanu w programach partii politycznych itp. Coraz częściej ekonomia szczęścia jest wykorzystywana w polityce rządowej oraz do konstrukcji wyborczych programów politycznych, co potwierdzają badania. Zaprezentowane wyniki badania Delphi zawierają między innymi propozycje dalszych, najważniejszych obszarów analityczno-badawczych. Wykorzystanie kryteriów prakseologicznych może być przydatne dla analiz w ramach ekonomii szczęścia.

Słowa kluczowe: dobrostan, ekonomia szczęścia, komponenty/czynniki szczęścia, kryteria prakseologiczne, cele polityki.

JEL: A13, H41, Z13.

*Aequum est, ut quis participavit lucrum,
participet et damnum.*

Wstęp

Teoria ekonomii szczęścia ma swoje korzenie między innymi w teorii dobrobytu, teorii nierówności społecznych, teorii etyki i felicytologii, psychologii uczuć oraz teorii wykluczenia społecznego. Ważne dla rozwoju tej teorii są też aspekty prakseologiczne.

Teoretyczne podstawy ekonomii szczęścia można znaleźć w pracach filozoficznych; m. in. Arystotelesa, Seneki, epikurejczyków, św. Augustyna, a współcześnie Czapińskiego, Kahnemana, Kotarbińskiego, Popkina, Tatarkiewicza, Wilkinsona, Wronga. Istotne miejsce w nauce ma felicytologia, tj. teoria kształtowania szczęśliwego życia. Współcześnie, szeroko zakrojone badania w XX wieku pozwoliły na konstrukcję mierników szczęścia umożliwiającą analizę komparatywną krajów i społeczeństw.

Nagrodę im. A. Nobla w dziedzinie nauk ekonomicznych otrzymali w 2024 r. D. Acemoglu, S. Johnson i J. Robinson za badania nad tym, jak instytucje powstają i jak wpływają na dobrobyt społeczeństw. Laureaci odpowiedzieli m. in. na pytanie o to, dlaczego niektóre narody upadają, a inne odnoszą spektakularne, też gospodarcze, sukcesy. Stwierdzili, że kluczowe są instytucje, które

działają na rzecz dobrobytu społeczeństw; wskazali na powiązania polityczne i gospodarcze instytucji.

Coraz częściej ekonomia szczęścia jest wykorzystywana w polityce rządowej oraz do konstrukcji wyborczych programów politycznych.

Celem artykułu jest analiza i ocena związków prakseologii z teorią i praktyką ekonomii szczęścia. Przez praktykę autor rozumie tu wdrażanie polityki społecznej przez rządy, ujmowanie działań na rzecz dobrostanu w programach partii politycznych itp.

W analizach i badaniach nad szczęściem występują dwa obszary tj. szczęście (dobrobyt) społeczeństw oraz szczęście obywateli. Poniższe analizy skoncentrowano na tym drugim obszarze. W artykule wykorzystano następujące metody badawcze: analizę literatury, desk research, analizę komparatywną, metodę delficką (badanie własne).

1. Teoretyczne aspekty ekonomii szczęścia

Arystotelesowskie pojęcie szczęścia (eudajmonia), oznaczające kumulację największych dostępnych dóbr w życiu człowieka, czyli stan ducha, w którym osiągnęto się równowagę w zaspokojeniu wszystkich potrzeb, zarówno cielesnych jak i duchowych, stało się głównym pojęciem etyki na następne stulecia. Ważną interpretację na temat tych poglądów Arystotelesa zaprezentowali E. Martens i H. Schnaedelbach: „skoro najwyższym dobrem człowieka jest szczęście, ze względu na które dąży się do wszystkiego, czego człowiek pragnie jako dobra, szczęście zaś zakłada „moralną doskonałość“ i „długie życie“, to nie można dążyć do szczęścia wprost, jako celu samego w sobie, bo okazuje się ono sumą wszystkiego co człowiek uważa za pożądane.“¹

J. Czapiński określił szczęście jako subiektywnie postrzeganą lub odczuwaną pomyślność, dobry stan własnego życia, i stąd jego zdaniem, pojawia się często pojęcie dobrostanu psychicznego jako synonimu szczęścia.²

Rozważania o szczęściu prowadzone przez W. Tatarkiewicza mają charakter ogólnoteoretyczny i częściowo dotyczą etycznej oceny różnych sposobów osiągania szczęścia. Opisał on trzy postawy, które obejmują wzajemne powiązania zachodzące pomiędzy dążeniem do dobra i do szczęścia. Pierwsza polega na ukazaniu tożsamości obu dążeń, co wynika z przekonania, że życie szczęśliwe jest tym samym, co życie doskonałe moralnie. Druga wskazuje na stały związek szczęścia i cnoty: dążenie do dobra jest przyczyną osiągnięcia szczęścia. Trzecia natomiast głosi, że dobro i cnota

¹ Martens E., Schnaedelbach H. *Filozofia - podstawowe pytania*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1995, s. 322.

² Czapiński J. *Psychologia szczęścia*, Pracownia Testów Psychologicznych, Warszawa 1994, s. 12.

stanowią warunek konieczny posiadania szczęścia, tak że już samo posiadanie cnoty i realizacja dobra przynosi szczęście jako nagrodę.³

Tatarkiewicz uważał, iż precyzyjna definicja szczęścia jest niemożliwa; wskazując na następujące przyczyny:

- 1) sam termin jest wieloznaczny,
- 2) w definicji definiuje się szczęście idealne, a nie realne,
- 3) definicja obejmuje zjawisko dwustronne, zawierające element subiektywny i obiektywny.

Uważał też, iż najlepszą metodą jest stworzenie definicji szczęścia jako ideału, który odbiegać może od szczęścia faktycznie przeżywanego przez ludzi. Wielokrotnie podkreślał, że trzeba zawsze odróżniać ideał szczęścia i realne szczęście. Zakładał, że określenie szczęścia jako dodatniego bilansu życia jest bardziej adekwatne i bliższe ujęciu realnego szczęścia niż definiowanie go jako trwałego, pełnego i uzasadnionego zadowolenia z całości życia.⁴

W. Tatarkiewicz postawił dwa pytania: czy szczęściem jest zadowolenie z życia, czy życie dające zadowolenie? Ostatecznie sformułował dwie definicje szczęścia: doznania szczęścia („szczęściem jest trwałe, pełne i uzasadnione zadowolenie z życia”) i życia szczęśliwego („życie dające trwałe, pełne i uzasadnione zadowolenie”).⁵

Na tę powyższą, istotną różnicę w pojmowaniu szczęścia wskazał także D. Kahneman; tj. na różnicę pomiędzy doświadczeniem (przeżywaniem) a pamięcią (kumulacja informacji). W kontekście szczęścia to jest różnica pomiędzy byciem szczęśliwym w życiu i byciem zadowolonym ze swojego życia.⁶ Tym co odróżnia doświadczenie od pamięci jest również relacja do czasu zaistnienia komponentów szczęścia.⁷ Także badania Instytutu Gallupa pozwoliły na analizę komparatywną między szczęściem rozumianym jako dobrostan doznawany w trakcie życia ze szczęściem definiowanym jako osąd oceniający całość życia.

Ogólna teoria dobrostanu w ujęciu filozoficznym obejmuje spektrum egzystencjalnych doznań. Zdaniem P. T. Wronga et al. dobrostan obejmuje nie tylko różne aspekty osobowości, ale także dynamiki przyrody i kultury, które wpływają na ludzką egzystencję, takich jak globalizacja, zmiany klimatu, ekologia oraz niewidzialne siły, które mogą wpływać na dobrostan. Musi on być zdolny do zintegrowania jasnych i ciemnych stron życia, a także nieznanymi sił, co może przynieść ludzkości

³ Mordarski R. *Koncepcja felicytologii Władysława Tatarkiewicza na tle współczesnych filozofii szczęścia*, Przegląd Filozoficzny nr 1 - 125/2023.

⁴ Op. cit.

⁵ Tatarkiewicz W. *O szczęściu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2012.

⁶ Kahneman D. *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, Media Rodzina, Poznań, 2012.

⁷ Krok E. *Metody...*, op. cit.

korzyść lub zagrozić jej.⁸ Badania w tym obszarze mają na celu poszerzenie teorii egzystencjalnej psychologii pozytywnej (EPL). Są zorientowane na ogólną teorię globalnego dobrostanu, który obejmuje trzy filary EPL:⁹

- 1/ egzystencjalne uniwersalia cierpienia, ostatecznych trosk i głęboko zakorzonego człowieczeństwa, tęsknota za sensem, więziami społecznymi i duchowością;
- 2/ unikalne doświadczenia egzystencjalnych uniwersaliów w różnych okresach życia i w różnych kulturach;
- 3/ osobistą przemianę poprzez cierpienie.

Jak piszą Wrong et al. - ponieważ ogólna teoria dobrostanu zajmuje się wielkimi pytaniami o naturze ludzkiej i ludzkiej egzystencji, inteligencji egzystencjalnej (znana również jako myślenie egzystencjalne lub inteligencja życiowa) odgrywa rolę w zapobieganiu cierpieniu i jego przemianie. Natomiast inteligencja egzystencjalna wiąże się z posiadaniem niezbędnych umiejętności; jak mądrość w radzeniu sobie z niekorzystnymi sytuacjami w sposób, który prowadzi do sensownego i honorowego życia, a może to być jedno z najbardziej ważnych zdolności do radzenia sobie ze złożonymi kwestiami związanymi z doświadczaniem dobra i zła, szczęścia i cierpienia, życia i śmierci - także w sytuacjach, kiedy istnieje potrzeba zrównoważenia sprzecznych wartości i żądań tkwiących w osobowości ludzkiej.¹⁰

Czasami zamiennie z pojęciem dobrostanu, używano w literaturze terminu jakość życia. Jakość życia to termin używany w odniesieniu do ogólnego dobrostanu danej osoby. Istnieje spór między naukowcami co do konceptualizacji tego pojęcia, zatem brakuje jasnej definicji.¹¹

Filozoficzna koncepcja szczęścia oraz badania nad dobrostanem społeczeństw zapoczątkowały rozwój ekonomii szczęścia, zajmującej się ekonomicznymi celami i narzędziami tworzącymi komponenty szczęścia pojedynczego obywatela, grup oraz społeczeństw. Bada ona również związki między polityką i gospodarką - jako zapewniające skuteczne i efektywne osiągnięcie dobrostanu (szczęścia) w różnych krajach.¹²

⁸ Wong P. T. P., Sang Ho L., Mayer C-H., Yang F., Cowden R. G. *Editorial: A new science of suffering, the wisdom of the soul, and the new behavioral economics of happiness: towards a general theory of well-being*, *Frontiers in Psychology*, September 2023.

⁹ Op. cit.

¹⁰ Op. cit.

¹¹ *Ekonomia dobrobytu i szczęścia, Czy państwo opiekuńcze może być katalizatorem zrównoważonego dobrobytu i szczęścia?* Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa, listopad 2021.

¹² Helliwell J. F. *The economics of happiness*, NBER Reporter, National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge, MA, Iss. 2/2015.

Według amerykańskiej Investopedii, kluczowe cechy ekonomii szczęścia są następujące:¹³

1. Ekonomia szczęścia zajmuje się formalnym akademickim badaniem związku między indywidualnym zadowoleniem a kwestiami ekonomicznymi, takimi jak zatrudnienie i bogactwo.
2. Głównymi wykorzystywanymi narzędziami są ankiety i indeksy uwzględniające - co różne gospodarki oferują swoim obywatelom.
3. Ekonomię szczęścia analizuje się metodami ekonometrycznymi, aby ustalić, jakie czynniki mogą zwiększać lub obniżać dobrostan i jakość życia człowieka.
4. Ekonomia szczęścia ma kilka niedociągnięć, które skłaniają wielu ekonomistów do kwestionowania jej wartości w stosunku do ogólnie przyjętych metod badań ekonomicznych.

B. Frey i A. Stutzer uznali w swoim artykule z 2002 r.¹⁴, iż pośród wielu rzeczy, jakich ekonomiści mogą się nauczyć od nietuzinkowej branży psychologii tj. teorii szczęścia, możemy znaleźć takie odkrycia:¹⁵

„1/ „Funkcje szczęśliwości postrzegane są niekiedy jako najlepsze istniejące przybliżenie funkcji dobrobytu społecznego. Wygląda na to, że w empirycznie pustą maksymalizację dobrobytu społecznego (...) tchnięto nareszcie nowe życie”.

2/ Dochód od czasów drugiej wojny światowej zdecydowanie wzrósł, jednak poziom „szczęśliwości” pozornie stoi w miejscu. Stąd sprzeczny z intuicją wniosek, iż praca, inwestycje i przedsiębiorczość, a więc elementy sukcesu gospodarczego, nie generują szczęścia, a jednak ludzie wciąż kontynuują te działania.

3/ Wskrzeszono międzyludzkie porównania użyteczności, rzekomo dowodząc, że „szczęście społeczne” może zostać wykreowane przez pozbawienie przez państwo dobytku jednego obywatela i rozdystrybuowanie go pośród innych (jednocześnie ponosząc sporo wydatków administracyjnych).

4/ „Ludzie bogatsi negatywnie wpływają na szczęście ludzi uboższych, jednak proces ten nie zachodzi w drugą stronę”. Domniemany negatywny efekt zewnętrzny to zawiść ludzi uboższych. Jednocześnie Frey i Stutzer zakładają, że ludzie leniwi i bazujący na pracy innych nie wpływają negatywnie na otoczenie poprzez przejmowanie dochodu pracujących i płacących podatki współobywateli.

¹³ *Happiness Economics: What it is, How it Works*, Investopedia, <https://www.investopedia.com/terms/h/happiness-economics.asp> dostęp 5.01.2025

¹⁴ Frey B., Stutzer A. *What Can Economists Learn from Happiness Research?*, Journal of Economic Literature, no 6/2002

¹⁵ Cyt. za: DiLorenzo T. J. *The Trojan Horse of Happiness Research*, <https://mises.org/mises-daily/trojan-horse-happiness-research>, dostęp 6.09.2024.

5/ „Jeśli bezrobocie wzrośnie o 5 p.p., wskaźnik inflacji musi zmaleć o 8,5 p.p., aby utrzymać poziom zadowolenia społeczeństwa”. W ten sposób badanie szczęśliwości doprowadza do ożywienia zarówno „zwłok krzywej Phillipsa”, jak i keynesizmu.

6/ Dopłaty socjalne muszą być zwiększone, aby „skompensować rozmiary rodziny” — piszą Frey i Stutzer — a także aby „utrzymać subiektywny dobrobyt danej rodziny”. Ponownie brak tutaj odniesienia do efektów negatywnych państwa dobrobytu, bądź też negatywnego wpływu wzrostu podatków na stopy wzrostu gospodarczego.

7/ Badanie szczęścia informuje, iż „walka o względne pozycje jest marnotrawstwem ze społecznego punktu widzenia (...), a otrzymujący wysokie zarobki powinni, jako zwycięzcy tych wyścigów, zostać mocniej opodatkowani”. Zatem Frey i Stutzer określają ciężką pracę, oszczędność, produkcję i przedsiębiorczość jako zwykłą „walkę o względne pozycje” w społeczeństwie, porównując je raczej do trywialnego wyścigu, aniżeli kreującego zatrudnienie motoru prosperity.

8/ Nie jest zaskoczeniem, że Frey i Stutzer wskazują na J. K. Galbraitha jako powszechnie uznanego ojca „badania szczęśliwości”. W końcu jest autorem licznych antykapitalistycznych i prosocjalistycznych książek.

9/ „Zwiększenie zarobków wszystkich obywateli nie zwiększa ich poziomu szczęśliwości”, jednak czyni to poprawienie czyjegoś dochodu „w porównaniu z innymi”.¹⁶

Analiza dotychczasowych badań ekonomii szczęścia pozwala na zestawienie ogólnych komponentów zewnętrznych i wewnętrznych tworzących poczucie szczęścia (tabela 1).

Należy zauważyć współczesne zmiany czynników wpływających na poziom szczęścia – do nowych czynników można zaliczyć wolumen czasu wolnego, dostęp do dóbr ekologicznych (nieskażona żywność, czyste powietrze itp.) oraz relacje społeczne i zawodowe w środowisku pracy. Teoria ekonomii szczęścia uwzględnia także wartości etyczne, które przyczyniają się do poczucia dobrostanu przez obywateli.¹⁷ Poczucie swojego życia jako przyzwoitego, uczciwego, pomoc bliźnim w trudnych sytuacjach, odwaga głoszenia prawdy i wiele innych cech niewątpliwie umacniają poczucie życiowego szczęścia. Cytowani wcześniej E. Martens i H. Schnaedelbach wskazali na związki poczucia szczęścia z moralnością.

¹⁶ Op. cit.

¹⁷ Layard R. *Can We Be Happier? Evidence and Ethics*, Pelican Publishing Company, 2020.

Tabela 1. Komponenty szczęścia osobistego - ujęcie prakseologiczne

Lp.	Komponenty zewnętrzne	Lp.	Komponenty wewnętrzne
1	Ogólna empatia społeczna	1	Poziom i zakres ogólnych pragnień życiowych
2	Skuteczność prawa	2	Skuteczność realizacji własnych celów
3	Prawa człowieka, prawa społeczno-polityczne (demokracja, wolność i inne)	3	Efektywność kosztów i realnych dochodów osobistych
4	Skuteczność bezpieczeństwa państwa	4	Efektywność gromadzonych oszczędności
5	Efektywny dostęp do dóbr materialnych i usług finansowych na poziomie podstawowym	5	Skuteczność osobistego bezpieczeństwa
6	Efektywny dostęp do dóbr socjalnych (ochrona zdrowia, edukacja i inne)	6	Poczucie akceptacji społecznej
7	Dostęp i sprawność systemów zabezpieczenia społecznego	7	Skuteczne, efektywne i etyczne relacje zawodowe i społeczne
8	Minimum socjalne dochodu zapewniające godne życie	8	Etyczność własnych działań
9	Skuteczne ograniczanie biedy i wykluczenia społecznego	9	Poczucie szczęścia rodzinnego
10	Dostęp do zdrowego środowiska	10	Skuteczna ochrona prywatności
11	Dostęp do informacji	11	Dbłość o zdrowie
12	Dostęp do kultury i sztuki	12	Poczucie sukcesu zawodowego
		13	Efektywność wykorzystania czasu wolnego

Zródło: opracowanie własne.

Analiza i ocena praktycznych działań w obszarze ekonomii szczęścia winna wykorzystywać prakseologiczne kryteria sprawności, skuteczności, efektywności, etyki i zarządzania czasem. Reasumując - badacze zauważają, iż nieprecyzyjność definicyjna oraz wyjątkowo szerokie spektrum czynników wpływających na doznawanie szczęścia oraz ocenę jego poziomu, sprawiają, że naukowe próby badania tego zjawiska napotykają na duże problemy w pomiarze i jego interpretacji.¹⁸

¹⁸ Op. cit.

2. Ekonomia szczęścia jako współczesny cel polityki

Programy wyborcze polityków, programy gospodarcze i społeczne rządów w ostatnich dziesięcioleciach (szczególnie w krajach rozwiniętych) formułują cele związane z zapewnieniem szczęścia obywatelom. Zdaniem E. Krok szczęście jest coraz częściej „rozpatrywane jako cel polityki społecznej, a dobrostan narodu uznawany jest za właściwy wskaźnik postępu społecznego i cel przy stanowieniu prawa.”¹⁹

Richard Easterlin w 1974 r. opublikował badania zależności między dobrostanem i bogactwem; wynikało z nich, że „o ile ludzie (społeczeństwa) zamożniejsi (zamożniejsze) są szczęśliwsi (szczęśliwsze), o tyle wzrost dochodów ludzi i społeczeństw nie zwiększa wcale ich poczucia szczęścia.”²⁰ Nazwano to paradoksem Easterlina. Istnieje zatem taka granica dochodu, powyżej której wzrost tego dochodu ma niewielki lub żaden wpływ na podnoszenie poziomu szczęścia.

J. K. Galbraith już w 1996 roku zauważył, iż: „Głosy ubogich są istotne, jeśli mają oni uzyskać dostęp do potrzebnych im usług publicznych, jeśli ma się zgromadzić niezbędne w tym celu przychody i wprowadzić szerokie programy polityczne niosące ulgę w ubóstwie – krótko mówiąc, jeśli ma się zrobić pierwszy krok w kierunku godnego społeczeństwa.”²¹

W rezolucji ONZ stwierdzono, iż dążenie do szczęścia jest podstawowym celem człowieka, wskazując na potrzebę kompleksowego, sprawiedliwego i zrównoważonego podejścia do rozwoju gospodarczego, przy jednoczesnej walce z ubóstwem oraz promowaniu szczęścia i dobrobytu dla wszystkich narodów.²² W swojej uchwale Zgromadzenie Ogólne ONZ zwróciło się z apelem do wszystkich państw członkowskich, organizacji Narodów Zjednoczonych i innych organizacji międzynarodowych oraz regionalnych, a także do instytucji społeczeństwa obywatelskiego (w tym organizacji pozarządowych i osób fizycznych). Uchwała apeluje o odpowiednie obchodzenie Międzynarodowego Dnia Szczęścia, między innymi przez edukację i publiczne działania podnoszące świadomość społeczeństwa w dążeniu do szczęścia.

Na rolę pozamaterialnych czynników szczęścia jak wolność, demokracja, prawo do informacji wskazywał między innymi G. Hoppe.²³

Analiza komparatywna programów wyborczych z ostatnich lat w USA, na Węgrzech i w Polsce wskazuje, iż cele dobrostanu społecznego są coraz częściej aplikowane w tych programach, także na prawej stronie polityki, a szczególnie partie populistyczne bazując właśnie na ekonomii szczęścia

¹⁹ Krok E. *Metody pomiaru szczęścia i jego zależność od dochodów*, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 286/2016.

²⁰ Czapiński J., op. cit.

²¹ Galbraith J. K. *Godne społeczeństwo. Program troski o ludzkość*, Wydawnictwo PTE, Warszawa, 2012, s. 110.

²² Rezolucja ONZ A/RES/66/281 z dnia 28 czerwca 2012 r. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/281 (dostęp: 10.12.2024).

²³ Hoppe G. *Ekonomia wolności. Traktat o naturze ludzkiego działania i dążenia do szczęścia*, Poligraf, Brzezia Łąka, 2015.

pozyskują kapitał wyborczy. Pojawiają się jednak pytania o koszty finansowania i zakres dystrybucji oraz o konsekwencje psycho-społeczne.

3. Prakseolodzy o szczęściu

Problematyka szczęścia pojawia się w pracach prakseologów, ale raczej tylko w ujęciu filozoficznym. T. Kotarbiński uważał, że szczęście daje poświęcenie się jakiejś pasji, robienie czegoś, na czym nam naprawdę zależy. Stan szczęścia według tego badacza można osiągnąć także wtedy, gdy człowiek wyjdzie poza własne ego, pokocha kogoś lub coś poza samym sobą i zacznie więcej z siebie dawać niż brać. Podejmowanie różnych przedsięwzięć, aktywność życiowa i branie życia, jakim jest to kolejne rady dobre dla tych, którzy jeszcze nie wiedzą, jak żyć, by być szczęśliwym. Na to, żeby poczuć się osobą zadowoloną z życia, należy zapracować. Aby być szczęśliwym, potrzebujemy innych ludzi. Nie zostaliśmy stworzeni do życia w samotności - ważny jest wpływ naszego najbliższego otoczenia – uważał t. Kotarbiński.²⁴

Do etatystycznego podejścia w tworzeniu dobrobytu (zapewniającego szczęście) krytycznie odniósł się L. von Mises – uważał, iż motywacją, na którą często powołują się zwolennicy różnego rodzaju ingerencji państwa w gospodarkę, jest rzekome szczęście obywateli. Jeśli – jak twierdzą etatyści – na skutek ograniczenia przez rząd pewnych praw i wolności obywatelskich społeczeństwo będzie szczęśliwsze, to dlaczego nie mielibyśmy tego ograniczenia popierać? Dlaczego takie myślenie jest złudne, pisał ten autor w swoim dziele *Ludzkie działanie*; zwracając też uwagę na pomijanie tego, według czyjej definicji szczęścia ma się to odbyć, a również czyim kosztem.²⁵

Przedmiotem felicytologii w ujęciu T. Kotarbińskiego były moralnie dopuszczalne drogi osiągnięcia szczęścia. T. Kotarbiński przyjął w swoich pracach, iż etyka ogólna obejmuje trzy następujące działy:²⁶

- 1) zagadnienia dotyczące sumienia (etyka w sensie ścisłym),
- 2) zagadnienia dotyczące sprawności (prakseologia),
- 3) zagadnienia dotyczące szczęścia (felicytologia).

Na problemy etyczne związane z dążeniem do szczęścia zwracali uwagę R. Layard oraz G. Hoppe.²⁷

²⁴ Kotarbiński T. *Zagadnienia etyki niezależnej*, w: Kotarbiński T. *Sprawy sumienia*, Książka i Wiedza, Warszawa 1956.

²⁵ von Mises L. *Ludzkie działanie*. Traktat o ekonomii, Wydawnictwo Instytut Ludwiga von Misesa, Warszawa, 2011.

²⁶ Cyt. za: Mordarski R. *Koncepcja felicytologii Władysława Tatarkiewicza na tle współczesnych filozofii szczęścia*, Przegląd Filozoficzny nr 1 - 125/2023.

²⁷ Layard R. *Can We Be Happier? Evidence and Ethics*, Pelican Publishing Company, 2020, Hoppe G., op. cit.

Rozważania nad dylematem: czy człowiek dążący tylko do jak największych własnych korzyści (homo oeconomicus) jest szczęśliwszy od człowieka szczodrego – podjął na łamach *Prakseologii* R. Rogowski.²⁸

Problem szczęścia w życiu zawodowym i prywatnym można też rozpatrywać z punktu widzenia kryterium czasu.²⁹ Zwykle bowiem poziom szczęścia ma sinusoidalny charakter, a w różnych okresach życia może być go wręcz brak. Wg. Kotarbińskiego: ci mają dużo czasu, którzy mają pełne ręce roboty. Ci bowiem cenią sobie czas i umieją tak nim gospodarować, że nic się nie marnuje.³⁰

4. Badania międzynarodowe poziomu szczęścia

W ostatnim dwudziestolecu nastąpił rozwój badań ekonomii szczęścia i powstanie szeregu indeksów mierzących relatywnie poziom szczęścia.³¹

J. Czapiński zauważa, iż fuzja ekonomii i psychologii zaczęła generować lawinowo rosnące projekty badań interdyscyplinarnych, które przyniosły ważne dane na temat wzajemnej relacji między dwoma głównymi celami dążeń człowieka: bogactwem i szczęściem.³²

Autor ten badał czy zależność między pieniędzmi i dobrostanem psychicznym jest jednostronna (pieniądze dają szczęście), czy dwustronna (szczęście także daje pieniądze) – czy też szczęście jest kapitałem, na którym można „zarabiać”? W przekroju międzynarodowym stwierdzano wielokrotnie (i konsekwentnie) istotną statystycznie zależność między wysokością PKB na osobę a zagregowanym wskaźnikiem dobrostanu psychicznego (poczucia szczęścia, zadowolenia z życia itp.). W próbach generalnych różne wskaźniki dobrostanu, znacząco rosły (np. World Value Survey – WVS, Gallup World Poll – GWP).³³

Z badań wynika, iż pieniądze dają szczęście raczej tylko ubogim, pozwalają im bowiem zaspokoić podstawowe potrzeby; a po ich zaspokojeniu dalszy wzrost zamożności przestaje wpływać na dobrostan psychiczny. Na przykład, korelacja między odsetkiem obywateli szczęśliwych i zadowolonych z życia a sumą ocen Freedom House dotyczących swobód obywatelskich i praw politycznych w grupie 62 państw wynosiła 0,78 i była wyższa niż między dobrostanem i PKB dla tej samej grupy państw. Wśród czynników, które mogą przesłaniać pozytywny efekt psychologiczny dobrostanu, wymienia się inflację, bezrobocie i nierówności dochodowe, ale także np. prawa polityczne.³⁴

²⁸ Rogowski R. *Poczucie szczęścia homo oeconomicus i człowieka szczodrego*, *Prakseologia* nr 153/2012.

²⁹ Masiukiewicz P. *Component of time in praxeology*, *Prakseologia i Zarządzanie*, nr 2/2023.

³⁰ Kotarbiński T. *Drogi dociekań własnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1986.

³¹ *Spoleczna granica wzrostu gospodarczego. Przyczynek do ekonomii szczęścia*, Bartkowiak R., Ostropolska-Kubik E., Wojakowska-Żeglińska M., Wojciechowska R. (red.), Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa, 2013.

³² Czapiński J. *Ekonomia szczęścia i psychologia bogactwa*, *Nauka*, nr 1/2012.

³³ Op. cit.

³⁴ Op. cit.

J. Czapiński w wyniku swoich badań potwierdził, iż różny poziom szczęścia w porównywalnie bogatych krajach wynika z różnicy w czynnikach pozadochodowych. W państwach szczęśliwszych obserwuje się większe swobody polityczne, wolność ekonomiczną, orientacją indywidualistyczną, wysoki poziom wsparcia i zaufania społecznego oraz większe możliwości rozwoju i poczucia wpływu na swoje życie.³⁵

Tabela 2. Indeks ogólnej satysfakcji obywateli UE w 2023 r. Wybrane kraje

Lp.	Kraje /skala 0-10 pkt.	Indeks Eurostat
1	Unia Europejska	7,3
2	Finlandia	7,8
3	Szwajcaria	7,8
4	Austria	7,7
5	Belgia	7,7
6	Rumunia	7,7
7	Słowenia	7,7
8	Irlandia	7,6
9	Holandia	7,6
10	Norwegia	7,6
11	Polska	7,6
...
X	Niemcy	6,5
X	Bułgaria	5,6

Źródło: *Quality of life indicators - overall experience of life*, Eurostat, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality of life indicators - overall experience of life](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators_-_overall_experience_of_life), dostęp 30.12.2024.

Z nowego badania Eurostat 2023 wynika, iż ogólną satysfakcję z życia mieszkańcy Unii Europejskiej oceniali średnio na 7,3 w skali od 1 do 10. W ciągu dekady ta ocena nieco się poprawiła; w 2013 r. wynosiła 7,2.³⁶ Polska w tym badaniu była jednym z najszczęśliwszych społeczeństw na kontynencie (tabela 2).

Na wysokim miejscu w rankingu znalazła się Rumunia, która jest jednym z najmniej zamożnych krajów Europy, ale w ogólnych wynikach badania widać, że na poziom szczęścia ma wpływ

³⁵ E. Krok, op. cit.

³⁶ *Quality of life indicators - overall experience of life*, Eurostat, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality of life indicators - overall experience of life](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators_-_overall_experience_of_life), dostęp 30.12.2024.

bezpieczeństwo finansowe, wykształcenie i wysokość dochodów. We wszystkich państwach członkowskich zadowolenie z życia wzrastało wraz z poziomem wykształcenia.³⁷

W większości państw członkowskich osoby w wieku od 16 do 29 lat deklarowały wyższe zadowolenie z życia niż osoby w wieku powyżej 65 lat.

Na poziom zadowolenia z życia wpływ ma także miejsce zamieszkania, choć w tej kwestii wnioski nie są jednoznaczne. Na Malcie, w Austrii, Finlandii, Holandii, Belgii, Irlandii, Szwecji, Danii, Luksemburgu i Polsce osoby zamieszkujące obszary wiejskie deklarowały nieco wyższy poziom zadowolenia z życia (o ok. 0,2 punktu) niż mieszkańcy miast i miasteczek.

Reasumując, w UE nastąpiła nieznaczna poprawa jeśli chodzi o ogólny poziom zadowolenia z życia.

Od 2006 r. wyznaczany jest tzw. światowy indeks szczęścia (Happy Planet Index – HPI), opracowany przez New Economics Foundation. Służy on do mierzenia poziomu dobrostanu w poszczególnych krajach, ale w nieco innym ujęciu. HPI jest iloczynem odczuwanego przez obywateli zadowolenia z całokształtu życia oraz oczekiwanej długości życia, dzielonym przez tak zwany ślad ekologiczny. Oczekiwana długość życia może świadczyć o bezpieczeństwie, zdrowiu, opiece zdrowotnej oraz warunkach bytowych panujących w danym kraju.³⁸

Za miernik poziomu szczęścia uznawany jest również indeks postępu społecznego (Social Progress Index); który ocenia kraje pod względem 12 kategorii, pogrupowanych w trzy grupy: potrzeby podstawowe, źródła satysfakcji oraz szanse.³⁹

Kolejnym miernikiem poziomu szczęścia jest indeks lepszego życia (Better Life Index) opracowany przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju. Badaniem BLI objętych było 36 członków OECD oraz Rosja i Brazylia. Ten indeks zawiera jedenaście kluczowych sfer, które składały się na udane życie, są to m.in. poczucie bezpieczeństwa, wykształcenie, warunki mieszkaniowe, jakość środowiska, zatrudnienie, dochody, służba zdrowia, zaangażowanie społeczne, równowaga między pracą a czasem wolnym, subiektywne zadowolenie z życia.

Wyniki badania krajów najmniej szczęśliwych autorstwa University of Oxford - Wellbeing Research Centre zawiera tabela 3.

³⁷ Op. cit.

³⁸ E. Krok, op. cit.

³⁹ Kategorie: odżywianie i podstawowa opieka zdrowotna, powietrze, woda i stan sanitarny, poziom schronienia i bezpieczeństwo osobistego, dostęp do podstawowej wiedzy, dostęp do informacji i komunikacji, zdrowie i dobre samopoczucie, trwałość ekosystemu, prawa osobiste, dostęp do szkolnictwa wyższego, stan wolności osobistej i możliwość wyboru, poziom równości i integracji.

Tabela 3. Liczba krajów o najmniej szczęśliwych grupach wiekowych. Badania w okresie 2021-2023

Region	Młodzi (do 30 lat)	Przedział dolny - poniżej średniej (30-44 lata)	Przedział górnny - powyżej średniej (45-59 lat)	Osoby starsze (60 +)	Razem
Europa Zachodnia	6	3	4	7	20
Europa Centralna i Wsch.	0	0	0	17	17
Kraje Commonwealth	0	2	1	7	10
Azja Poł.-Wschodnia	0	4	1	4	9
Azja Południowa	0	1	3	2	6
Azja Wschodnia	0	4	0	2	6
Ameryka Łacińska i Karaiby	0	0	8	11	19
Ameryka Północna, Australia i Nowa Zelandia	1	3	0	0	4
Środkowy Wschód i Afryka	0	4	6	7	17
Afryka Subsaharyjska	0	9	12	14	35
Ogółem	7	30	35	71	143

Zródło: *World Happiness Report 2024*, University of Oxford: Wellbeing Research Centre, www.worldhappiness.report, (dostęp 11.10.2024).

Należy zwrócić uwagę, iż największa liczba krajów o najmniej szczęśliwej grupie wiekowej 60+ wystąpiła w Afryce Subsaharyjskiej i Europie Środkowo-Wschodniej. Najmniej szczęśliwa grupa młodych (do 30 lat) wystąpiła aż w 6 krajach Europy Zachodniej.

Tabela 4. Ranking ocen życiowych wg. grup wieku

Kraj	Wszystkie grupy - razem	Osoby młode	Wiek poniżej średniej	Wiek powyżej średniej	Osoby starsze
Finlandia	1	7	1	1	2
Dania	2	5	3	4	1
Islandia	3	4	4	2	5
Szwecja	4	18	8	3	4
Izrael	5	2	2	7	18
Niderlandy	6	9	5	5	7
Norwegia	7	20	6	6	3
Luksemburg	8	6	11	8	12
Szwajcaria	9	13	9	11	14
Australia	10	19	14	10	9
Nowa Zelandia	11	27	18	13	6
Kostaryka	12	11	15	23	17
Kuwejt	13	16	20	9	13
Austria	14	12	17	18	15
Kanada	15	58	28	12	8
Belgia	16	24	13	15	19
Irlandia	17	21	21	21	16
Czechy	18	10	12	22	23
Litwa	19	1	7	20	44
Wielka Brytania	20	32	27	19	20
.....
Polska	35	43	34	24	40

Zródło: *World Happiness Report 2024*, University of Oxford: Wellbeing Research Centre, www.worldhappiness.report, s. 30 (dostęp 11.10.2024).

Badanie ocen życiowych w podziale na podstawowe grupy wiekowe w 50 krajach świata w latach 2021-23 wykazało, iż najwyższe oceny występują w społeczeństwach krajów skandynawskich oraz Izraelu, Holandii, Szwajcarii; czołowe miejsca zajęły kraje europejskie. Polska znalazła się na dość odległym, 35 miejscu (tabela 4). Jeszcze gorszą pozycję zajęła Polska w grupie badanych osób młodych (43 pozycja).

Customer Satisfaction Index (CSI) stanowi cenne narzędzie do oceny poziomu satysfakcji klientów i może stanowić uzupełniający miernik poziomu szczęścia. Przykładem branżowego wskaźnika jest badanie satysfakcji klientów ÖBB Rail Cargo Group (RCG) dla transportu; przeprowadzane co dwa lata. W 2024 r. aż 470 klientów z pięciu krajów wzięło udział w ankiecie. Tematyka badania obejmowała ogólne przyczyny zadowolenia i potencjalne możliwości poprawy, a także postrzeganie zarządzania kryzysowego w RCG, m. in. w związku z wojną na Ukrainie i zakłóceniami spowodowanymi ekstremalnymi zjawiskami pogodowymi oraz placami nowych budów. Kluczowym wskaźnikiem był wskaźnik satysfakcji, który pozostał na stabilnym, wysokim poziomie, a nawet nieznacznie wzrósł (69 w 2022 r. vs. 72 w 2024 r.). Głównymi powodami zadowolenia wymienianymi przez klientów były: długotrwała i dobra współpraca, wysokiej jakości wsparcie klienta i niezawodność w świadczeniu usług.⁴⁰

Badania Polskiego Instytutu Ekonomicznego wskazały, iż Polska znajduje się na dość odległym miejscu wśród krajów OECD jeżeli chodzi o wysokość wydatków publicznych, a 26,4% wydatków publicznych jest nieefektywnie wydatkowanych z punktu widzenia wpływu na dobrobyt (tabela 5).

Tabela 5. Wydatki publiczne na dobrobyt – badanie PIE

Lp.	Wyszczególnienie	Miary
1	Średni poziom efektywności wydatków publicznych na dobrobyt w krajach OECD	0,81 pkt.
2	Poziom efektywności wydatków publicznych na dobrobyt w Polsce	0,68 pkt.
3	Miejsce Polski w rankingu efektywności wydatków publicznych na dobrobyt wśród 37 krajów OECD	29 miejsce
4	Miejsce Polski pod względem wysokości wydatków publicznych wśród 37 krajów OECD	20 miejsce
5	Podniesienie wydatków publicznych o odpowiedni % istotnie poprawiłoby wynik Polski w rankingu efektywności	2,0 proc.
6	Udział w % wydatków publicznych w Polsce nieefektywnie wydatkowanych z punktu widzenia wpływu na dobrobyt	26,4 proc.

Źródło: *Ekonomia dobrobytu i szczęścia, Czy państwo opiekuńcze może być katalizatorem zrównoważonego dobrobytu i szczęścia?* Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa, listopad 2021.

Z raportu PIE wynika, iż kraje - liderzy efektywności wydatków publicznych na dobrobyt, których społeczeństwa jednocześnie uważają się za szczęśliwe, to w większości państwa tradycyjnie

⁴⁰ *Poziom zadowolenia klientów na stabilnie wysokim poziomie*, <https://www.railcargo.com/pl/news/2024/poziom-zadowolenia-klientow-na-stabilnie-wysokim-poziomie>, dostęp 5.01.2025.

uznawane za opiekuńcze.⁴¹ W czołówce rankingu najefektywniejszego wydatkowania środków publicznych przyczyniającego się do wysokiego poziomu dobrobytu, któremu dodatkowo towarzyszy wysoki poziom szczęścia społeczeństwa, plasowało się jedenaste państw opiekuńczych.⁴²

W przypadku pozostałych dwóch państw opiekuńczych – Luksemburga i Australii – o ile władze publiczne optymalnie alokują środki publiczne (odpowiednio pierwsze i czwarte miejsce w rankingu efektywności), o tyle subiektywne poczucie szczęścia obywateli jest już zdecydowanie niższe od pozostałej jedenastki krajów OECD. Efektywność silnie koreluje z wysokością wydatków publicznych, choć wiele krajów wydających najwięcej czyni to w sposób nieoptymalny. Przeciętne wydatki publiczne wśród badanych państw OECD sięgały blisko 42 proc. PKB. Najwięcej wydaje Francja (55,4 proc.), Finlandia (53,2 proc.), Belgia (52,1 proc.), Norwegia (51,5 proc.), Dania (49,5 proc.) i Szwecja (49,1 proc.). Najmniej wydawały Irlandia (24,4 proc.), Meksyk (26,7 proc.), Chile (29,0 proc.), Szwajcaria (32,7 proc.) i Korea Płd. (33,9 proc.). Jednocześnie mieszkańcy tych krajów w porównaniu z innymi nisko oceniają własne szczęście. Polska na 37 krajów OECD z wynikiem 0,68 znalazła się na 29. pozycji, przy wydatkach na poziomie 41,8 proc. PKB. Przeludnienie mieszkań, niskie dochody, mało czasu wolnego oraz smog to główne czynniki degradujące Polskę w rankingu efektywności; natomiast bezpieczeństwo, osiągnięcia edukacyjne uczniów i poziom wykształcenia można ocenić za pozytywne i relatywnie wysokie na tle krajów OECD.⁴³

Potencjalny awans w rankingu efektywności mógłby zagwarantować Polsce wzrost wydatków publicznych o 2 proc. oraz bardziej optymalna alokacja środków – niewykorzystany potencjał wynosił 26,4 proc. Najszybciej można poprawić efektywność dofinansowując ochronę środowiska, mieszkalnictwo i edukację. Wśród dziewięciu podstawowych zadań budżetowych wydatki na ochronę środowiska, mieszkalnictwo oraz edukację to trzy kluczowe obszary, które najbardziej determinują zarówno dobrobyt, jak i szczęście. Dalej są zdrowie, rekreacja i kultura oraz ogólne usługi publiczne.⁴⁴

5. Badanie opinii ekspertów dotyczące prakseologicznych aspektów ekonomii szczęścia

Autor zrealizował badanie pt. *Ekonomia szczęśliwości - aspekty prakseologiczne*, wykonane metodą panelu delfickiego. Celem była identyfikacja problemów związanych z ekonomią szczęśliwości w aspekcie prakseologicznym i etycznym. Liczba ekspertów zaproszonych do badania wyniosła 53

⁴¹ *Ekonomia dobrobytu i szczęścia...*, op. cit.

⁴² Kraje te to: Austria, Dania, Finlandia, Holandia, Islandia, Kanada, Niemcy, Nowa Zelandia, Norwegia, Szwecja i Wielka Brytania.

⁴³ *Ekonomia dobrobytu...*, op. cit.

⁴⁴ Op. cit.

aktywnych członków TNP (pracowników naukowych oraz wybitnych praktyków gospodarczych), a zwrotność ankiet wyniosła 60%.⁴⁵

Tabela 6. Czy uzasadniony jest rozwój badań nad teorią ekonomii szczęścia?

Lp.	Wyszczególnienie (N=32)	Tak - w %	Nie – w %	Nie mam zdania – w %
1	Czy uzasadniony jest rozwój badań nad teorią ekonomii szczęścia?	84,4	3,1	12,5
2	Czy zastosowanie prakseologicznych kryteriów (sprawność, skuteczność, efektywność, etyka, zarządzanie czasem) oceny działań organizacji jest właściwe i uzasadnione w ekonomii szczęścia?	84,4	0,0	15,6
3	Czy podstawowe świadczenia społeczne (minimalne zasiłki i ich zakres, minimalne emerytury, minimalne renty, kryteria dla mieszkań socjalnych) w Unii Europejskiej powinny zostać ujednoczone?	46,8	43,7	9,1
4	Czy można zaobserwować wykorzystywanie ekonomii szczęścia w kampaniach wyborczych partii politycznych?			
	a/. Na świecie	75,0	6,2	21,9
	b/. W Polsce	71,9	15,6	15,6

Zródło: badanie własne.

Zdecydowana większość respondentów uznała, iż uzasadniony jest rozwój badań nad teorią ekonomii szczęścia oraz iż zastosowanie prakseologicznych kryteriów (sprawność, skuteczność, efektywność, etyka, zarządzanie czasem) oceny działań organizacji jest właściwe i uzasadnione w ekonomii szczęścia (tabela 6). Większość respondentów potwierdziła, iż można zaobserwować wykorzystywanie ekonomii szczęścia w kampaniach wyborczych partii politycznych zarówno w Polsce jak i na świecie.

⁴⁵ Badanie zrealizowane w okresie XII 2024 – I 2025; zob. Zarząd Główny TNP *Ekonomia szczęścia – aspekty prakseologiczne*, Raport z pracy badawczej. Badanie własne, autor: dr hab. Piotr Masiukiewicz, Warszawa, styczeń, 2025 (masz. pow.).

Tabela 7. Najważniejsze na przyszłość obszary badań ekonomii szczęścia

Lp.	Jakie obszary badań ekonomii szczęścia są najważniejsze na przyszłość? (wybór do 3 odpowiedzi) (N=32)	Odp. w %
1	Poziom dobrobytu społeczeństwa	40,6
2	Wykluczenie społeczne	34,4
3	Wysokie rozwarstwienie dochodów	31,2
4	Zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom i państwu	65,6
5	Poziom dostępności do ochrony zdrowia	46,9
6	Poziom dostępności do edukacji	12,5
7	Poziom dostępności do kultury i sztuki	3,1
8	Dostęp i swoboda podróżowania	12,5
9	Dostęp do informacji	25,0
10	Programy społeczno – ekonomiczne dla osób III wieku	3,1
11	Siła nabywcza emerytur i rent	3,1
12	Możliwości wprowadzenia tzw. dochodu gwarantowanego przez państwo dla obywateli	0,0
13	Zapewnienie pełnego zatrudnienia	6,2
14	Inne; podać jakie	3,1

Źródło: badanie własne.

Jako najważniejsze na przyszłość obszary badań ekonomii szczęścia najwięcej wskazań uzyskał obszar zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom i państwu, następnie ochrona zdrowia oraz poziom dobrobytu społeczeństwa (tabela 7). Należy podkreślić, iż nikt nie wskazał na możliwość wprowadzenia tzw. dochodu gwarantowanego przez państwo dla obywateli; tj. wypłacanego wszystkim którzy go nie osiągną przez państwo.

Tabela 8. Propozycje podejścia do zapewnienia skuteczności i efektywności działań państwa na rzecz dobrostanu

Lp.	Jakie powinno być współcześnie podejście do zapewnienia skuteczności i efektywności działań państwa na rzecz dobrostanu (szczęścia) obywateli? (wybór do 3 odpowiedzi) (N=32)	Odp. w %
1	Zwiększanie nakładów oraz rozwój polityki społecznej, w tym świadczeń bezpłatnych państwa przy zwiększeniu podatków i para-podatków	9,3
2	Wprowadzenie minimalnego dochodu gwarantowanego na poziomie zaspokajającym podstawowe potrzeby i wypłacanie tej kwoty przez państwo nie mającym takiego dochodu przy urynkowieniu większości usług społecznych	31,2
3	Ograniczanie świadczeń społecznych państwa przy stałym podwyższaniu minimalnej płacy i pozostawianie rynkowi działań na rzecz dobrostanu pracowników	9,3
4	Ograniczenie emigracji oraz świadczeń społecznych dla emigrantów na rzecz zwiększania ich dla obywateli	28,1
5	Nałożenie na przedsiębiorstwa państwowe i prywatne większych obowiązków w zakresie świadczeń społecznych (mieszkalnictwo, programy emerytalne itp.) a pozostawienie obecnej polityki społecznej państwa bez zmian	9,3
6	Określanie w referendum granic polityki społecznej państwa oraz społeczna kontrola efektywności i społecznej celowości wydatków publicznych na cele społeczne	46,9
7	Ograniczenie do minimum wydatków państwa i przedsiębiorstw na politykę społeczną na rzecz znaczącego wzrostu wynagrodzeń.	34,4
8	Inne; podać jakie	18,8

Zródło: badanie własne

Innym zgłoszonym obszarem badań (nie zamieszczonym w odpowiedziach do wyboru) były koszty transformacji energetycznej dla gospodarstw domowych.

W odpowiedzi na pytanie o podejście do zapewnienia skuteczności i efektywności działań państwa na rzecz dobrostanu (szczęścia) obywateli – największy procent wskazań dotyczył określenia w referendum granic polityki społecznej państwa oraz społeczna kontrola efektywności i społecznej celowości wydatków, na drugim miejscu znalazła się propozycja ograniczenia do minimum

wydatków państwa i przedsiębiorstw na politykę społeczną na rzecz znaczącego wzrostu wynagrodzeń (tabela 8).

Inne zgłoszone postulaty skuteczności i efektywności działań państwa na rzecz dobrostanu:

1/ Usprawnianie jakości i trybu świadczenia usług społecznych poprzez cyfryzację i poprawę procesów przy relatywnej stabilizacji lub niewielkim wzroście nakładów na ten cel. Również poprzez doskonalenie i wzrost motywacji pracowników publicznych, co może wiązać się z pewnym wzrostem kosztów systemu, ale bez zwiększania wysokości i katalogu bezpośrednich transferów i świadczeń.

2/ Ograniczyć rolę państwa w gospodarce i społeczeństwie.

3/ Wypieranie jednostek i grup produktywnych, tworzenie elit *vide* Singapur.

4/ Ograniczanie świadczeń społecznych państwa i pozostawianie rynkowi działań na rzecz dobrostanu obywateli.

Podsumowanie

Teoria ekonomii szczęścia jest stosunkowo nowa; chociaż dynamicznie rozwinęły się metody badania dobrostanu obywateli (indeksy szczęścia). Szczęście jest pojęciem subiektywnym oraz abstrakcyjnym, a potrzeby i pragnienia stale się zmieniają; stąd trudność jego jednolitej definicji.

Różnorodność mierników szczęścia świadczy o złożoności zjawiska i wielości jego determinantów. Jeśli chodzi o wpływ dochodów na poziom szczęścia, to starania o wzrost gospodarczy są w gruncie rzeczy działaniami na rzecz zwiększenia zadowolenia z życia obywateli. Należy podkreślić, co wynika z badań, że środki finansowe dają szczęście, jednak, gdy zaspokoją już podstawowe potrzeby, dają go coraz mniej (efekt Easterlina). Od pewnego poziomu wielkość bogactwa staje się też mniej istotna od relatywnej zamożności. Przykładem wysokich indeksów szczęścia są kraje średnio rozwinięte, jak Rumunia czy Islandia.

Kluczem do czerpania szczęścia z posiadanych pieniędzy wydaje się być przeznaczanie ich na tzw. dobra nieostentacyjne, poprawiające jakość i wygodę życia (np. ochrona zdrowia, ochrona środowiska, edukacja i inne).

Coraz częściej ekonomia szczęścia jest wykorzystywana w polityce rządowej oraz do konstrukcji wyborczych programów politycznych, co potwierdzają badania.

Zaprezentowane wyniki badania Delphi określają między innymi dalsze, najważniejsze obszary badań. Dalsze badania, w tym wykorzystywanie kryteriów prakseologicznych, może być przydatne dla analiz w ramach ekonomii szczęścia. Z autorskiego badania Delphi, przytoczonego w artykule wynika, iż:

- najważniejsze obszary badań nad ekonomią szczęścia na przyszłość to: zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom i państwu, poziom dostępności do ochrony zdrowia oraz ogólny poziom dobrobytu społeczeństwa,

- w badaniach powinny być wykorzystywane prakseologiczne kryteria (sprawność, skuteczność, efektywność, etyka, zarządzanie czasem) oceny działań,
- potrzebne jest określanie w referendum granic polityki społecznej państwa oraz społeczna kontrola efektywności i społecznej celowości wydatków publicznych na cele społeczne,
- należy rozważyć koncepcję ograniczenia do minimum wydatków państwa i przedsiębiorstw na politykę społeczną na rzecz znaczącego wzrostu wynagrodzeń oraz przeciwstawną koncepcję, tj. wprowadzenie minimalnego dochodu gwarantowanego na poziomie zaspokajającym podstawowe potrzeby i wypłacanie tej kwoty przez państwo nie mającym takiego dochodu przy urynkowaniu większości usług społecznych,
- można zaobserwować wykorzystywanie ekonomii szczęścia w kampaniach wyborczych partii politycznych zarówno na świecie jak i w Polsce.

Należy zauważyć występujące współcześnie zmiany czynników wpływających na poziom szczęścia w poszczególnych krajach – do nowych czynników można zaliczyć wolumen czasu wolnego, dostęp do dóbr ekologicznych (nieskażona żywność, czyste powietrze itp.), relacje społeczne oraz relacje zawodowe w środowisku pracy. To także uzasadnia dalsze badania nad ekonomią szczęścia.

Bibliografia

1. Czapiński J. *Psychologia szczęścia*, Pracownia Testów Psychologicznych, Warszawa 1994.
2. Czapiński J. *Ekonomia szczęścia i psychologia bogactwa*, Nauka, nr 1/2012.
3. DiLorenzo T. J. *The Trojan Horse of Happiness Research*, <https://mises.org/mises-daily/trojan-horse-happiness-research>, dostęp 6.09.11.
4. *Ekonomia dobrobytu i szczęścia. Czy państwo opiekuńcze może być katalizatorem zrównoważonego dobrobytu i szczęścia?* Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa, listopad 2021.
5. *Ekonomia szczęścia*, https://biznes.interia.pl/gospodarka/news-ekonomia-szczescia_nId,4443298, dostęp 1.05.20.
6. Frey B., Stutzer A. *What Can Economists Learn from Happiness Research?* Journal of Economic Literature, no 6/2002.
7. Galbraith J. K. *Godne społeczeństwo. Program troski o ludzkość*, Wydawnictwo PTE, Warszawa, 2012.
8. Gilbert D. *Na tropie szczęścia*, Media Rodzina, Poznań, 2007.
9. *Happiness Economics: What it is, How it Works*, Investopedia, <https://www.investopedia.com/terms/h/happiness-economics.asp> dostęp 5.01.2025.
10. Helliwell J. F. *The economics of happiness*, NBER Reporter, National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge, MA, Iss. 2/2015.
11. Hoppe G. *Ekonomia wolności. Traktat o naturze ludzkiego działania i dążenia do szczęścia*, Poligraf, Brzezia Łąka, 2015.
12. Kahneman D. *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, Media Rodzina, Poznań, 2012.
13. Kotarbiński T. *Drogi dociekań własnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1986.
14. Kotarbiński T. *Zagadnienia etyki niezależnej*, w: Kotarbiński T. *Sprawy sumienia*, Książka i Wiedza, Warszawa 1956.

15. Krok E. *Metody pomiaru szczęścia i jego zależność od dochodów*, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 286/2016.
16. Layard R. *Can We Be Happier? Evidence and Ethics*, Pelican Publishing Company, 2020.
17. Martens E., Schnaedelbach H. *Filozofia - podstawowe pytania*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1995.
18. Masiukiewicz P. *Component of time in praxeology*, Prakseologia i Zarządzanie, nr 2/2023.
19. Michoń P. *Ekonomia szczęścia*, DW Babicz, Harasimowicz i S-ka, Poznań, 2010.
20. Mordarski R. *Koncepcja felicytologii Władysława Tatarkiewicza na tle współczesnych filozofii szczęścia*, Przegląd Filozoficzny nr 1 - 125/2023.
21. Parzuchowski M. *Ekonomia szczęścia*, <https://www.badania.net/ekonomia-szczescia/>, dostęp 5.07.2024.
22. Poskrobko T. *Ekonomia szczęścia – szczęście jako wskaźnik rozwoju*, <https://weif.uwb.edu.pl/fcp/BFBsKMRQSBjY4PAQTHiQ1Nk1DNzRANeg/global/public/weif/uploads/tiny/tomasz-poskrobko-pliki/ekonomia-rozwoju/05-ekonomia-szczescia.pdf>, dostęp 5.07.2024.
23. Potocki T., Wierziński B. *Rola badań poświęconych szczęściu w teorii ekonomii dobrobytu*, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, nr 37/2014.
24. *Poziom zadowolenia klientów na stabilnie wysokim poziomie*, <https://www.railcargo.com/pl/news/2024/poziom-zadowolenia-klientow-na-stabilnie-wysokim-poziomie>, dostęp 5.01.2025.
25. Rezolucja ONZ A/RES/66/281 z dnia 28 czerwca 2012 r., http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/281 (dostęp: 10.12.2024).
26. Rogowski R. *Poczucie szczęścia homo oeconomicus i człowieka szczodrego*, Prakseologia nr 153/2012.
27. Rosa D. *A Modern Guide to the Economics of happiness*, Edward Elgar publ. Ltd., Cheltenham, 2012
28. *Quality of life indicators - overall experience of life*, Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators_-_overall_experience_of_life, dostęp 30.12. 2024.
29. *Społeczna granica wzrostu gospodarczego. Przyczynek do ekonomii szczęścia*, Bartkowiak R., Ostropolska-Kubik E., Wojakowska-Żeglińska M., Wojciechowska R. (red.), Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa, 2013.
30. Szewczyk A. *Zarządzanie wiedzą, czyli ekonomia szczęścia*, Wyd. Bernardinum, Warszawa, 2017.
31. Tatarkiewicz W. *O szczęściu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2012.
32. Więckowski P. *Naukowy hedonizm jako podstawa krytycznej oceny przemian społecznych – ekonomia szczęścia Richarda Layarda, Marka Anielskiego i Richarda Easterlina*, Annales. Etyka w Życiu gospodarczym, nr 1/2011.
33. Włodarczyk K. *Ekonomia wobec poczucia szczęścia*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, rok LXXVI, nr 4 /2014.
34. Wong P. T. P., Sang Ho L., Mayer C-H., Yang F., Cowden R. G. *Editorial: A new science of suffering, the wisdom of the soul, and the new behavioral economics of happiness: towards a general theory of well-being*, Frontiers in Psychology, September 2023
35. *World Happiness Report 2024*, University of Oxford: Wellbeing Research Centre, www.worldhappiness.report, (dostęp 11.10.24).
36. von Mises L. *Ludzkie działanie*. Traktat o ekonomii, Wydawnictwo Instytut Ludwiga von Misesa, Warszawa, 2011.
37. Zarząd Główny TNP *Ekonomia szczęścia – aspekty prakseologiczne*, Raport z pracy badawczej. Badanie własne, autor: dr hab. Piotr Masiukiewicz, Warszawa, styczeń, 2025 (masz. pow.).

The economics of happiness – praxeological aspects

Abstract: The theory of happiness economics is relatively new, Although the methods of measuring the well-being of citizens (happiness indexes) have developed dynamically. Contemporary changes in the factors affecting the level of happiness (well-being) should be noted – new factors include the volume of free time, access to ecological goods (unpolluted food, clean air, etc.), social relations and professional relationships in the work environment.

The aim of the article is to analyze and evaluate the relationship between praxeology and the theory and practice of happiness economics. Practice should be understood as the implementation of social policy by governments, including well-being activities in the programmes of political parties, etc. More and more often, the economy of happiness is used in government policy and to construct electoral political programs, which is confirmed by research. The presented results of the Delphi test, among other things, further, most important areas of research. The use of praxeological criteria can be useful for analyses within the economics of happiness.

Keywords: components/factors of happiness, the economics of happiness, praxeological criteria, policy goals, well-being.

Metaverse as a *simulation* of reality

Monika Modrzejewska, PhD

Learned Society of Praxeology in Poland
Ministry of Economic Development and Technology Republic of Poland
monika.modrzejewska.mm@gmail.com

Abstract: The objective of the article is to present the concept of the Metaverse, which fits into virtual worlds. This is possible thanks to the use of the fourth generation of the Internet, i.e. web 4.0. The Metaverse is a digital world that engages users on multiple levels and involves many senses. It is a shared space, addressed to both individual and institutional users. The Metaverse is part of the development of a creative, future-oriented economy. We are already observing the development of services and products available in the Metaverse space. It is also an area of interest of the European Commission, especially in terms of shaping standards and respecting the principles and values of the European Union. The further development of the Metaverse involves a number of socio-economic challenges. One of them, even fundamental, is the distinction between worlds, from the real world to the world of *simulation*. The latter allures with the construction of a new person (avatar), i.e. someone free, independent and devoid of any problems. The Metaverse may be an illusory place of a ‘better’ life to which we will begin to transfer all our human activities. However, we cannot forget that Metaverse is a digital space made of signs and images. Jean Baudrillard described such images as *simulacra*.

Key words: Metaverse, Virtual Worlds, Web 4.0, Simulacra, Immersive Technologies, Creative Industry

JEL Classification: O35, L52

Introduction

The transition from Web 3.0 to Web 4.0 and the use of immersive technologies¹ contributes to the development of Virtual Worlds, including the concept of the Metaverse. Currently, technology allows nearly every human activity to be transferred to the virtual world, including education (e.g. conducting virtual training, distance learning), culture and entertainment (e.g. visiting virtual exhibitions, gaming) and work (e.g. teamworking, design). ‘The metaverse, could be thought of as the future version of the internet, continues to garner research, development and investment interest around the world. It has immense potential to reshape the way individuals live, work and interact’². The word *Metaverse* is a combination of ‘meta’ and ‘universes’, and although it has been used in

¹ Immersive technology is technology that blurs the boundary between the physical and virtual worlds and enables users to experience a sense of immersion. Within immersive technologies we distinguish: VR – Virtual Reality, AR – Augmented Reality, MR – Mixed Reality, XR – eXtended Reality.

² *Metaverse Identity: Defining the Self in a Blended Reality*, 2024, World Economic Forum, <https://www.weforum.org/publications/metaverse-identity-defining-the-self-in-a-blended-reality/>, accessed on: 10.12.2024.

science fiction literature for decades, it is currently being considered in the field of virtual web experience³. Being placed in a virtual space that creates a world that is a reflection of reality, an image. Similarly to the *simulacra* proposed by Jean Baudrillard to describe simulated images (simulation). The task of simulation is to realize reality, make it real and validate the world through modern science and technology. Simulation leads to the creation of a significant number of representations (images, scientific theories), which become more common and better than the original. This leads to replacement with inauthentic, fragmentary images and imaginations. As a result of simulation, the difference between what is real and what is artificially created is blurred⁴. Virtual worlds, which are being a reflection of real reality that is creating a world of images and *simulations*.

1. Web 4.0 and Virtual Worlds

Web 4.0⁵ and virtual worlds are part of the next technological transformation⁶. It consists in integration between digital and real objects and environments, and enhanced interactions between humans and machines⁷. Digital technologies are one of nine key areas for increasing Europe's competitiveness. It transpires from the report 'Long-term competitiveness of the EU: looking beyond 2030'⁸ that EU needs to attain a leading role in key digital technology 'verticals', from artificial intelligence to quantum computing, microelectronics and virtual reality, and to deploy digital infrastructures, from cybersecurity, 5G to cloud computing and data. It is assumed that Web 4.0, where everything will be seamlessly interconnected, will be ground-breaking. Organisations and businesses are already investing in digital twins, which are going to provide accurate digital simulations of an object⁹. The examples include the digital twin of the Oceans¹⁰ and European Virtual Human Twin as a ground-breaking aid to medical research¹¹.

³ Hupont Torres, I., Charisi, V., De Prato, G., Pogorzelska, K., Schade, S., Kotsev, A., Sobolewski, M., Duch Brown, N., Calza, E., Dunker, C., Di Girolamo, F., Bellia, M., Hledik, J., Nai Fovino, I. and Vespe, M., *Next Generation Virtual Worlds: Societal, Technological, Economic and Policy Challenges for the EU*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2023, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC133757>, accessed on 02.01.2025.

⁴ A. Ziętek, *Jean Baudrillard wobec współczesności*, Universitas, Kraków 2013, p. 24-25.

⁵ Web 4.0 is the expected fourth generation of the World Wide Web. Using advanced artificial and ambient intelligence, the internet of things, trusted blockchain transactions, virtual worlds and XR capabilities, digital and real objects and environments are fully integrated and communicate with each other, enabling truly intuitive, immersive experiences, seamlessly blending the physical and digital worlds. From: *An EU initiative on Web 4.0 and virtual worlds: a head start in the next technological transition*, European Commission, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/eu-initiative-virtual-worlds-head-start-next-technological-transition>, accessed on: 18.01.2025.

⁶ Ibidem.

⁷ *Towards the next technological transition: Commission presents EU strategy to lead on Web 4.0 and virtual worlds*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3718, accessed on: 19.10.2024.

⁸ *Long-term competitiveness of the EU: looking beyond 2030*, European Commission, https://commission.europa.eu/system/files/2023-03/Communication_Long-term-competitiveness.pdf, accessed on: 19.10.2024.

⁹ Ibidem.

¹⁰ *Digital Twin of the Ocean: Europe's game-changer for sustainable seas*, <https://www.euronews.com/green/2024/09/24/european-digital-twin-ocean>, accessed on: 11.01.2025. Digital Twin Ocean, <https://digitaltwinocean.mercator-ocean.eu/>, accessed on: 11.01.2025.

¹¹ European Virtual Human Twin, <https://www.edith-csa.eu/>, accessed on: 12.01.2025.

‘Web 4.0 is the next generation of the Internet. Physical and digital worlds will be seamlessly blending, enabling more intuitive and immersive experiences. Making use of advanced artificial and ambient intelligence, internet of things, virtual worlds and extended reality capabilities, distributed computing facilities, web and real objects and environments will be fully integrated and communicating between each other’¹². Technologies such as augmented reality, blockchain, artificial intelligence, data and edge computing will play a key role in creating virtual worlds. ‘This technological evolution will require the support of highly performing and resilient connectivity networks. The infrastructure of the future will connect earth networks (fibre, 5G and 6G) with space networks (satellites). This will bring together transmission, storage and computing, resulting into a computing continuum’¹³.

Within the digital world, combining real, virtual and augmented reality, the concept of the Metaverse is developing. The development of Web 4.0 means that we are beginning to transfer work, education, entertainment and spending free time to the virtual world more fully than before. The Metaverse creates a space for new services and products on the market¹⁴, but also methods of design, advertising and distribution¹⁵. Additionally, it is determined that it may have a positive impact on the environment and climate change by reducing the demand for travel and reducing carbon dioxide emissions. They can also be used as a test environment before implementing sustainable practices, such as renewable energy systems and smart cities, into the physical world¹⁶. Web 4.0 is therefore a major technological transformation change that is bringing about a seamlessly connected, intelligent and engaging world. Thanks to the use of artificial intelligence, 5G generation networks and augmented reality technology, Web 4.0 opens up a completely new dimension of reality in which things and various objects are connected and the interaction between people and machines is intensified. An innovative Metaverse is embedded in Web 4.0.

¹² *An EU initiative on Web 4.0 and virtual worlds: a head start in the next technological transition*, Commission Staff Working Document, European Commission, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023SC0250>, accessed on: 30.01.2025.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Companies are increasingly leveraging the Metaverse to create products and services that improve user interactions and bridge the gap between the digital and physical realms, driving innovation across industries. According to a report by Grand View Research, the size of the global Metaverse market was estimated at USD 82.02 billion in 2023 and is expected to grow at a CAGR of 43.9% in 2024-2030. See *Metaverse Market Size & Trends*, <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/metaverse-market-report>, accessed on 30.01.2025.

¹⁵ Cachia, R., Duch Brown, N., Hupont Torres, I., Schade, S., Siciliano, F., Vespe, M. and Villar Onrubia, D., *Shaping the Next Generation of Virtual Worlds*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2024, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC137123>, accessed on: 17.01.2025.

¹⁶ EESC opinion: Initiative on virtual worlds, such as the metaverse, European Economic and Social Committee, <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/initiative-virtual-worlds-such-metaverse>, accessed on: 26.01.2025.

2. The Metaverse as the other reality

The concept of the Metaverse come from science fiction. The idea of the Metaverse first appeared in 1992 in the novel *Snow Crash* by Neal Stephenson, which describes the desire to escape from life to an (apparently) ‘better place’¹⁷. Stephenson’s book describes a virtual reality that encompasses almost every element of human existence. The publication includes a description of the place of work and rest, self-fulfilment and fatigue, space for communing with art and the trade market¹⁸. Since *Snow Crash*, there have been at least fifty attempts in the scientific literature to define the concept of the Metaverse. The common feature in these definitions is a reference to some virtual space, the reflection of elements of the real world in the virtual world and being constantly connected to the virtual world¹⁹. In 2022, Matthew Ball proposed a more in-depth definition according to which the Metaverse is: ‘a massively scaled and interoperable network of real-time rendered 3D virtual worlds that can be experienced synchronously and persistently by an effectively unlimited number of users with an individual sense of presence, and with continuity of data, such as identity, history, entitlements, objects, communications, and payments’²⁰.

The interest in the virtual world in the business area is evidenced by the fact that the world-famous Facebook changed its name to Meta²¹, and Marc Zuckerberg himself announced the construction of the world of the Metaverse. Its definition on the Meta website is as follows: ‘The metaverse is the next evolution in social connection and the successor to the mobile internet. Like the internet, the metaverse will help you connect with people when you aren’t physically in the same place and get us even closer to that feeling of being together in person’²².

In the Metaverse, the user has a digital identity (‘avatar’) that they use in their experiences²³. Various users, including institutional ones, ‘meet’ within virtual worlds, creating a digital ecosystem together. The Metaverse is ‘a collective shared space created by the convergence of virtually enhanced physical and digital realities. It is a collection of exciting 3D digital spaces that are connected to each other, allowing users to easily move between them’²⁴. Users of the Metaverse are not outside observers, but actively participate in shaping it. They can create and share their content

¹⁷ A. Kępińska, R. Wiśniewski, *Metaverse and its creative potential for visual arts*, in: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica* | no. 85 (2023): Socjologia sztuki – wybrane aspekty i konteksty, p. 60.

¹⁸ M. Ball, *Metawersum. Jak internet przyszłości zrewolucjonizuje świat i biznes*, MT Biznes, Warszawa 2022, p. 20.

¹⁹ A. Kępińska, R. Wiśniewski, *Metaverse and its creative potential for visual arts*, op. cit., p. 60.

²⁰ M. Ball, *The Metaverse: And How It Will Revolutionize Everything*, Liveright Publishing Corporation, New York, 2022, p. 29.

²¹ *Introducing Meta: A Social Technology Company*, <https://about.fb.com/news/2021/10/facebook-company-is-now-meta/>, accessed on: 19.01.2025.

²² *What is the metaverse?* <https://about.meta.com/what-is-the-metaverse/>, accessed on: 19.01.2025.

²³ M. Ball, *The Metaverse: What It Is, Where to Find it, and Who Will Build It*, <https://www.matthewball.vc/all/themetaverse>, accessed on: 12.01.2025.

²⁴ *Nowa era cyfrowego rozwoju. Metawersum dla Polski*, 2024, Związek Cyfrowa Polska, <https://cyfrowapolska.org/wp-content/uploads/2024/05/Raport-o-metawersum.pdf>, accessed on: 13.01.2025.

and even sell goods to a wider audience²⁵. The concept of the Metaverse offers tools for the creative economy²⁶, providing opportunities for the development of new industries.

The Metaverse refers to the transition from the real world to the virtual world using immersive technologies. ‘Virtual worlds are persistent, immersive environments, based on technologies including 3D and extended reality (XR), which make it possible to blend physical and digital worlds in real-time, for a variety of purposes such as designing, making simulations, collaborating, learning, socialising, carrying out transactions or providing entertainment’²⁷. The metaverse is expected to be experienced via ‘realities’. First, Augmented Reality (AR): a technology that allows a user to see the physical world augmented by a digital overlay. Second, Virtual Reality (VR): a fully simulated virtual world, often experienced with a virtual reality headset. Mixed Reality (MR): a technology that mixes virtual objects and real-world objects that can interact with each other in real-time. Third, Extended reality (XR): an umbrella term for Augmented Reality (AR), Virtual Reality (VR) and Mixed Reality (MR)²⁸. People and objects in the Metaverse are becoming more and more realistic and even more interesting than those in the real world, which causes a number of experiences on the psychophysical level. The Metaverse opens up possibilities of application in various aspects of socio-economic life. At the same time, it also opens a discussion about a number of threats that we will have to face in the near future. These include, among others: legislative challenges regarding running a business in the Metaverse, property management, data administration. However, the basis lies in understanding virtual worlds and their impact on functioning in the real world. Thus, distinguishing these images becomes crucial.

3. Baudrillard’s images and simulation

In his works, Jean Baudrillard reflected on the meaning and reality created through the use of technology, especially when reported using the mass media. According to Baudrillard, there are four stages of image. The first is a reflection of deep reality, the second hides and distorts deep reality, the third hides the *absence* of deep reality and the fourth remains unrelated to any reality, but is a pure simulacrum of itself²⁹. In the context of considerations on the space of the Metaverse, the question arises what stage of the image will be created in this digital world. The psychologists’ and cognitive

²⁵ G. D. Ritterbusch, M. R. Teichmann: *Defining the Metaverse: A Systematic Literature Review*, <https://www.researchgate.net>, accessed on: 15.01.2025.

²⁶ The creative industries as those industries which have their origin in individual creativity, skill and talent and which have a potential for wealth and job creation through the generation and exploitation of intellectual property, in: *Creative Industries Mapping Document 2021*, <https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-2001>, accessed on: 13.01.2025.

²⁷ *An EU initiative on Web 4.0 and virtual worlds: a head start in the next technological transition*, op. cit.

²⁸ S. Brawley, *What is the metaverse and what impacts will it have for society?* Parliamentary Office of Science and Technology, 2024, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/POST-PB-0061/POST-PB-0061.pdf>, accessed on: 18.01.2025.

²⁹ J. Baudrillard, *Symulakry i symulacja, Sic!* Warszawa 2005, p. 11-12.

scientists' research already shows that being in a virtual world at cellular and cognitive levels provides users with the illusion of being in another place and body³⁰. This means that unreal images are perceived as real and the Metaverse itself becomes a place of multi-sensory immersion.

The concept of mirroring the physical world is nothing new in human history. 'The fantasy of capturing reality live, without any intermediary, has been going on since the times of Narcissus, leaning over his reflection in a spring. To catch reality in order to immobilize it, to surprise it on the verge of its double'³¹. In the Metaverse, an avatar is a representation of its owner. It puts on a mask most appropriate to the desired role. Additionally, in the virtual world all fears disappear, shyness does not come to light, and interpersonal relationships become very simple. The reality inhabited by avatars creates a certain illusion, but beliefs about the possibility of fulfilling desires also turn out to be illusory³².

Baudrillard notes that the technological modernizations surrounding us that allow us to perceive events are, as it were, an illusion. The illusion of progress took over us the moment sound and then colour appeared in the film. The closer we got to reality and truth, the further we moved away from them³³. The question arises: is it similar with the Metaverse? After all, it is a space based on signs, images and sounds, where 'the image is no longer able to depict reality, because it itself has turned into reality. It is no longer able to imagine it, because it itself is a virtual reality'³⁴.

In his works, Baudrillard introduces the concept of *simulation*, which is the opposite to the representation typical of the modern era, in which a 'sign' has an assigned meaning. Simulation is a process of simulating reality, using images without any relationship with the real world. Artificially generated images, reproduced endlessly, instead of reflecting reality, only imitate it, being simulacra³⁵. A digital image, a simulacrum, is like a reflection in a mirror. As A. Ziętek writes, 'simulation leads to a situation in which only media representations – simulacra are considered 'real'. False images (or information) disseminated on a mass scale become authentic, more 'real' than the reality itself, creating the only experiential and known world'³⁶. Therefore, it must be assessed that the world of the Metaverse consists of imitations, simulacra. In this virtual world, images are created using graphics that are then processed using algorithms, which ultimately leads to disconnection and separation from what is real. More and more developed graphic systems create images on their own, but these are unreal and often meaningless.

³⁰ A. Kępińska, R. Wiśniewski, *Metaverse and its creative potential for visual arts*, op. cit., p. 61.

³¹ J. Baudrillard, *Symulakry i symulacja*, op. cit., p. 131.

³² W. Szpringer, *Metawersum. Nowe wyzwania dla zarządzania w gospodarce cyfrowej*, Poltext, Warszawa 2023, p. 196-167.

³³ J. Baudrillard, *Wojny w zatoce nie było, Sic!*, Warszawa 2006, p. 53.

³⁴ J. Baudrillard, *Zbrodnia doskonała, Sic!*, Warszawa 2008, p. 12.

³⁵ A. Ziętek, *Jean Baudrillard wobec współczesności*, op. cit., p. 126.

³⁶ Ibidem, p. 127.

Within the information society that we are witnessing, signs are no longer dependent on their referents, they have transcended the level of representation and have begun to refer to each other, creating a sort of autonomous space. Baudrillard calls this space 'hyperreality'. It remains indistinguishable from its original model and even displaces the desire to contact it. This reality seems to be 'truer' and more perfect than the model³⁷. 'Tomorrow's world will increasingly revolve around real-time rendered 3D virtual spaces, (...) allowing for greater concurrency, greater durability, more sophisticated simulations, and entirely new experiences'³⁸ – as M. Ball describes the future of the Metaverse.

4. Real unreal world

Digital reality of the Metaverse gives the opportunity to create things and people, improve them or completely replace them with something other than what is known in the real world. This may cause the image of the immersive world to become more real than the real one for many people. According to the literature on the subject, the area of the Metaverse will soon include the digitization of the senses, and then of feelings and thoughts³⁹. Technological progress is developing at a rapid pace, which means that we will probably soon witness full, including sensual, immersion in the world of the Metaverse.

The process of *simulation* is based on the production of self-referential signs that have no reference to objective reality, but at the same time shape it⁴⁰. This is due to images that seem to be a better version of the real world. The process of reality *simulation*, which is the result of the development of digital technologies and the resulting overproduction of signs and images, may tempt us with the possibility of living problem-free, without anxiety and fear and in complete freedom. 'The fusion of neuroscience principles with cutting-edge technology propels us toward a future where the boundaries between the real and virtual worlds blur, creating a realm where human experience is significantly transformed'⁴¹. Baudrillard believes that in the face of technological progress and virtuality, we are faced with two contradictory hypotheses – the hypothesis of the extermination of the world's illusions and the hypothesis of the ironic fate of science and all knowledge. However, it is difficult to decide in favour of any of them⁴².

³⁷ D. Brzeziński, *Kultura symulacji w ujęciu temporalnym. Jeana Baudrillarda koncepcja „czasu rzeczywistego”*, in: *Nie tylko internet: nowe media, przyroda i "technologie społeczne" a praktyki kulturowe*, J. Mucha (ed). Kraków 2010, p. 247.

³⁸ M. Ball, *Metawersum. Jak internet przyszłości zrewolucjonizuje świat i biznes*, MT Biznes, Warszawa 2022, p. 345-346.

³⁹ *Ocena stanu i prognozowanie rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o technologie w kontekście Krajowej Inteligentnej Specjalizacji (KIS 2040)*, Ministerstwo Rozwoju i Technologii, 2023, p. 131.

⁴⁰ A. Ziętek, *Jean Baudrillard wobec współczesności*, op. cit., p. 146.

⁴¹ G. Riva, B. K. Wiederhold, D. Villani, *Toward a Humane Metaverse: Challenges and Opportunities*; in: *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking* 27(1), 2023, <https://www.researchgate.net>, accessed on: 30.01.2025.

⁴² J. Baudrillard, *Zbrodnia doskonała*, op. cit., p. 93-94.

The Metaverse is actually hyperreality, a simulation of reality that becomes more real than the real thing. 'Hyperreality is the new technological and communicational paradigm, which is associated with the development of technology. Hyperreality implies profound transformations, but also several concerns and effects'⁴³. Immersion in the digital world leads to distortion of the truth. It is difficult to transfer and apply opportunities from the digital world to the real world. Moreover, what is real may simply become unattractive, causing the desire to constantly stay in the space of the Metaverse. These concerns are becoming more and more justified with the improvement of 3D graphics production and the development of Web 4.0.

The Metaverse is a representation of reality in which the difference between the real and unreal world begins to blur. Nevertheless, it is its own reality, based on signs and messages. The *simulation* of reality and the elements located in it create the appearance of reality. This world consists of simulacra, which in turn create hyperreality. This real, although actually unreal, virtual world may turn out to be a very attractive challenge space for many recipients. This is where they will begin to move their activities, looking for fulfilment and the realization of dreams and goals. As a consequence, they will only find further obstacles, failure to fulfil or even frustration as 'reality never guarantees success, it only creates an immensity of possibilities'⁴⁴.

Summary

The area of research on the metaverse opens up room for discussion on many levels. It's use is perceived as research, development and investment potential⁴⁵. Work is currently underway on the subject of use of immersive technologies, including: in education, medicine, culture and art. But it also covers a wide range of activities of the Armed Forces, e.g. reconnaissance, command, training and logistics⁴⁶. As a consequence, the use of virtual worlds will have a significant impact on economic and social issues. The discussed digital space, including metaverse, is currently the subject of work by the European Commission, which recognizes the need to develop common standards regarding this phenomenon. The new Strategy on Web 4.0 and virtual worlds aims to create a fourth-generation internet and virtual worlds that reflect EU values and principles, where human rights fully apply and where European businesses can thrive. Virtual worlds will affect people's lives⁴⁷, including education, ways of teaching and acquiring knowledge, ways of working, but also culture and

⁴³ P. Barroso, *From reality to the hyperreality of the simulation*, Texto Livre: *Linguagem e Tecnologia* 2022, <https://periodicos.ufmg.br/index.php/textolivro/article/view/37426>, accessed on: 19.01.2025.

⁴⁴ T. Kotarbiński, *Medytacje o życiu godziwym*, Warszawa 1966, p. 98.

⁴⁵ *Navigating the Industrial Metaverse: A Blueprint for Future Innovations*, World Economic Forum, <https://www.weforum.org/publications/navigating-the-industrial-metaverse-a-blueprint-for-future-innovations/>, accessed on: 11.01.2025.

⁴⁶ *Priorytetowe kierunki badań naukowych w resorcie obrony narodowej w latach 2021-2035*, Ministerstwo Obrony Narodowej, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/priorytetowe-kierunki-badan>, accessed on: 30.11.2024.

⁴⁷ *Towards the next technological transition: Commission presents EU strategy to lead on Web 4.0 and virtual worlds*, op. cit.

entertainment. Immersive technologies, including VR/AR and augmented reality, bring new opportunities for human and social development, while also creating new threats. In this context, it is particularly important to understand that the Metaverse is only a *simulation* of reality. In digital space, we only reflect what is real. And the elements of the virtual world, although confusingly similar to the originals, are only *simulacra*. The Metaverse user is only a double (avatar), not a real character.

Bibliography

1. Ball M. *Metawersum. Jak internet przyszłości zrewolucjonizuje świat i biznes*, MT Biznes, Warszawa 2022.
2. Ball M., *The Metaverse: And How It Will Revolutionize Everything*, Liveright Publishing Corporation, New York, 2022.
3. Ball M., *The Metaverse: What It Is, Where to Find it, and Who Will Build It*, <https://www.matthewball.vc/all/themetaverse>, accessed on: 12.01.2025.
4. Barroso P., *From reality to the hyperreality of the simulation*, *Texto Livre: Linguagem e Tecnologia* 2022, <https://periodicos.ufmg.br/index.php/textolivre/article/view/37426>, accessed on: 19.01.2025.
5. Baudrillard J., *Symulakry i symulacja, Sic!* Warszawa 2005.
6. Baudrillard J., *Wojny w zatoce nie było, Sic!*, Warszawa 2006.
7. Baudrillard J., *Zbrodnia doskonała, Sic!*, Warszawa 2008.
8. Brawley S., *What is the metaverse and what impacts will it have for society?* Parliamentary Office of Science and Technology, 2024, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/POST-PB-0061/POST-PB-0061.pdf>, accessed on: 18.01.2025.
9. Brzeziński D., *Kultura symulacji w ujęciu temporalnym. Jeana Baudrillarda koncepcja „czasu rzeczywistego”*, in: *Nie tylko internet: nowe media, przyroda i "technologie społeczne" a praktyki kulturowe*, J. Mucha (ed). Kraków 2010.
10. Cachia, R., Duch Brown, N., Hupont Torres, I., Schade, S., Siciliano, F., Vespe, M. and Villar Onrubia, D., *Shaping the Next Generation of Virtual Worlds*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2024, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC137123>, accessed on: 17.01.2025.
11. *Creative Industries Mapping Document 2021*, <https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-2001>, accessed on: 13.01.2025.
12. Digital Twin Ocean, <https://digitaltwin-ocean.mercator-ocean.eu/>, accessed on: 11.01.2025.
13. *Digital Twin of the Ocean: Europe's game-changer for sustainable seas*, <https://www.euronews.com/green/2024/09/24/european-digital-twin-ocean>, accessed on: 11.01.2025.
14. European Commission, *An EU initiative on Web 4.0 and virtual worlds: a head start in the next technological transition*, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/eu-initiative-virtual-worlds-head-start-next-technological-transition>, accessed on: 18.01.2025.
15. European Commission, *An EU initiative on Web 4.0 and virtual worlds: a head start in the next technological transition*, Commission Staff Working Document, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023SC0250>, accessed on: 24.01.2025.
16. European Commission, *Long-term competitiveness of the EU: looking beyond 2030*, https://commission.europa.eu/system/files/2023-03/Communication_Long-term-competitiveness.pdf, accessed on: 19.10.2024.

17. European Economic and Social Committee, EESC opinion: Initiative on virtual worlds, such as the metaverse, <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/initiative-virtual-worlds-such-metaverse>, accessed on: 26.01.2025.
18. European Virtual Human Twin, <https://www.edith-csa.eu/>, accessed on: 12.01.2025.
19. Hupont Torres, I., Charisi, V., De Prato, G., Pogorzelska, K., Schade, S., Kotsev, A., Sobolewski, M., Duch Brown, N., Calza, E., Dunker, C., Di Girolamo, F., Bellia, M., Hledik, J., Nai Fovino, I. and Vespe, M., *Next Generation Virtual Worlds: Societal, Technological, Economic and Policy Challenges for the EU*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2023, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC133757>, accessed on 02.01.2025.
20. *Introducing Meta: A Social Technology Company*, <https://about.fb.com/news/2021/10/facebook-company-is-now-meta/>, accessed on: 19.01.2025.
21. Kępińska A., Wiśniewski R, *Metaverse and its creative potential for visual arts*, in: *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica* | no. 85 (2023): Socjologia sztuki – wybrane aspekty i konteksty.
22. Kotarbiński T., *Medytacje o życiu godziwym*, Warszawa 1966.
23. *Metaverse Market Size & Trends*, <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/metaverse-market-report>, accessed on 30.01.2025.
24. Ministerstwo Obrony Narodowej, *Priorytetowe kierunki badań naukowych w resorcie obrony narodowej w latach 2021-2035*, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/priorytetowe-kierunki-badan>, accessed on: 30.11.2024.
25. Ministerstwo Rozwoju i Technologii, *Ocena stanu i prognozowanie rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o technologie w kontekście Krajowej Inteligentnej Specjalizacji (KIS 2040)*, 2023.
26. Ritterbusch G. D., Teichmann M. R., *Defining the Metaverse: A Systematic Literature Review*, <https://www.researchgate.net>, accessed on: 15.01.2025.
27. Riva G, Wiederhold B. K., Villani D., *Toward a Humane Metaverse: Challenges and Opportunities*; in: *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking* 27(1), 2023, <https://www.researchgate.net>, accessed on: 30.01.2025.
28. Szpringer W., *Metawersum. Nowe wyzwania dla zarządzania w gospodarce cyfrowej*, Poltext, Warszawa 2023.
29. *Towards the next technological transition: Commission presents EU strategy to lead on Web 4.0 and virtual worlds*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3718, accessed on: 19.10.2024.
30. *What is the metaverse?* <https://about.meta.com/what-is-the-metaverse/>, accessed on: 19.01.2025.
31. World Economic Forum, *Metaverse Identity: Defining the Self in a Blended Reality*, 2024, <https://www.weforum.org/publications/metaverse-identity-defining-the-self-in-a-blended-reality>, accessed on: 10.12.2024.
32. World Economic Forum, *Navigating the Industrial Metaverse: A Blueprint for Future Innovations*, <https://www.weforum.org/publications/navigating-the-industrial-metaverse-a-blueprint-for-future-innovations/>, accessed on: 11.01.2025.
33. Ziętek A., *Jean Baudrillard wobec współczesności*, Universitas, Kraków 2013.
34. Związek Cyfrowa Polska, *Nowa era cyfrowego rozwoju. Metawersum dla Polski*, 2024, <https://cyfrowapolska.org/wp-content/uploads/2024/05/Raport-o-metawersum.pdf>, accessed on: 13.01.2025.

Metawersum jako *symulacja rzeczywistości*

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie koncepcji Metawersum w kontekście polityki publicznej. Metawersum jest cyfrowym światem angażującym użytkowników wielopoziomowo i wielozmysłowo. Jest przestrzenią współdzieloną, kierowaną zarówno do użytkowników indywidualnych, jak i instytucjonalnych. Metawersum wpisuje się w rozwój gospodarki kreatywnej, przyszłościowej. Już obecnie obserwujemy wzrost usług i produktów dostępnych w przestrzeni Metawersum. Jest ona także obszarem zainteresowania Komisji Europejskiej, szczególnie w zakresie ukształtowania standardów oraz respektowania zasad i wartości Unii Europejskiej. Dalszy rozwój Metawersum wiąże się z szeregiem wyzwań społeczno-gospodarczych. Jednym z nich, wręcz fundamentalnym, jest rozróżnienie światów, od realnego, po świat *symulacji*. Ten ostatni zachęca do tworzenia nowego człowieka (awatara), czyli kogoś wolnego, niezależnego i pozbawionego wszelkich problemów. Metawersum może być złudnym miejscem „lepszego” życia, do którego zaczniemy przenosić wszystkie nasze ludzkie aktywności. Nie można jednak zapominać, że Metawersum jest cyfrową przestrzenią, zbudowaną ze znaków i obrazów. Jean Baudrillard określił takie obrazy jako *symulakry*.

W artykule zestawiono koncepcję Metawersum z refleksją filozoficzną Jeana Baudrillarda na temat obrazów cyfrowych. Dokonano przeglądu literatury z zakresu internetu 4.0 i światów wirtualnych. Praca otwiera dyskusję o tym, jak technologie immersyjne wpływają na postrzeganie rzeczywistości przez użytkowników.

Słowa kluczowe: Metawersum, światy wirtualne, web 4.0, symulakry, technologie immersyjne, przemysły kreatywne

Piaskownice regulacyjne jako narzędzie racjonalizacji podejmowania decyzji w działalności podmiotów na rynku finansowym

Dr Agnieszka Butor-Keler

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
abutor@sgh.waw.pl

Streszczenie: Celem artykułu o charakterze przeglądowym jest wskazanie, w jaki sposób piaskownice regulacyjne (RS) mogą wspierać innowatorów w szybszym wyjściu na rynek oraz umożliwiać tradycyjnym podmiotom świadczenie nowatorskich usług przy jednoczesnej racjonalizacji podejmowanych przez nie decyzji. Artykuł opiera się na badaniach ankietowych z podmiotami, biorącymi udział w piaskownicach regulacyjnych z wybranych trzech jurysdykcji: Wielkiej Brytanii, Zjednoczonych Emiratów Arabskich i Litwy. Dodatkowo artykuł bazuje na aktualnym przeglądzie literatury. Doświadczenia innowacyjnych podmiotów, testujących w RS pozwalają na stwierdzenie, że piaskownice regulacyjne mogą z powodzeniem racjonalizować podejmowanie decyzji z uwagi na zapewnienie stałego dialogu z instytucjami nadzorczymi. Dzięki temu RS stanowią nie tylko bezpieczne środowisko do testowania nowych rozwiązań, ale również przestrzeń do budowania dialogu i wzajemnego zaufania między innowatorami a nadzorcami, co wspiera rozwój innowacji na rynku finansowym.

Słowa kluczowe: piaskownica regulacyjna, racjonalizacja podejmowania decyzji, rynek finansowy, nadzór nad rynkiem finansowym, innowacje

Klasyfikacja JEL: G21, G23, G28, O33 i M13

Wstęp

Kryzys finansowy z lat 2007-2009, ryzyko utraty zaufania do tradycyjnych instytucji finansowych, dynamiczny rozwój technologii oraz rosnące oczekiwania klientów względem tańszych, szybszych i bardziej spersonalizowanych usług, przyczyniły się do pojawienia się na rynku innowacyjnych podmiotów określanymi mianem FinTech (skrót od *Financial Technology*). Podmioty FinTech wdrażały innowacyjne rozwiązania oparte na zaawansowanych technologiach, nie tylko uzupełniając ofertę tradycyjnych instytucji finansowych, ale przede wszystkim wprowadzając zupełnie nowe rozwiązania, które podniosły jakość obsługi klientów¹.

¹ A. Butor-Keler, *Nowe zagrożenia dla konsumentów wynikające z rozwoju FinTech*, Studia Ekonomiczne, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, nr 379, 2019, s. 32.

Na wczesnym etapie rozwoju sektora FinTech, część przedsiębiorstw świadczących innowacyjne usługi funkcjonowała poza bezpośrednim nadzorem państwowych organów regulacyjnych. Wynikało to z faktu, że szybki rozwój nowych technologii często wyprzedzał istniejące ramy prawne, a nowatorski charakter tych usług i produktów utrudniał ich jednoznaczne przyporządkowanie do funkcjonujących modeli i rozwiązań rynkowych. W efekcie poziom regulacji okazał się niewystarczający, co prowadziło do niepewności zarówno wśród podmiotów działających na rynku, inwestorów, ochrony klientów oraz stabilności samego rynku. W odpowiedzi na te wyzwania organy nadzorcze podjęły szereg inicjatyw, których celem było równoczesne stymulowanie innowacji oraz zapewnienie bezpieczeństwa systemu finansowego. Działania te różniły się jednak w zależności m.in. od akceptacji poziomu ryzyka przez regulatorów i nadzorców poszczególnych państw. W ramach tych działań wdrożono szereg narzędzi i mechanizmów, wspierających rozwój innowacji w bardziej bezpieczny sposób. Jednym z nich jest piaskownica regulacyjna (ang. regulatory sandbox – dalej „RS”), której rola zostanie opisana w niniejszej publikacji.

Idea RS na rynku finansowym ma przede wszystkim na celu rozwój innowacji w bezpiecznym, testowym środowisku pod nadzorem odpowiedniej instytucji. Choć idea tworzenia RS na rynku finansowym jest stosunkowo nowa, tak już kilkadziesiąt państw na całym świecie zdecydowało się na wdrożenie takiego rozwiązania.

Celem artykułu o charakterze przeglądowym jest (i) uporządkowanie kwestii definicyjnych związanych z pojęciem piaskownicy regulacyjnej oraz (ii) analiza aplikacyjnych aspektów funkcjonowania RS, w szczególności ich roli we wspieraniu przedsiębiorców w rozwoju innowacyjnej działalności oraz podejmowaniu racjonalnych decyzji biznesowych. Ponadto w artykule zaprezentowane zostaną wyniki badań ankietowych, przedstawiające doświadczenia podmiotów testujących swoje rozwiązania w RS na Litwie, Wielkiej Brytanii oraz w Zjednoczonych Emiratach.

W artykule postawiono tezę, zgodnie z którą funkcjonowanie RS wspiera dialog innowatorów i instytucji nadzorujących rynek finansowych oraz racjonalizuje podejmowanie decyzji przez przedsiębiorców. RS odgrywa istotną funkcję w ograniczaniu barier prawnych, a stałe konsultacje z nadzorcą sprzyjają lepszemu zrozumieniu wymagań regulacyjnych i ich skutecznemu wdrażaniu przez innowatorów w prowadzonej działalności.

1. Pojęcie piaskownicy regulacyjnej

Regulatorzy i nadzorczy poszczególnych państw stanęli przed wyzwaniem stworzenia warunków i ram prawnych, które umożliwiałyby lepsze zrozumienie oraz zarządzanie ryzykiem związanym z rozwojem nowatorskich produktów i usług na rynku finansowym. Kluczową kwestią było rozważenie czy i w jakim zakresie wspierać takie innowacje, uwzględniając związane z nimi ryzyka oraz potrzebę

ochrony interesów konsumentów i inwestorów. Nadrzędnym celem było zapewnienie stabilności rynku finansowego i wzmocnienia ochrony konsumentów, co wymagało zapewnienia równowagi pomiędzy tworzeniem przestrzeni dla rozwoju a wprowadzaniem mechanizmów kontrolnych.

Opracowane rozwiązania miały również służyć ograniczeniu barier prawnych, które mogły utrudniać rozpoczęcie lub prowadzenie działalności przez innowatorów. Jednocześnie regulatorzy i nadzorcy dążyli do stworzenia takiego środowiska, w którym przedsiębiorcy mogli funkcjonować w przewidywalnych warunkach prawnych, a ich działania były podejmowane w zgodzie z zasadami bezpieczeństwa systemowego. Z kolei sami przedsiębiorcy poprzez udział w RS mogli podejmować bardziej racjonalne decyzje, co wspierało rozwój sektora i wzmocniało jego dynamikę.

Nieprzerwanie, od przełomu 2014 roku, coraz więcej nadzorców i regulatorów na całym świecie² decydowało się na tworzenie narzędzi wspierających rozwój innowacji, dzięki którym mogli oni lepiej ocenić, czy dana działalność wymagać będzie licencji/zgody na prowadzenie działalności oraz z jakim ryzykiem może się wiązać zarówno dla rynku jak i dla konsumentów. Kluczowym elementem tych rozwiązań był stały dialog między innowatorami a instytucjami nadzorczymi, umożliwiający już na wczesnym etapie (nawet projektowania innowacji) zdobywanie wiedzy o stawianych wymogach, dotyczących danej działalności.

Do najpopularniejszych narzędzi rozwijanych wraz z sektorem FinTech zaliczyć można m.in. piaskownice regulacyjne, piaskownice technologiczne (wirtualne) oraz punkty konsultacyjne, znane również pod nazwą centra innowacji (ang. innovation hub). Choć lista dostępnych narzędzi jest znacznie dłuższa, to właśnie RS oferują najszerszy zakres wsparcia. Wynika to z faktu, że ich zastosowanie nie ogranicza się jedynie do konsultacji, ale obejmuje kompleksowe wsparcie podmiotów na etapie wejścia na rynek lub wdrażania nowatorskich produktów przez tradycyjne instytucje finansowe, przy jednoczesnym utrzymaniu stałego kontaktu z organami nadzorczymi.

Ze względu na stosunkowo krótki okres funkcjonowania RS, pojęcie to nie jest jednolicie definiowane w literaturze przedmiotu oraz w raportach instytucji branżowych i państwowych. Różnorodne podejścia do jego definicji przedstawiono w tabeli nr 1.

² Bank Światowy (World Bank), *Key Data from Regulatory Sandboxes across the Globe*, za: <https://www.worldbank.org/en/topic/fintech/brief/key-data-from-regulatory-sandboxes-across-the-globe>, dostęp 27.01.2025.

Tabela 1. Definicje RS

Lp.	Autor	Definicja piaskownicy regulacyjnej (<i>regulatory sandbox</i>)
1.	T. V. Iyelolu, et al. (2024)	RS – to specjalnie utworzone środowisko regulacyjne, które umożliwia podmiotom z branży FinTech testowanie nowatorskich usług, produktów i modeli biznesowych pod nadzorem odpowiedniej instytucji.
2.	T.F. Hellmann, et. al. (2024)	RS to środowisko, które umożliwia testowanie innowacyjnych usług finansowych z udziałem prawdziwych klientów, przy stałej kontroli nadzorca. RS na podstawie czasowej zgody na działalność pozwala na bezpieczne eksperymentowanie i ocenę nowych rozwiązań przed ich pełnym wdrożeniem na rynku.
3.	A. Butor-Keler, M. Polasik (2020)	RS – to środowisko testowe, utworzone przez odpowiednie organy, które zapewnia dedykowaną przestrzeń dla przedsiębiorstw, w tym start-upów i nadzorowanych już podmiotów. W takim środowisku firmy mogą testować nowe produkty i usługi, oferując swoje rozwiązania konsumentom, zwykle jednak w ograniczonej liczbie, korzystając jednocześnie ze wsparcia właściwych instytucji. Główną zaletą RS jest możliwość rozwijania nowatorskich usług, które przynoszą wartość dla klientów. W przypadku podmiotów, które nie posiadają licencji, ostatecznym celem będzie też uzyskanie pełnej licencji i rozpoczęcie działalności na rynku bez ograniczeń typowych dla RS.
4.	W.-G. Ringe, Ch. Ruof (2020)	Nazwa RS nawiązuje do piaskownicy, która odnosi się do miejsca zabawy dla dzieci. Podobnie jak przypadku tradycyjnie rozumianej piaskownicy, RS umożliwia eksperymentowanie i zdobywanie doświadczenia. Piasek w piaskownicy symbolizuje bezpieczeństwo zabawy, co może odnosić się do spełnienia dodatkowych wymogów związanych z ochroną konsumentów w ramach RS.
5.	K. Bartkowiak-Marchewka (2019)	RS – nazywane piaskownicami lub wylęgarniami, stanowią nowoczesne narzędzie, umożliwiające ocenę potencjalnych skutków regulacji przed ich jeszcze pełnym wdrożeniem (ex-ante). RS tworzone są w celu testowania nowego produktu technologicznego w wydzielonym środowisku. Proces testowania uwzględnia skutki wdrożenia produktu.
6.	I. Jenik, K. Lauer (2017)	RS – to stworzone przez odpowiednią instytucję ³ ramy, umożliwiające firmom testowanie innowacji w kontrolowanych warunkach. Przedsiębiorstwa (w zależności od obowiązujących przepisów w danej jurysdykcji) mogą testować swoje rozwiązania, na podstawie specjalnego zezwolenia. Testowanie odbywa się w określonym czasie, na limitowanej grupie klientów i pod ścisłym nadzorem odpowiednich instytucji.

Źródło: T. V. Iyelolu, E. E. Agu, C. Idemudia, T. & T.I. Ijomah, *Legal innovations in FinTech: Advancing financial services through regulatory reform*, Finance & Accounting Research Journal, 6(8), 2024, s. 1310; T.F. Hellmann, A. Montag, V. Nir. *The impact of the regulatory sandbox on the FinTech Industry*. Available at SSRN 4187295, 2024, s. 1; A. Butor-Keler, M. Polasik, *The role of regulatory sandboxes for innovations on the financial services market – the case of Great Britain*, „Prawo i Ekonomia. Law and Economics”, Vol. 19, Issue 4, December 2020, s. 624; W.-G. Ringe, Ch. Ruof, *Regulating Fintech in the EU: the Case for a Guided Sandbox*, „European Journal of Risk Regulation”, 11(3)/2020, s. 605.; K. Marchewka-Bartkowiak, *Regulacyjne środowisko testowe (regulatory sandbox) – doświadczenia i perspektywy*, „Studia BAS”, nr 1 (57) Innowacje i nowe technologie w finansach, 2019, s. 61-62; I. Jenik, K. Lauer, *Regulatory sandboxes and financial inclusion*, „CGAP Working Paper”, October 2017, s. 2.

³ Zgodnie z cytowaną publikacją: „O ile nie oznaczono inaczej, „organy regulacyjne” są używane w artykule jako termin ogólny odnoszący się do organów regulacyjnych i nadzorczych” (tłumaczenie własne).

Jak wynika z wyżej przywołanych wyżej definicji, autorzy, podchodzą do RS w sposób zróżnicowany. W literaturze przedmiotu RS bywa definiowana jako: ramy stworzone przez instytucję, wylęgarnie czy też środowisko regulacyjne/testowe. Występują również odwołania do roli tradycyjnie rozumianej RS jako miejsca zabaw dla dzieci. Symbolizuje to ograniczone i kontrolowane środowisko z jasno wyznaczonymi ramami. Wspólnym elementem definicji RS jest koncepcja testowania nowych rozwiązań pod nadzorem odpowiednich instytucji, co zapewnia bezpieczeństwo całego procesu testowania.

W kontekście przywołanych definicji istotną rolę odgrywają korzyści jakie RS przynosi dla przedsiębiorców, którzy testując swoje rozwiązania mogą szybciej rozpocząć swoją działalność na rynku, przy spełnieniu dodatkowych wymogów (np. ograniczonej grupy klientów). Należy podkreślić, że w przypadku takich podmiotów nie obowiązują wyłączenia ze stosowania powszechnie obowiązujących przepisów, co oznacza, że muszą one spełnić określone dla danej działalności wymogi, np. kapitałowe, ostrożnościowe, czy też związane z procesami przeciwdziałania praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu. Uczestnicy testów, prowadzący zwykle działalność na podstawie specjalnej, czasowej licencji⁴, dzięki stałemu dialogowi z instytucjami nadzorczymi, mogą zwracać uwagę na kluczowe kwestie istotne dla prowadzonej działalności. W rezultacie ich decyzje biznesowe stają się bardziej racjonalne – dzięki zdobytej wiedzy o obowiązujących wymogach, mogą bowiem szybko dostosować swoje działania do oczekiwań nadzorczy.

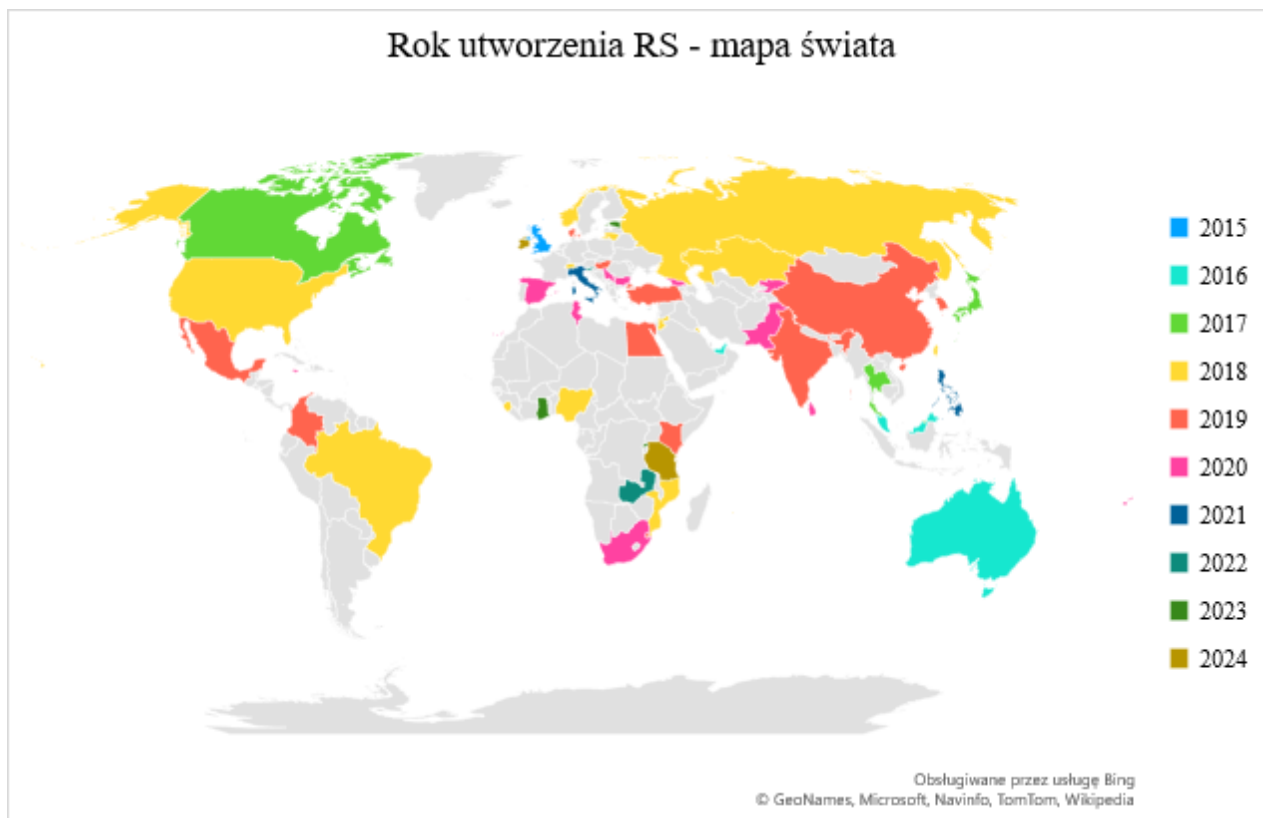
2. Historia piaskownic oraz aktualny stan na świecie

Obecnie RS zostały wdrożone w ponad pięćdziesięciu państwach na świecie. Rysunek 1 ilustruje ich globalne rozmieszczenie. Bazuje na oryginalnym opracowaniu Banku Światowego, które stanowiło punkt wyjścia do przygotowania niniejszego zestawienia. Lista Banku Światowego obejmuje jurysdykcje, które zdecydowały się na utworzenie RS do roku 2020. Należy jednak zaznaczyć, że opracowanie to miejscami zawiera nieścisłości, polegające na uwzględnieniu państw, które w rzeczywistości nie utworzyły RS, a mimo to znalazły się w zestawieniu.

Mapa została uzupełniona o aktualne jurysdykcje, w których zdecydowano się na utworzenie tego narzędzia, co pozwala na odzwierciedlenie aktualnej dynamiki rozmieszczenia RS na świecie. Zastrzeżenia wymaga też, że na mapie umieszczono rok utworzenia pierwszej piaskownicy, co istotne jest dla państw, które zdecydowały się na utworzenie więcej niż jednej RS w różnych latach.

⁴ W większości RS istnieje również możliwość testowania przez podmioty posiadające licencje, które chcą zweryfikować w piaskownicy nowatorskie produkty.

Rysunek 1. Rok utworzenia RS – mapa świata

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Key Data from Regulatory Sandboxes across the Globe*, za: <https://www.worldbank.org/en/topic/fintech/brief/key-data-from-regulatory-sandboxes-across-the-globe>, dostęp 27.01.2025; Appaytech, *The Trajectory of FinTech Regulatory Sandbox in Africa 2023*, Agpaytech's Research 24th November, 2023, s. 3-16, za: <https://www.agpaytech.co.uk/pdf/traj.pdf>, dostęp 02.02.2025; EBA, ESMA, EIOPA, *Update on the functioning of innovation facilitators – innovation hubs and regulatory sandboxes*, 11 December 2023, ESA 2023 27, s. 57, za: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2023-12/ESA_2023_27_Joint_ESAs_Report_on_Innovation_Facilitators_2023.pdf, dostęp 02.02.2025.

Należy podkreślić, że rola RS zmieniała się w czasie, stąd też dla właściwego rozumienia tego narzędzia należy zaprezentować jego rys historyczny. Wbrew powszechnej opinii, że za stworzenie RS odpowiada brytyjski organ nadzoru nad rynkiem finansowym, tj. Financial Conduct Authority (FCA), to pierwotna inicjatywa stworzenia podobnego narzędzia miała miejsce już w 2012 r. przez Consumer Financial Protection Bureau (CFPB) - projekt Catalyst US⁵. To jednak działania FCA z roku 2015 r. przyczyniła się nie tylko do popularyzacji tego pojęcia – RS, ale także wskazały w jaki sposób można wykorzystywać piaskownice do skutecznego wspierania innowacji na rynku finansowym. Stąd też, to właśnie Wielkiej Brytanii przypisuje się kluczową rolę w kontekście budowy RS.

⁵ I. Jenik, K. Lauer, *Regulatory sandboxes...*, op. cit., s. 1.

W ślad za inicjatywą brytyjską, będącą wówczas członkiem Unii Europejskiej na podobny krok zdecydowały się także inne państwa, do których należą m.in.: w roku 2016 – Australia⁶, Singapur⁷, Holandia, Zjednoczone Emiraty Arabskie – Abu Dhabi Global Market (dalej: ADGM)⁸, a w roku 2018 Litwa⁹.

Początkowo w ramach funkcjonowania RS, niektóre państwa, prowadziły ograniczony nabór podmiotów do RS, w określonym czasie. Wraz rozwojem tego narzędzia i doświadczeniami nadzorców modyfikowano sposób aplikacji do piaskownicy. Przykładowo w 2021 r.¹⁰, FCA zdecydował się na nabór testujących w formie ciągłej, a nie jak wcześniej w formie kohort, mających miejsce zwykle dwa razy do roku.¹¹ Zmiana ta była efektem wniosków, przedstawionych w raporcie na temat brytyjskiego sektora Fintech - Khalifa Review of UK FinTech. W opracowaniu stwierdzono bowiem, że atrakcyjność RS podniosłaby zmiana formy aplikacji z kohort na nabór ciągły.¹²

Z kolei, w roku 2020 zmieniono zasady oraz wydłużono okres testowania dla australijskiej RS¹³. Niektóre państwa (np. Kanada), która utworzyła RS w 2020 r., zrezygnowała w roku 2023 z tego narzędzia¹⁴. Występują również państwa, które przekształciły piaskownice regulacyjne dodając do nich komponent technologiczny, czego przykładem są Zjednoczone Emiraty Arabskie – ADGM, gdzie na przełomie 2020 r., doszło do takiej modyfikacji¹⁵.

Należy zauważyć, że przeobrażenia RS lub też decyzje o ich nieutworzeniu mogą wynikać z czynników takich jak:

⁶ Australian Securities and Investments Commission, *20-195MR ASIC issues guidance for Government's enhanced regulatory sandbox*, <https://asic.gov.au/about-asic/news-centre/find-a-media-release/2020-releases/20-195mr-asic-issues-guidance-for-government-s-enhanced-regulatory-sandbox/>, dostęp 25.01.2025.

⁷ Monetary Authority of Singapore, *FinTech Regulatory Sandbox. Guidelines*, November 2016, s. 3.

⁸ The Dutch Authority for the Financial Markets (AFM), De Nederlandsche Bank Eurosystem, *More room for innovation in the financial sector; Market access, authorization and supervision: Next steps AFM-DNM*, December 2016, s. 2.

⁹ Board of the Bank of Lithuania, *Resolution on The Approval of The Regulatory Sandbox. Framework of the Bank of Lithuania*, 19 September 2018 No 03-166 Vilnius, s. 3.

¹⁰ Financial Conduct Authority, *Regulatory Sandbox accepted firms*, za: <https://www.fca.org.uk/firms/innovation/regulatory-sandbox/accepted-firms>, dostęp 02.02.2025.

¹¹ Baker McKenzie, *International Guide to Regulatory FinTech Sandboxes*, 2018, s. 17 za: https://www.bakermckenzie.com/en/-/media/files/insight/publications/2018/12/guide_intlguideregulatorysandboxes_dec2018.pdf dostęp 27.01.2025.

¹² The Global City, City of London, Innovate/Finance, *Kalifa Review of UK Fintech*, 2021, s. 9, za: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/978396/KalifaReview_ofUKFintech01.pdf, dostęp 24.01.2025.

¹³ Australian Securities and Investments Commission, *20-195MR ASIC issues guidance for Government's enhanced regulatory sandbox*, <https://asic.gov.au/about-asic/news-centre/find-a-media-release/2020-releases/20-195mr-asic-issues-guidance-for-government-s-enhanced-regulatory-sandbox/>, dostęp 27.01.2025.

¹⁴ Canadian Securities Administrators, *CSA Regulatory Sandbox*, <https://www.securities-administrators.ca/resources/csa-finhub/decisions/>, dostęp 27.01.2025.

¹⁵ SME10Q, ADGM's new Digital Lab to replace RegLab sandbox, <https://www.sme10x.com/10x-industry/adgms-new-digital-lab-to-replace-reglab-sandbox> dostęp 02.02.2025.

- 1) chęć zachowania równych zasady gry (ang. *Level Playing Fields*¹⁶), tak dla innowatorów jak i tradycyjnych podmiotów na rynku finansowym – np. Niemcy,
- 2) likwidacja barier regulacyjnych, poprzez uchwalanie aktów prawnych¹⁷
- 3) coraz powszechniejsze wykorzystanie innowacji, które w niektórych obszarach przestały być traktowane jako novum.

Z drugiej jednak strony widoczny jest trend tworzenia piaskownic technologicznych, które funkcjonują obok RS, zastępują je lub też są tworzone są jako wsparcie technologiczne. Nie oznacza to jednak, że znaczenie RS słabnie. Widoczny jest proces ustanawiania RS przez kolejne państwa, czego przykładem jest chociażby (na terenie Unii Europejskiej) - Irlandia¹⁸, Estonia¹⁹, które zdecydowała się na taki krok w latach 2023-2024.

3. Doświadczenia podmiotów testujących w RS

Niniejsza część prezentuje wyniki, przeprowadzonych w roku 2021 badań ankietowych z udziałem siedmiu podmiotów, które były uczestnikami RS w Wielkiej Brytanii, na Litwie oraz w Zjednoczonych Emiratach Arabskich (ADGM). Wybór właśnie tych trzech jurysdykcji podyktowany był – dla Wielkiej Brytanii – największym doświadczeniem w prowadzeniu RS na świecie, w przypadku ADGM – publiczną deklaracją, że jest to druga po Wielkiej Brytanii RS, ciesząca się największym zainteresowaniem piaskownica. W przypadku Litwy – uwzględniono fakt, iż jest to państwo członkowskie UE, które jako jedno z pierwszych zdecydowało się na utworzenie RS oraz posiadało dane na temat uczestników testów, co umożliwiło kontakt z testującymi w niej podmiotami.

Badanie przeprowadzono przy użyciu kwestionariusza zawierającego pytania otwarte. Analizie poddano przyczyny udziału w RS, proces aplikacji, wsparcie na jakie mogli liczyć innowatorzy, wady i zalety RS, proces pozyskiwania licencji oraz rozwój danego przedsiębiorstwa. Celem badania było zidentyfikowanie kluczowych czynników wpływających na decyzję o testowaniu w RS, analiza doświadczeń uczestników oraz ocena roli tej aktywności w rozwoju innowatorów na rynku finansowym.

Tabela 2 prezentuje kluczowe informacje dotyczące podmiotów, biorących udział w badaniu, w tym określenie obszaru, kraju testów oraz finalnego powodzenia inicjatywy.

¹⁶ A. Carstens, *A level playing field in banking*, speech to the Board of Directors of the Institute of International Finance (IIF), Zurich, 21 January 2018, s. 1, za: <https://www.bis.org/speeches/sp180130.pdf>, dostęp 17.01.2025.

¹⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2023/1114 z dnia 31 maja 2023 r. w sprawie rynków kryptoaktywów oraz zmiany rozporządzeń (UE) nr 1093/2010 i (UE) nr 1095/2010 oraz dyrektyw 2013/36/UE i (UE) 2019/1937 (Tekst mający znaczenie dla EOG), PE/54/2022/REV/1.

¹⁸ Central Bank of Ireland, *Innovation Sandbox Programme*, za: <https://www.centralbank.ie/regulation/innovation-hub/innovation-sandbox-programme> dostęp 02.02.2025.

¹⁹ EBA, ESMA, EIOPA, *Update on the functioning of innovation facilitators – innovation hubs and regulatory sandboxes*, 11 December 2023, ESA 2023 27, s. 57, za: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2023-12/ESA_2023_27_Joint_ESAs_Report_on_Innovation_Facilitators_2023.pdf, dostęp 02.02.2025 r.

Tabela 2. Opis podmiotów biorących udział w badaniu

Lp.	Obszar usług	Kraj testów	Wdrożenie testowanego rozwiązania
1.	PayTech - testowanie technologii blockchain, pieniądź elektroniczny.	Wielka Brytania	Tak
2.	PayTech - płatności z wykorzystaniem kodu QR.		Tak
3.	Open Banking, credit scoring i LendTech – ocena zdolności kredytowej, zarządzanie depozytami i zaliczkami na wynajem nieruchomości, a także udzielanie finansowania.		Tak
4.	RegTech - rozwiązania wspierające efektywną realizację obowiązków nadzorczych.		Projekt zakończono z powodu niespełnienia oczekiwanych wyników finansowych.
5.	InsurTech - ubezpieczenia P2P.	Litwa	Tak
6.	PayTech - gromadzenie punktów podczas zakupów online, wymiennalnych na nagrody oraz bonusy.	Zjednoczone Emiraty	Tak
7.	Inwestycje - tokeny inwestycyjne.	Arabskie (Abu Dhabi Global Market)	Rezygnacja przed rozpoczęciem testów z uwagi na niedostosowanie systemu do „korzyści i zachęt finansowych”.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Butor-Keler, *Rola narzędzi stosowanych przez instytucje nadzorcze we wspieraniu rozwój innowacji na rynku finansowych*. Szkoła Główna Handlowa, 2022, s. 155-157.

Ankietowani oświadczyli, że zdecydowali się na testy w RS z uwagi na możliwość szybszego wejścia na rynek, przetestowania swoich rozwiązań i możliwość szybszego pozyskania licencji na prowadzenie działalności. Należy jednak zastrzec, że jeden z badanych podmiotów oświadczył, że wbrew temu, że był wymieniony na stronie ADGM jako podmiot testujący w RS, to ostatecznie nie wziął udziału w RS. Powodem było ograniczone w stosunku do deklarowanych początkowo korzyści, w tym zachęt finansowych.

Ankietowani oceniali przy tym standardowy proces uzyskiwania licencji jako obciążony wysokimi kosztami (w szczególności, związany z obszarem prawnym), a sam udział w RS jako możliwość pozyskania dodatkowej wiedzy od organu nadzoru w kontekście stawianych wymogów w zakresie prowadzonej działalności. Co więcej udział w RS pozwalał testującym na eksperymentowanie z nowymi modelami biznesowymi, nawet w sytuacji, gdy dana technologia (np. blockchain) nie była jeszcze wystarczająco powszechna. Mimo, że proces aplikacji do RS był sformalizowany i część podmiotów czekała kilka miesięcy na decyzję o możliwości rozpoczęcia

testów, tak ogólne doświadczenia testujących podmiotów w RS są pozytywne. Co więcej, analizując tradycyjną ścieżkę pozyskania licencji oraz poprzez udział w RS, tak okazywało się, że jest to proces szybszy niż w przypadku tradycyjnej ścieżki licencjonowania. Wspomnieć można, że proces wejścia do niemal każdej RS na świecie obarczony jest także dodatkowymi obowiązkami po stronie podmiotu testującego. Należą do nich np. plany testowania, dojrzałość technologiczna czy też w przypadku niektórych RS opracowanie awaryjnych planów wyjścia, tzw. *exit planów*. Te dodatkowe zobowiązania służą przede wszystkim weryfikacji dojrzałości podmiotów do testu, zapewnieniu bezpieczeństwa, mitygacji ryzyka oraz zabezpieczeniu interesów klientów. Mimo tych wymogów, ankietowani nie stwierdzili, aby te dodatkowe obostrzenia negatywnie wpłynęły na szybkość wejścia na rynek. Podmioty biorące udział w badaniu zadeklarowały jednak, że proces aplikacji do piaskownicy mógłby być krótszy, co wskazywano jako wadę.

Ankietowani, którzy testowali swoje rozwiązania w RS zgodnie oświadczyli, że proces aplikacji do RS odbywa się przy wsparciu instytucji nadzorującej, która czuwa nad zapewnieniem zgodności oraz wspiera podmiot, udzielając wskazówek, np. co do kompletności dokumentów i sposobu ich wypełnienia. Wśród zalet RS wskazano m.in. możliwość uzyskania licencji, zwiększenie zaufania konsumentów do marki i usług, ale także redukcję kosztów otrzymanej licencji oraz łatwość kontaktu z nadzorem. Jeden z ankietowanych stwierdził, że najważniejszą zaletą były otrzymywane od nadzorców porady w zakresie spełnienia wymogów zgodności z przepisami i w zakresie ochrony klientów. Pozyskana w ten sposób wiedza pozwala podmiotom na podejmowanie takich decyzji w zakresie prowadzonej działalności, które były w zgodzie z wymogami, stawianymi przez właściwe organy. Innowatorzy prowadząc stały dialog z nadzorcą pozyskiwali informacje, jakie działania są pożądane, co pomagało im w podejmowaniu racjonalnych decyzji w zakresie prowadzenia i rozwoju działalności.

Uzyskane odpowiedzi z przeprowadzonych badań wpisują się w koncepcję racjonalności ograniczonej H. A. Simon'a²⁰, która zakłada, że podejmowanie decyzji zależy nie tylko od dążenia do pełnej optymalizacji, ale także od dostępu do informacji i na ich podstawie zdolności adaptacji do zmieniających się warunków. Poprzez szybki dostęp do informacji, przekazywanych bezpośrednio przez instytucję nadzorującą, innowator może podejmować racjonalne decyzje. Ograniczone zostają również koszty pozyskania takiej informacji, a w przypadku zakończenia testów i procesu pozyskania „pełnej licencji”²¹ innowator może liczyć na dialog z instytucją nadzorującą w zakresie poprawnego

²⁰ H. A. Simon, *A Behavioral Model of Rational Choice*. The Quarterly Journal of Economics, vol. 69, no. 1, 1955, pp. 99–118. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/1884852>, dostęp 03.02.2025.

²¹ Jeśli testującym był podmiot ubiegające się o licencję, a nie podmiot, który testował innowacyjne usług posiadając już licencję.

wypełnienia dokumentacji, co skraca czas związany z prowadzeniem działalności na rynku finansowym.

Większość podmiotów zakończyła testy z sukcesem i kontynuuje działalność. Jedynie w dwóch przypadkach – w jednym (ADGM) podmiot nie uczestniczył w testach, a w drugim (Wielka Brytania) zdecydował się nie kontynuować rozwiązania ze względu na jego nieefektywność kosztową. W pozostałych przypadkach innowatorzy nadal prowadzą działalność związaną z przedmiotem testów.

Podsumowanie

Piaskownice regulacyjne pełnią istotną rolę we wspieraniu innowacji na rynku finansowym. Wyniki badań wskazują, że testujący oceniają RS pozytywnie, przede wszystkim z uwagi na szerokie wsparcie instytucji nadzorczych, które czuwają nad zgodnością z przepisami prawa, jak również udzielają wskazówek dotyczących ich spełniania. Ponadto nadzorcy wspierają innowatorów w procesie licencyjnym, dzieląc się najlepszymi praktykami i wskazując określone wymagania. Dzięki temu testujący mogą lepiej zrozumieć oczekiwania nadzorcze i dostosować do nich swoją działalność. W efekcie uczestnicy RS mogą ograniczyć koszty operacyjne (np. związane z obsługą prawną), co w konsekwencji przyczynia się do redukcji kosztów transakcyjnych.

Szczególnie ceniony przez testujących jest stały dialog z instytucją nadzorującą, który pozwala na dostęp do kluczowych informacji i sprzyja podejmowaniu przez nich racjonalnych decyzji. W kontekście teorii racjonalności ograniczonej H. A. Simona można stwierdzić, że szybki dostęp do rzetelnych informacji zwiększa zdolność adaptacji, jak również redukuje koszty pozyskania wiedzy. Decyzje innowatorów w RS opierają się na wiarygodnych i sprawdzonych danych oraz są zgodne z wymogami regulacyjnymi, co zwiększa efektywność prowadzonej przez nich działalności i zgodność z przepisami.

Większość innowacyjnych przedsiębiorstw z powodzeniem kontynuuje działalność po zakończeniu testów, co może potwierdzać skuteczność RS jako narzędzia wspierającego rozwój innowacji na rynku finansowym. Poza możliwością testowania nowych rozwiązań, RS stanowią także przestrzeń do budowania dialogu i zaufania pomiędzy innowatorami a regulatorami/nadzorcami, co może przyczyniać się do wzmocnienia stabilności rynku finansowego oraz wspierania podejmowanie racjonalnych i świadomych decyzji biznesowych przez samych przedsiębiorców.

Bibliografia

1. Australian Securities and Investments Commission, 20-195MR ASIC issues guidance for Government's enhanced regulatory sandbox, <https://asic.gov.au/about-asic/news-centre/find-a-media-release/2020-releases/20-195mr-asic-issues-guidance-for-government-s-enhanced-regulatory-sandbox/>.

2. Appaytech, *The Trajectory of FinTech Regulatory Sandbox in Africa 2023*, Agpaytech's Research 24th November 2023, za: <https://www.agpaytech.co.uk/pdf/traj.pdf>.
3. Baker McKenzie, *International Guide to Regulatory FinTech Sandboxes*, 2018, https://www.bakermckenzie.com/en/-/media/files/insight/publications/2018/12/guide_intlguideregulatorysandboxes_dec2018.pdf.
4. Bank Światowy (World Bank), *Key Data from Regulatory Sandboxes across the Globe*, <https://www.worldbank.org/en/topic/fintech/brief/key-data-from-regulatory-sandboxes-across-the-globe>.
5. Board of the Bank of Lithuania, *Resolution on The Approval of The Regulatory Sandbox Framework of the Bank Of Lithuania*, 19 September 2018 No 03-166 Vilnius
6. Butor-Keler A., Polasik M., *The role of regulatory sandboxes for innovations on the financial services market – the case of Great Britain*, *Prawo i Ekonomia. Law and Economics*, Vol. 19, Issue 4, December 2020.
7. Butor-Keler A., *Nowe zagrożenia dla konsumentów wynikające z rozwoju FinTech*, *Studia Ekonomiczne*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, nr 379, 2019.
8. Butor-Keler A., *Rola narzędzi stosowanych przez instytucje nadzorcze we wspieraniu rozwój innowacji na rynku finansowych*. Szkoła Główna Handlowa, 2022.
9. Canadian Securities Administrators, *CSA Regulatory Sandbox*, <https://www.securities-administrators.ca/resources/csa-finhub/decisions/>.
10. *Central Bank of Ireland, Innovation Sandbox Programme*, za: <https://www.centralbank.ie/regulation/innovation-hub/innovation-sandbox-programme>
11. Carstens A., *A level playing field in banking, speech to the Board of Directors of the Institute of International Finance (IIF)*, Zurich, 21 January 2018, za: <https://www.bis.org/speeches/sp180130.pdf>.
12. EBA, ESMA, EIOPA, *Update on the functioning of innovation facilitators – innovation hubs and regulatory sandboxes*, 11 December 2023, ESA 2023 27, za: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2023-12/ESA_2023_27_Joint_ESAs_Report_on_Innovation_Facilitators_2023.pdf.
13. Financial Conduct Authority, *Regulatory Sandbox accepted firms*, <https://www.fca.org.uk/firms/innovation/regulatory-sandbox/accepted-firms>.
14. Hellmann T.F., Montag A., Nir. V., *The impact of the regulatory sandbox on the FinTech Industry*. Available at SSRN 4187295, 2024.
15. Iyelolu T. V., Agu E. E., Idemudia C., Ijomah T. & T.I., *Legal innovations in FinTech: Advancing financial services through regulatory reform*, *Finance & Accounting Research Journal*, 6(8), 2024.
16. Jenik I., Lauer K., *Regulatory sandboxes and financial inclusion*, „CGAP Working Paper”, October 2017.
17. Marchewka-Bartkowiak K., *Regulacyjne środowisko testowe (regulatory sandbox) – doświadczenia i perspektywy*, „Studia BAS”, nr 1 (57) Innowacje i nowe technologie w finansach, 2019.
18. Monetary Authority of Singapore, *FinTech Regulatory Sandbox. Guedlines*, November 2016.
19. Ringe W.-G., Ruof Ch., *Regulating Fintech in the EU: the Case for a Guided Sandbox*, *European Journal of Risk Regulation*, 11(3)/2020.

20. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2023/1114 z dnia 31 maja 2023 r. w sprawie rynków kryptoaktywów oraz zmiany rozporządzeń (UE) nr 1093/2010 i (UE) nr 1095/2010 oraz dyrektyw 2013/36/UE i (UE) 2019/1937 (Tekst mający znaczenie dla EOG). PE/54/2022/REV/1.
21. SME10Q, *ADGM's new Digital Lab to replace RegLab sandbox*, <https://www.sme10x.com/10x-industry/adgms-new-digital-lab-to-replace-reglab-sandbox>.
22. The Dutch Authority for the Financial Markets (AFM), De Nederlandsche Bank Eurosystem, More room for innovation in the financial sector, Market access, authorization and supervision: Next steps AFM-DNM, December 2016.
23. The Global City, City of London, Innovate/Finance, *Kalifa Review of UK Fintech*, 2021, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/978396/KalifaReviewofUKFintech01.pdf.
24. H. A. Simon, A Behavioral Model of Rational Choice. *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 69, no. 1, 1955. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/1884852>.

Regulatory Sandboxes as a Tool for Rationalizing Decision-Making in Financial Market Entities

Abstract: - The aim of this review article is to identify how regulatory sandboxes (RS) can support innovators in accelerating their market entry while enabling traditional entities to offer innovative services, thereby facilitating more rational decision-making. The survey study among organizations taking part in regulatory sandboxes in three chosen jurisdictions—the **United Kingdom**, the United Arab Emirates, and Lithuania—is the basis for this essay. It also makes use of a recent analysis of the pertinent literature. Regulatory sandboxes may successfully improve decision-making by promoting ongoing communication with supervisory agencies, according to the experiences of innovative businesses testing their solutions within RS. As a consequence, RS facilitate the growth of innovation in the financial system by acting as a safe space for testing new ideas as well as a forum for establishing communication and trust between innovators and regulators.

Keywords: regulatory sandbox, decision-making rationalization, financial market, financial market supervision, innovation

Biznes i zarządzanie jako element edukacji ekonomicznej młodzieży w szkołach ponadpodstawowych

mgr Michał Bąkowski

Akademia Łomżyńska
adres e-mail: bakos@wp.pl

mgr Karolina Krzykowska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
adres e-mail: kkrzykowska@o2.pl

Streszczenie: Rok 2024 uchwałą Senatu RP ustanowiony został Rokiem Edukacji Ekonomicznej. Natomiast w podstawie programowej nauczania dla szkół ponadpodstawowych od września 2023 roku przedmiot podstawy przedsiębiorczości zastąpiono przedmiotem biznes i zarządzanie, który w założeniu ma być bardziej praktyczny. Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie założeń powyższego przedmiotu, jego znaczenia dla edukacji ekonomicznej dzieci i młodzieży oraz możliwego wpływu na wiedzę finansową. Ocenie i analizie poddano program nauczania przedmiotu biznes i zarządzanie zarówno na poziomie podstawowym, jak i rozszerzonym. Szczególny nacisk położono także na wyjaśnienie istoty i wagi edukacji finansowej ekonomicznej oraz jej wpływu na codzienne decyzje.

Słowa kluczowe: edukacja, szkoła ponadpodstawowa, ekonomia, finanse, biznes, zarządzanie

Klasyfikacja JEL: A21

Wstęp

Problematyka edukacji dzieci i młodzieży jest przedmiotem licznych badań i dyskusji uczonych reprezentujących różne dziedziny naukowe. Jedną z definicji edukacji określa ją jako „ogół procesów, których zadaniem jest zmienianie ludzi, przede wszystkim dzieci i młodzieży, stosownie do panujących w danym społeczeństwie ideałów i celów wychowawczych”¹. Przez wiele lat uważano, iż celem edukacji jest powiększanie zasobu wiedzy jednostki, rozwijanie określonych cech i umiejętności. Aktualnie najważniejszym priorytetem w procesie edukacji nie jest jednak encyklopedyczne przekazywanie wiedzy dzieciom i młodzieży oraz odtwarzanie zapamiętanych informacji, ale kształtowanie postaw. Czynnikiem, które je modelują są: aktywność, wyobraźnia,

¹Popularna Encyklopedia Powszechna, t. 4, Fogra, Kraków, 2001, s. 18-19.

zdolność do intelektualnej autonomii i do nieustannej edukacji². Współczesna edukacja powinna opierać się zatem na czterech filarach: 1. uczyć się, aby wiedzieć, 2. uczyć się aby działać, 3. uczyć się aby żyć wspólnie, 4. uczyć się aby być³. Cztery wymienione zasady tworzą integralną całość, gdyż w wielu obszarach są zbieżne, przecinają się i uzupełniają.

Jednym z kluczowych obszarów kształcenia młodych ludzi jest edukacja ekonomiczna. Ma ona istotny wpływ na rozwój gospodarczy kraju, gdyż jego podtrzymanie wymaga wykształconego, świadomego ekonomicznie społeczeństwa. Zmiany polskiego systemu edukacji na skutek częstych reform dotyczyły m.in. aspektów kształcenia w zakresie ekonomii i finansów. Jedną z nich było wprowadzenie do wszystkich szkół ponadgimnazjalnych nowego obowiązkowego przedmiotu w ramach kształcenia ogólnego o nazwie „podstawy przedsiębiorczości”. Pierwsze lekcje tego przedmiotu pojawiały się w roku szkolnym 2002/2003. Do tego momentu kształtowanie postaw przedsiębiorczych odbywało się w bardzo ograniczonym zakresie, na innych przedmiotach lub w trakcie realizowanych projektów edukacyjnych.

Rewolucja przemysłowa 4.0 oraz budowa gospodarki opartej na wiedzy, spowodowały, że żyjemy w turbulentnym otoczeniu, które rodzi nowe uwarunkowania funkcjonowania człowieka zarówno w życiu osobistym i zawodowym. Wyzwaniem dla każdej dorosłej osoby jest umiejętność działania w dynamicznej rzeczywistości, a posiadana wiedza i kompetencje są istotnymi czynnikami decydującymi o efektywności pracy i możliwości adaptacji do szybko zmieniającego się otoczenia oraz samodzielnego rozwoju. Kompetencje można nabywać w toku edukacji formalnej (szkolnej), pozaformalnej (pozaszkolnej) i nieformalnej (np. korepetycje, zajęcia pozalekcyjne, podróże). W trakcie edukacji szkolnej należy zatem przejść do holistycznego sposobu kształcenia, w którym uczący się przetwarza informacje poszukuje odpowiedzi na stawiane pytania, natomiast rola nauczyciela sprowadza się do roli mentora, organizatora warunków do pracy badawczej ucznia. Stąd niezwykle ważnym aspektem, na który wskazuje wielu autorów, jest kształcenie w zakresie wiedzy ekonomicznej i finansowej.

Już w 1924 roku wybitny pedagog Janusz Korczak w swojej książce „Bankructwo małego Dżeka” propagował ideę popularyzacji postaw przedsiębiorczych i wiedzy ekonomicznej wśród młodych Polaków. Uważał, że jest to jeden z najważniejszych elementów ogólnej edukacji. W swojej publikacji wskazywał na to, jak zachowywać się odpowiedzialnie oraz etycznie oraz udowadniał, że pojęcia takie jak: ryzyko, kredyt, strata, zysk mają odbicie w życiu społecznym i osobistej relacji ze światem. Również Eugeniusz Kwiatkowski w swoim opracowaniu z 1932 r. pisał: „Ostatecznym

² B. Kołaczek, *Dostęp młodzieży do edukacji. Zróżnicowania. Uwarunkowania. Wyrównanie szans*, IPiSS, Warszawa 2004, s. 16.

³ Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem J. Delorsa, *Edukacja: jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1998, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/4_Filary_Raport_Delorsa.pdf, dostęp: 18.06.24.

źródłem zdarzeń historycznych, a także i faktów ekonomicznych, postępu technologicznego i rozwoju cywilizacji są ludzie. Dlatego też, chcąc badać głębiej wszystkie pozycje polityczno-gospodarczego „bilansu otwarcia” nowo powstałego państwa polskiego, a więc aktywa i pasywa kraju, należy rozpocząć od człowieka, od jego wartości dynamicznej i historycznej oraz stosunku do państwa”⁴.

W celu podkreślenia wagi wiedzy ekonomicznej, przypomnienia ważnych wydarzeń gospodarczych w historii odradzającego się państwa polskiego oraz pobudzenia świadomości finansowej u dzieci, młodzieży i studentów Senat Rzeczypospolitej Polskiej ustanowił rok 2024 Rokiem Edukacji Ekonomicznej. Jednym z fundamentalnych założeń Roku Edukacji Ekonomicznej jest również postawienie wiedzy finansowej na wyższym szczeblu hierarchii edukacyjnej w Polsce. Edukacja ekonomiczna w szkołach ponadpodstawowych (w szkołach branżowych, liceach ogólnokształcących oraz technikach) jest realizowana od roku szkolnego 2023/2024 w ramach obowiązkowego przedmiotu „biznes i zarządzanie”. Przedmiot ten zastąpił wspomniane wcześniej lekcje podstaw przedsiębiorczości.

W związku z powyższym niniejsze rozważania mają na celu przybliżenie obszaru edukacji ekonomicznej i finansowej w oparciu o analizę podstawy programowej oraz aktualnych i ważnych badań odnoszących się do omawianej tematyki. Dodatkowo celem artykułu jest przedstawienie znaczenia i istoty edukacji ekonomicznej i finansowej w kształtowanie postaw dzieci młodzieży oraz ich przygotowanie do funkcjonowania w dynamicznie zmieniającym się środowisku gospodarczym. W opracowaniu autorzy wykorzystali analizę literatury przedmiotu oraz metodę desk reasrch dostępnych raportów tematycznych celem zainspirowania do refleksji nad rolą edukacji ekonomicznej i finansowej w tworzenie świadomego i odpowiedzialnego społeczeństwa aktywnie uczestniczącego w życiu gospodarczym.

1. Istota edukacji i wiedzy finansowej

Pojęcia edukacji finansowej oraz wiedzy finansowej są ze sobą ściśle powiązane. Edukacja finansowa powiększa wiedzę finansową oraz umożliwia jej propagowanie. W społeczeństwie powinno istnieć pełne przekonanie co do potrzeby posiadania szerokiej wiedzy z zakresu finansów oraz posiadania świadomości finansowej. Wysoki poziom wiedzy finansowej może być jednak uzyskany tylko jako skutek wdrożenia skutecznej strategii edukacji finansowej.

Edukacja finansowa rozumiana jest jako podejmowanie szeroko zakrojonych działań mających na celu upowszechnianie wiedzy oraz wykształcenie pozytywnych nawyków wśród obywateli, prowadzących do podejmowania właściwych decyzji w zakresie zarządzania ich osobistymi

⁴ E. Kwiatkowski, *Dysproporcje. Rzecz o Polsce przeszłej i obecnej*, Czytelnik, Warszawa 1989, s. 41.

finansami oraz efektywnego dysponowania posiadanymi środkami finansowymi, zgodnie z obecnymi i przyszłymi potrzebami ekonomicznymi⁵. Według innej definicji edukacja finansowa to zbiór zróżnicowanych metod, użytych w celu podniesienia poziomu wiedzy ekonomicznej⁶. Natomiast M. Matul i K. Pawlak definiują to pojęcie jako szerzenie wiedzy ekonomicznej, rozwijanie umiejętności i wykształcenie pozytywnych nawyków potrzebnych do umiejętnego zarządzania pieniędzem przy uwzględnieniu celów wyznaczonych na przyszłość⁷. Według OECD edukacja finansowa jest procesem, który umożliwia inwestorom coraz lepsze zrozumienie pojęć finansowych oraz poznanie istoty produktów i usług finansowych. Umożliwia on poznanie oraz dostęp do ważnych informacji (fakty, dane i wiedza fachowa), instrukcji, a także obiektywnego doradztwa, rozwijanie umiejętności oraz nabywanie większej pewności w celu podejmowania bardziej skutecznych działań wpływających na poprawę sytuacji finansowej⁸.

Komisja Europejska opracowała generalne zasady, które powinny być uwzględniane przy tworzeniu efektywnych programów edukacji finansowej. Wskazania te są tożsame z opublikowanymi przez OECD „Zasadami i dobrymi praktykami edukacji finansowej”. Dotyczą one: idei aktywnego kształcenia ustawicznego (wiedza finansowa jest niezbędna człowiekowi na każdym etapie życia), prowadzenia badań dotyczących obecnego stanu wiedzy ekonomicznej, co umożliwi przygotowanie skutecznych programów nauczania dla osób o różnym poziomie wiedzy ekonomicznej i zróżnicowanych potrzebach, włączenia wiedzy z podstaw ekonomii i finansów do programów nauczania już w szkołach podstawowych, uświadomienia społeczeństwu braków wiedzy finansowej, przekazywania wiedzy w sposób uczciwy, przejrzysty oraz bezstronny, gruntownego przygotowania osób, które przekazują wiedzę z zakresy finansów osobistych, współpracy podmiotów w zakresie upowszechniania wiedzy ekonomicznej na szczeblu krajowym i międzynarodowym oraz okresowej oceny wdrażanych programów dotyczących edukacji finansowej⁹.

„Celem edukacji finansowej jest stworzenie warunków, w których konsumenci będą w stanie poprawić jakość życia i rozumnie podejmować decyzje finansowe”¹⁰. W trakcie edukacji finansowej należy kłaść nacisk na uświadomienie obywatelom ich praw oraz obowiązków. Natomiast

⁵M. Iwanicz-Drozdowska, A. Matuszyk, A. Nowak, R. Kitala, *Produkty finansowe i edukacja finansowa w Polsce na tle wybranych krajów wysoko rozwiniętych*, Raport z badań 2009, s. 9, <https://zbp.pl/getmedia/ea7cb110-3868-446b-89d9-61185e5b937a/SGH-edukacja-finansowa>, dostęp: 2.07.24.

⁶M. Szafrńska, *Wiedza i umiejętności finansowe mieszkańców obszarów wiejskich w Polsce*, ZN Optimum. Studia Ekonomiczne, nr 2, Białystok 2009, s. 215.

⁷M. Matul, K. Pawlak, K. Guzowski, *Edukacja finansowa dla osób o niskich dochodach w praktyce. Raport z ewaluacji pilotażu warsztatów z edukacji finansowej*, 2005, www.edufin.org.pl, dostęp: 20.06.24.

⁸B. Frączek, *Obszary badań w zakresie poziomu wiedzy i edukacji finansowej społeczeństwa w Polsce i na świecie*, Studia Ekonomiczne nr 173, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katowice 2013. s. 119.

⁹M. Szafrńska, *op. cit.*, s. 216.

¹⁰ Jeżewska-Zychowicz M., *Skuteczność edukacji konsumenckiej – wybrane aspekty*, w: A. Lewicka-Strzałecka (red.), *Edukacja Konsumencka. Cele, instrumenty, dobre praktyki*, Warszawa, Wydawnictwo WSPiZ, 2006, s. 173.

ekonomiczne wybory konsumenta powinny chronić jego interesy ekonomiczne, zdrowie oraz bezpieczeństwo.

Wiedza zdobyta w procesie nauczania-uczenia się jest jednym z ważniejszych zasobów, który decyduje o sukcesie w życiu osobistym oraz na rynku pracy. W literaturze przedmiotu pojęcie wiedzy finansowej nie jest definiowane jednoznacznie.

T. Wołowicz określa wiedzę ekonomiczną (...) jako umiejętność zdobywania i posiadania informacji oraz wykorzystania ich w praktyce zarządzania finansami (...) ¹¹. W ujęciu wąskim wiedza finansowa dotyczy wiedzy związanej (niezbędnej) z zarządzaniem pieniędzmi tj. budżetowaniem, oszczędzaniem, inwestowaniem czy ubezpieczeniem. W szerokim ujęciu może obejmować rozumienie ekonomii i zależności pomiędzy warunkami ekonomicznymi a decyzjami podejmowanymi przez np. gospodarstwa domowe w obszarze finansów ¹². Według OECD wiedza finansowa obejmuje trzy podstawowe poziomy kompetencji finansowych: elementarną wiedzę z zakresu finansów, zachowania finansowe oraz postawy i preferencje ¹³.

Podkreśla się, że wiedza finansowa, która obejmuje zdolność rozumienia pojęć finansowych oraz warunków finansowych, determinuje zachowania podmiotów, które tę wiedzę posiadają ¹⁴. Obejmuje ona umiejętności oraz kwalifikacje, które umożliwiają ludziom poszukiwanie optymalnych produktów i usług finansowych dopasowanych do ich sytuacji życiowej i finansowej a także podejmowanie racjonalnych i świadomych decyzji związanych z zarządzaniem finansami osobistymi. Zdaniem A. O'Connella wysoki poziom umiejętności finansowych gospodarstw domowych wpływa na redukcję nadmiernej konsumpcji, zadłużenia a także niepotrzebnie wydawanych pieniędzy ¹⁵.

Edukacja finansowa kształtuje wśród społeczeństwa świadomość finansową polegającą na budowie świadomości możliwości i zagrożeń związanych z produktami finansowymi. Świadomość finansowa definiowana jest jako „połączenie świadomości, wiedzy, umiejętności, postaw i zachowań niezbędnych w celu podejmowania decyzji finansowych i prowadzących do indywidualnego finansowego dobrobytu” ¹⁶. Świadomość finansową można podzielić na płytką i głęboką. Ta głęboka

¹¹ T. Wołowicz, *Edukacja finansowa a obszary wzmocnienia wiedzy finansowej w strukturach samorządowych*, w: T. Skica (red.) *Wiedza finansowa w praktyce działalności jednostek samorządu terytorialnego. Raport analityczny*, WSiZ Rzeszów 2011, s. 43-50.

¹² A. C. Worthington: *Predicting Financial Literacy in Australia. Faculty of Commerce*, University of Wollongong, Wollongong, 2006, s. 4.

¹³ M. Szafrńska, *Poziom wiedzy finansowej właścicieli drobnych gospodarstw w Małopolsce*, w: *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 2015, T. 17, z. 2s. 225.

¹⁴ K. Jacob, S. Hudson, M. Busch, *Tools for Survival: An Analysis of Financial Literacy Programs for Lower-income Families*, Woodstock Institute 2000, s. 15.

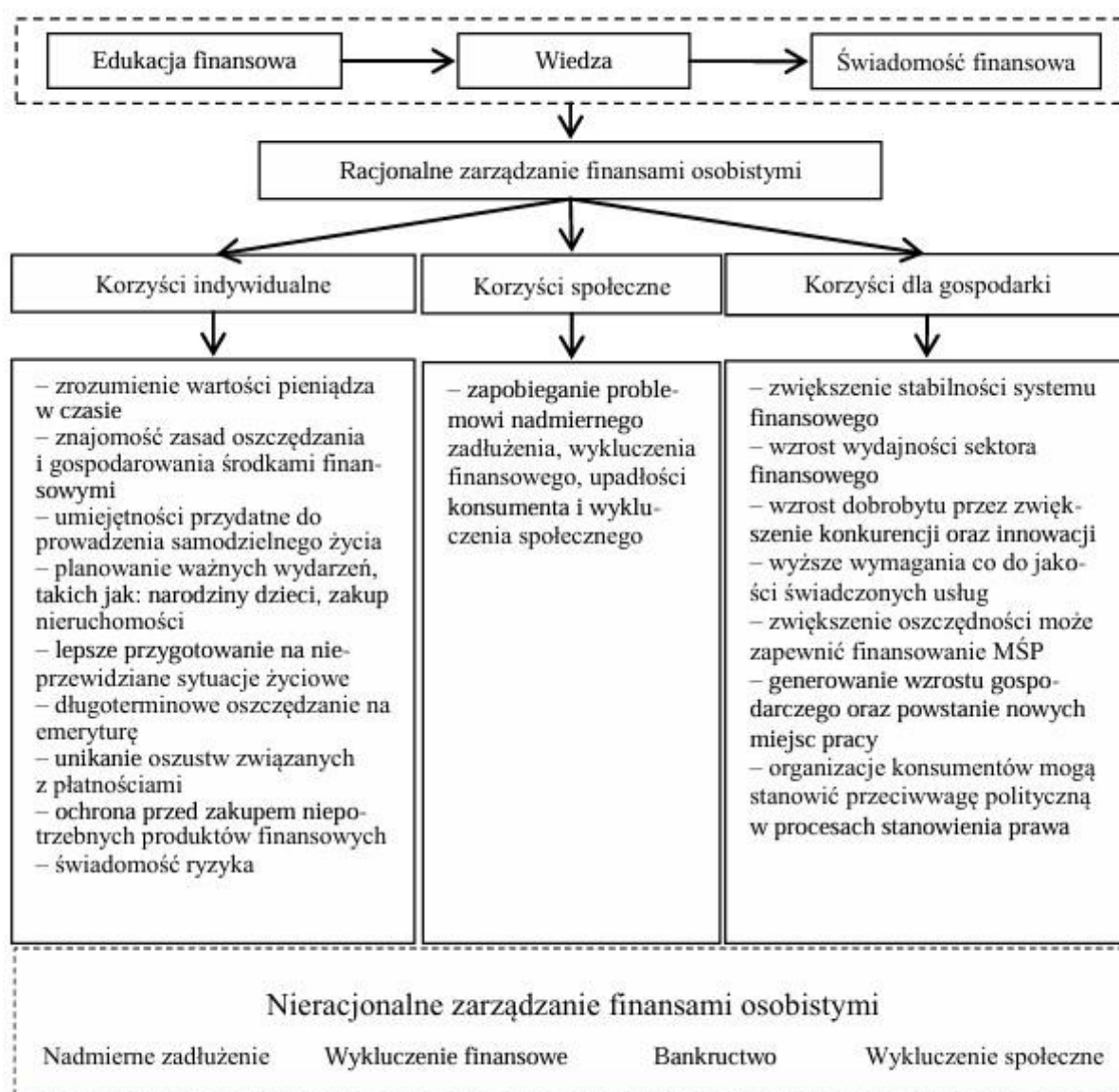
¹⁵ A. O'Connell, *Measuring the effectiveness of financial education*, s. 2, http://www.retirement.org.nz/files/Measuring_effectiveness_of_financial_education_OConnell_published_April07, dostęp: 4.06.24.

¹⁶ *Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies*, OECD, Paris 2005, s. 24, https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/improving-financial-literacy_9789264012578-en, dostęp: 4.06.24.

jest wynikiem długiego złożonego procesu edukacji, głównie na etapie szkolnym. Natomiast płytką jest efektem utrwalania przez mózg obrazów i haseł, przekazywanych przez innych ludzi oraz media.

Stymulowanie motywacji społeczeństwa do osiągnięcia wyższego poziomu wiedzy finansowej powinno odbywać się poprzez ukazywanie korzyści z wyższego poziomu świadomości finansowej. Korzyści te mogą mieć charakter indywidualny, społeczny oraz dla całej gospodarki. Zależności między edukacją, wiedzą i świadomością finansową oraz ich wpływem na zarządzanie finansami osobistymi przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. Edukacja, wiedza, świadomość finansowa i jej wpływ na zarządzanie finansami osobistymi

Źródło: A. Barembuch, *Edukacja i wiedza finansowa a zarządzanie finansami osobistymi*, w: *Ekonomiczne Problemy Usług nr 96, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, Szczecin 2012 s. 132.

Na przestrzeni minionych lat braki w edukacji ekonomicznej wielu Polaków skutkowały podejmowaniem licznych, błędnych indywidualnych decyzji konsumenckich. Efektem tego był ich negatywny wpływ na sytuację osobistą, życiową i finansową oraz perturbacje dla całej gospodarki krajowej, a nawet światowej. Jako przykład na skalę globalną można wymieść Stany Zjednoczone Ameryki, gdzie banki udzielały kredytów hipotecznych dla rodzin bez zdolności kredytowej tzw. NINJA (No Income, No Job, No Assets). Zakończyło się to wybuchem kryzysu na rynku pożyczek hipotecznych wysokiego ryzyka we wrześniu 2008 r., który swoim zasięgiem objął wszystkie gospodarki na świecie.

Natomiast jako przykłady błędnych zachowań finansowych Polaków, podjętych bez pełnej wiedzy finansowej i niosących negatywne skutki dla ogółu społeczeństwa wymienić można:

- zakup przez prawie 10 tys. osób obligacji spółki GetBack SA, który przyniósł straty sięgające około 2,5 mld zł (brak wiedzy dotyczącej istoty inwestycji spowodował ulokowanie oszczędności w instrumenty o bardzo wysokim ryzyku inwestycyjnym);
- zaciąganie w latach 2020-2021 kredytów hipotecznych (głównie ze zmienną stopą procentową) bez świadomości, iż ich niskie oprocentowanie w ciągu kilkudziesięcioletniego okresu kredytowania może wzrosnąć w związku z inflacją (skutkiem tego była konieczność pomocy kredytobiorcom ze strony państwa w postaci „wakacji kredytowych” w związku z nagłym wzrostem stóp procentowych na rynku kredytów hipotecznych);
- zaciąganie licznych kredytów hipotecznych denominowanych we frankach szwajcarskich (szczególnie w latach 2004-2008), kiedy oprocentowanie było zdecydowanie niższe niż oprocentowanie kredytów złotówkowych (wielu kredytobiorców nie miało świadomości ryzyka kursowego, które zrealizowało się 15 stycznia 2015 r., kiedy to kurs franka szwajcarskiego jednego dnia umocnił się wobec złotego o kilkadziesiąt procent, raty kredytowe znacząco wzrosły, a kredytobiorcy weszli w spór z bankami na drodze sądowej). Reakcją państwa na zaistniałą sytuację było utworzenie Funduszu Wsparcia Kredytobiorców. Miał on udzielać pomocy kredytobiorcom, którzy zaciągnęli zobowiązania we frankach i mieli problemy z ich spłatą. Warto zauważyć jednak, że z oferowanej formy wsparcia skorzystała niewielka liczba osób mających problemy ze spłatą rat. Większość wybrała bowiem wejście z bankami na drogę sądową¹⁷.

Powyższe przykłady można mnożyć. Natomiast te wskazane powyżej są potwierdzeniem tezy, iż solidna edukacja finansowa obywateli musi być nieodłącznym elementem kształcenia ogólnego od najmłodszych lat.

¹⁷ R. Krupa-Dąbrowska, *Dlaczego frankowicze nie korzystają z Funduszu Wsparcia Kredytobiorców*, <https://www.prawo.pl/biznes/dlaczego-frankowicze-nie-korzystaja-z-funduszu-wsparcia.517144.html>, dostęp 14.10.24

Noblista z dziedziny ekonomii, G. Stigler w swoim artykule stwierdził, że należy przykładać większą wagę do edukacji ekonomicznej niż np. do muzycznej. Każda osoba dokonując swoich wyborów musi bowiem kiedyś ostatecznie wystąpić w roli ekonomisty, nawet jeśli skorzysta z pomocy profesjonalistów (np. dokonując zakupu domu czy akcji). W wielu przypadkach bowiem decyzję można podjąć zupełnie samodzielnie, a zatrudnienie specjalisty nie jest ani ekonomiczne, ani praktyczne. Umiejętność posługiwania się wiedzą ekonomiczną podwyższa zatem kompetencje każdej jednostki w podejmowaniu zarówno indywidualnych, jak i społecznych decyzji, dotyczących licznych kwestii ekonomicznych¹⁸.

2. Edukacja ekonomiczna dzieci i młodzieży w świetle badań

Nieodłącznym elementem procesu nauczania - uczenia się jest badanie poziomu opanowania wiadomości i umiejętności uczniów. Badania dotyczące poziomu wiedzy ekonomicznej i finansowej zarówno dorosłych Polaków oraz dzieci i młodzieży prowadzone są cyklicznie. Fundacja Warszawski Instytut Bankowości wraz z Fundacją GPW corocznie od siedmiu lat przeprowadzają badanie - „Poziom wiedzy finansowej Polaków”. Jego wyniki są jednymi z najchętniej cytowanych w opracowaniach tematycznych. Regularne badania dotyczące wiedzy i świadomości ekonomicznej Polaków prowadzi również Narodowy Bank Polski. W latach 2012-2022 badaniami objęte zostały osoby dorosłe (edycje 2012, 2015 i 2020), studenci (edycja 2016) oraz dzieci i młodzież (edycje 2014, 2018, 2022). Natomiast obszerny raport Rzecznika Finansowego z 2023 roku jest efektem badania dotyczącego stanu świadomości finansowej czego na polskim rynku finansowym.

Informacji dotyczących edukacji ekonomicznej polskich uczniów dostarczają także raporty z badań prowadzonych przez instytucje finansowe, takich jak Fundacja Alior Bank (2023), Santander Consumer Bank (2024) oraz Instytut Badań Edukacyjnych, który już czterokrotnie przedstawiał analizy dotyczące umiejętności finansowych młodzieży (badania na zlecenie MEN w latach 2012, 2015, 2018, 2022).

W odniesieniu do omawianej problematyki interesujące są także wyniki badań PISA. Obrazują one umiejętności finansowe polskich piętnastolatków na tle rówieśników z 20 innych krajów świata. Badaniem objęto reprezentatywną próbę ponad 3,5 tysiąca uczniów liceów ogólnokształcących, techników oraz branżowych szkół I stopnia, a jego wyniki przedstawione są w tabeli numer 1 prezentowanej poniżej.

¹⁸ G. J. Stigler, *The Case, If Any, for Economic Literacy*, Journal of economic education vol 1 iss 2, 1970, s. 78.

Tabela 1. Średnie wyniku uczniów i zróżnicowanie wyników w zakresie umiejętności finansowych w PISA 2022

Kraj	Średnia (błąd standardowy)	Wynik istotnie statystycznie powyżej/poniżej średniej OECD
Belgia (FL)	527 (3,2)	Powyżej
Dania	521 (2,4)	Powyżej
Kanada (8 prowincji)	519 (2,4)	Powyżej
Holandia	517 (4,4)	Powyżej
Czechy	507 (2,2)	Powyżej
Austria	506 (2,8)	Powyżej
Polska	506 (2,7)	Powyżej
Stany Zjednoczone	505 (4,9)	
Średnia dla krajów OECD	498 (0,8)	
Portugalia	494 (2,4)	
Węgry	492 (3,1)	
Norwegia	489 (2,6)	Poniżej
Hiszpania	486 (2,7)	Poniżej
Włochy	484 (3,1)	Poniżej
Zjednoczone Emiraty Arabskie	441 (3,1)	Poniżej
Bułgaria	426 (1,6)	Poniżej
Peru	421 (3,7)	Poniżej
Kostaryka	418 (3,0)	Poniżej
Brazylia	416 (2,3)	Poniżej
Arabia Saudyjska	412 (2,6)	Poniżej
Malezja	406 (2,9)	Poniżej

Źródło: *Umiejętności finansowe młodzieży*, IBE, Warszawa 2024, s. 9.

Najwyższe średnie wyniki osiągnęli uczniowie z Belgii, Danii, Kanady oraz Holandii. Wyniki polskich uczniów w zestawieniu z tymi osiągniętymi przez rówieśników z innych krajów są relatywnie wysokie. W świetle powyższych danych Polska zalicza się do grupy siedmiu krajów o wyniku powyżej średniej OECD. Wynik uczniów badanych w Polsce wyniósł 506 punktów i nie różni się statystycznie od uczniów z Czech (507 punktów), Austrii (506 punktów) i Stanów Zjednoczonych (506 punktów). Natomiast uczniowie z takich krajów europejskich jak Portugalia, Węgry, Norwegia, Hiszpania, Włochy oraz Bułgaria osiągnęli wyniki statystycznie niższe niż Polska. Warto zaznaczyć także, że uzyskany w 2022 przez polskich piętnastolatków wynik jest niższy niż ten z roku 2018 roku (wcześniejsza edycja badania), który wówczas wyniósł 520 punktów.

Ważne wnioski płynące z badania wskazują, iż istnieją duże różnice w poziomie umiejętności uczniów z różnego typu szkół ponadpodstawowych. Najwyższe wyniki osiągnęli uczniowie liceów ogólnokształcących, nieco słabsze piętnastolatkowie uczęszczający do techników, a

najstarsze uczniowie branżowych szkół I stopnia. Wskazane zróżnicowanie wynikało także ze statusu społeczno-ekonomicznego badanych. Osoby pochodzące z rodzin o wyższym statusie społeczno-ekonomicznym osiągnęli lepsze wyniki w zakresie umiejętności finansowych niż osoby pochodzące z rodzin o statusie słabszym.

W badaniach Narodowego Banku Polskiego dotyczących „Diagnozy stanu wiedzy i świadomości ekonomicznej dzieci i młodzieży w Polsce 2022” udział wzięło 1803 uczniów reprezentujących trzy etapy edukacji: 6 i 8 klasy szkoły podstawowej, przedostatnie klasy szkoły ponadpodstawowej (liceum i technikum) oraz pierwsze klasy szkoły branżowej II stopnia (oznaczeni w raporcie jako p.SPP). Zdecydowana większość badanych bez względu na etap kształcenia uważa, że wiedza z zakresu finansów, ekonomii oraz przedsiębiorczości jest potrzebna w życiu codziennym. Opracowany w 2014 roku przez NBP wskaźnik służący obiektywnemu pomiarowi stanu wiedzy i umiejętności ekonomicznych dzieci i młodzieży, tzw. Indeks Kompetencji Ekonomicznych (IKE) uwzględniony został nie tylko w powyższej edycji badania, ale także w poprzednich edycjach. Poziom wskaźnika IKE w latach 2014-2022 oraz jego rozkład w badanych grupach uczniów obrazuje tabela numer 2.

Tabela 2. Zmiany w czasie Indeksu Kompetencji Ekonomicznych

6 klasa SP			
Rok	2014 rok	2018 rok	2022 rok
Poziom IKE	53%	57%	63%
Rozkład poziomu wskaźnika IKE w badanej grupie			
wysoki	bd	20%	20%
średni	bd	50%	55%
niski	bd	30%	25%
8 klasa SP			
Rok	2014 rok	2018 rok	2022 rok
Poziom IKE	56%	58%	64%
Rozkład poziomu wskaźnika IKE w badanej grupie			
wysoki	bd	23%	23%
średni	bd	48%	49%
niski	bd	29%	28%
p.SPP			
Rok	2014 rok	2018 rok	2022 rok
Poziom IKE	63%	65%	73%
Rozkład poziomu wskaźnika IKE w badanej grupie			
wysoki	bd	21%	17%
średni	bd	50%	55%
niski	bd	29%	28%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Diagnoza stanu wiedzy i świadomości ekonomicznej dzieci i młodzieży w Polsce 2022*, NBP, Warszawa 2022, s. 72-75.

Przeciętna wartość Indeksu Kompetencji Ekonomicznych w grupie uczniów 6 klas szkoły podstawowej wynosi 18,8 na 30 punktów, co oznacza 63% maksymalnej liczby punktów. W badanym okresie wskaźnik ten wzrósł o 10 punktów procentowych z 53% w 2014 roku do 63% w 2022 roku. Wzrost wartości wskaźnika wynika z wyższych wyników osiągniętych w części testu dotyczącej wiedzy niż w części dotyczącej umiejętności (więcej poprawnych odpowiedzi na pytania niewymagające dokonywania obliczeń). W badaniu z 2022 roku 20% uczniów uzyskało wynik oznaczający najwyższe kompetencje, 55% przeciętne, a 25% najniższe. W 2018 roku było to odpowiednio 20%, 50%, 30%.

W grupie uczniów klas 8 szkoły podstawowej średnia wartość IKE wynosi 22,4 na 36 punktów, czyli 64% maksymalnej liczby punktów. Analiza danych zabranych w trzech pomiarach wykazuje, że wartość wskaźnika zwiększyła się o 8 punktów procentowych, od 56% w 2014 do 64% w 2022 roku. Wśród ósmoklasistów poprawa wynika z większej liczby poprawnych odpowiedzi w części testu dotyczącej wiedzy w stosunku do części dotyczącej umiejętności. Wyniki uczniów 8 klas szkoły podstawowej z 2022 roku niewiele różnią się od wyników młodszej grupy. Oznacza, to, że w ogólnym ujęciu wskaźnika IKE, 23% badanych wykazało się najwyższymi kompetencjami, 49% przeciętnymi, a 28% najniższymi. W 2018 roku było to odpowiednio 23%, 48%, 29%.

Przeciętna wartość powyższego indeksu wśród uczniów przedostatnich klas szkoły ponadpodstawowej wynosi 25,4 na 35 punktów, co daje 73% maksymalnej liczby punktów. Porównując wyniki trzech pomiarów, można zauważyć, że wartość wskaźnika zwiększyła się o 10 punktów procentowych, z 63% w 2014 roku do 73% w 2022 roku. Najwyższe kompetencje zidentyfikowano u 17% uczniów, przeciętne u 55%, a najniższe u 28%. W 2018 roku było to odpowiednio 21%, 50%, 29%.

Największe braki, które zdiagnozowano wśród uczniów podczas badania dotyczą umiejętności i wiedzy ekonomicznej. Przedstawia je tabela numer 3.

Tabela 3. Największe braki w zakresie umiejętności i wiedzy ekonomicznej w badanych grupach w 2022 r.

Pozycja	6 klasa SP	8 klasa SP	p.SSP
Największe braki w umiejętnościach ekonomicznych	1.obliczanie odsetek od lokaty 2.rozumienie warunków lokat	1.rozumienie warunków lokat 2.obliczanie odsetek od lokaty	1.rozumienie warunków lokat 2.obliczanie odsetek od lokaty
Największe braki w wiedzy ekonomicznej	1.definicja PKB 2.rolna NBP	1.waluty a eksport 2.kursy akcji na GPW 3.rola NBP	1.waluty a eksport 2.kursy akcji na GPW 3.rola NBP

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Diagnoza stanu wiedzy i świadomości ekonomicznej dzieci i młodzieży w Polsce 2022*, NBP, Warszawa 2022, s. 65-69.

Podstawowym źródłem, z którego uczniowie czerpią wiedzę ekonomiczną na wszystkich etapach edukacji są rozmowy z rodziną oraz lekcje w szkołach. Preferowanymi przez nich formami zajęć, na których zgłębiane są zagadnienia ekonomiczne, są dyskusje z całą klasą lub w grupach oraz wykłady prowadzone przez nauczycieli. Pożądane jest także oglądanie filmów (zwłaszcza wśród uczniów szkoły podstawowej). Starsi uczniowie, tj. 8 klas szkoły podstawowej i przedostatnich klas szkoły ponadpodstawowej, częściej preferują formę bazującą na zdobywaniu doświadczenia poprzez zakładanie własnej lub klasowej mini firmy.

Natomiast z badań pn. „Polaków Portfel Własny. Edukacja jutra” przeprowadzonych w 2024 przez Santander Consumer Bank, wynika, że dorośli Polacy chcieliby wprowadzenia do kanonu przedmiotów szkolnych kursu dotyczącego „Zarządzania finansami osobistymi”. Przedmiot uzyskał najwyższy odsetek wskazań ze wszystkich alternatywnych, z których rodzice mogli dokonać wyboru w zakresie wprowadzenia ich do systemu nauczania. Badani uważają bowiem, że finanse są ważną częścią życia i jako rodzice oczekują instytucjonalnego wsparcia w przekazywaniu wiedzy w tym zakresie tematycznym. Dodatkowo podczas badania wskazano zagadnienia powiązane z kwestiami finansowymi, które powinny być nauczane w szkole: zarządzanie budżetem, metody oszczędzania i inwestowania, ochrona przed oszustwami finansowymi, podstawy wiedzy na temat podatków, mechanizmy związane z kredytami i pożyczkami, planowanie emerytalne¹⁹.

Ciekawe badania ankietowe na zlecenie swojego właściciela Provident Polska przeprowadziła w 2023 roku firma IPF Group. Wynika z nich, że edukacja finansowa w szkołach powinna być obowiązkowa. **Niemal połowa Polaków jest bowiem zdania, że ze szkoły nie wyniosła o niej żadnej praktycznej wiedzy.** Z danych zaprezentowanych w raporcie wynika, że aż 46% badanych stwierdza, że formalna edukacja finansowa nie dała im żadnej praktycznej i użytecznej wiedzy. Zaledwie 3% ankietowanych uważa, że system edukacji wyposażył ich w pełną wiedzę na temat finansów. Natomiast ponad 70% stwierdziło, że edukację finansową należy wprowadzić już na etapie szkoły ponadpodstawowej, a 57% jest zdania, że nauka analizowanych zagadnień powinna rozpocząć się już w szkole podstawowej²⁰.

3. Założenia programowe przedmiotu biznes i zarządzanie

Podstawa programowa dla szkoły ponadgimnazjalnej z 2002 r. opisywała osiem celów kształcenia oraz dwadzieścia dwa ramowe punkty treści nauczania, które nie były pogrupowane w działy programowe. Reforma edukacji narodowej z 2008 roku podtrzymała założenie utrzymania

¹⁹ Raport Polaków portfel własny. Edukacja jutra, <https://www.santanderconsumer.pl/files/pdf/Raport-PPW-Edukacja-jutra-2024.pdf>, dostęp: 14.10.24

²⁰ A. Suraj, Edukacja finansowa w szkołach? Polacy są na „tak”, <https://obserwatorgospodarczy.pl/2023/10/20/edukacja-finansowa-w-szkolach-polacy-sa-na-tak/>, dostęp: 14.10.24

podstaw przedsiębiorczości jako obowiązkowego przedmiotu szkolnego, realizowanego w niezmiennym wymiarze 60 godzin. Zmiany w programie nauczania weszły w życie w roku szkolnym 2009/2010, gdzie do gimnazjalnego przedmiotu wiedza o społeczeństwie przeniesiono część treści z zakresu przedmiotu podstawy przedsiębiorczości. Zmiany w programie nauczania w szkołach ponadgimnazjalnych, kończących się maturą obowiązywały od roku szkolnego 2012/2013. Nauczana problematyka obejmowała sześć działów: człowiek przedsiębiorczy, rynek – cechy i funkcje, instytucje rynkowe, państwo i gospodarka, przedsiębiorstwo i rynek pracy. Dodatkowo, jako przedmiot do wyboru utworzono, ekonomię praktyce w wymiarze 30 godzin. Reforma z 2018 r. wprowadzająca ośmioletnią szkołę podstawową, czteroletnie liceum i pięcioletnie technikum utrzymała liczbę godzin w cyklu kształcenia przeznaczoną na podstawy przedsiębiorczości. Z oferty kształcenia wycofano jednak dobrowolny przedmiot - ekonomię w praktyce, ze względu na małą liczbę chętnych uczniów, uczestniczących w zajęciach. Nowa podstawa programowa podstaw przedsiębiorczości podzielona została na cztery tematyczne działy: gospodarka rynkowa, rynek finansowy, rynek pracy, przedsiębiorstwo.

Przeprowadzona przez Ministerstwo Edukacji i Nauki w 2022 r. analiza stanu nauczania podstaw przedsiębiorczości w szkołach ponadpodstawowych utwierdziła decydentów w przekonaniu o nadmiernej ogólności podejmowanych zagadnień, w których nacisk kładziono bardziej na aspekty teoretyczne, aniżeli na kształceniu umiejętności praktycznych uczniów. Ekspertki MEdN, a także specjaliści z zakresu marketingu, zarządzania i przedsiębiorczości, zwrócili również uwagę na niski status przedmiotu, nieadekwatne przygotowanie nauczycieli, ale i anachroniczność materiałów edukacyjnych²¹. Z raportu Global Entrepreneurship Monitor z 2020 r. wynika, że poziom przedsiębiorczości w Polsce, mierzony wskaźnikiem TEA, w kategorii gospodarek rozwiniętych jest bardzo niski – spośród 43 badanych krajów Polska zajęła 42 miejsce²². Według najnowszego raportu z 2024 Polska zajmuje 46 miejsce na 46 państw biorących udział w badaniu. Powyższe okoliczności wpłynęły na opracowanie podstawy programowej nowego przedmiotu o nazwie biznes i zarządzanie, który ma być przedmiotem bardziej praktycznym, a który obowiązuje od 1 września 2023 roku. Na poziomie podstawowym uczeń nabeździe wiedzę o charakterze praktycznym. Na zajęciach będzie położony nacisk na pracę w grupach, rozwijanie kompetencji uczniów z zakresu finansów osobistych oraz analizę case studies.

²¹ *Biznes i zarządzanie. Reforma podstaw przedsiębiorczości*. Raport z konsultacji, MEN, Warszawa 2022, s. 2.

²² GEM, *Global Report 2020-2021*, s. 142, <https://www.gemconsortium.org/report/gem-20202021-global-report>, dostęp: 25.07.24.

Poziom rozszerzony ma natomiast pozwolić uczniom przygotować się do egzaminu maturalnego z tego przedmiotu, który będzie możliwy od 2027 r. Pełen zakres tematyczny przedmiotu przedstawia tabela numer 4 prezentowana poniżej.

Tabela 4. Treści nauczania przedmiotu biznes i zarządzanie na poziomie podstawowym i rozszerzonym

Poziom podstawowy	Poziom rozszerzony
I. Osoba przedsiębiorcza we współczesnym świecie: przedsiębiorczość w gospodarce rynkowej, kompetencje przedsiębiorcze i metody ich doskonalenia, umiejętności interpersonalne, praca zespołowa, kreatywne myślenie, rola innowacji w przedsiębiorczości	I. Zarządzanie projektami: projekt a proces, podejścia do zarządzania projektami, techniki zarządzania projektami, typy projektów, zespół projektowy, kierownik projektu, interesariusze projektu, inicjowanie i definiowanie projektu, planowanie projektu, realizacja projektu, komunikacja w projekcie, zakończenie projektu.
II. Zarządzanie projektami: specyfika projektu, zakres, etapy i cele projektu, planowanie zadań projektowych, budżet i harmonogram działań, role w projekcie i podział zadań, podsumowywanie zadań projektowych	II. Gospodarka rynkowa: rzadkość, czynniki produkcji, struktury rynkowe, krzywe popytu i podaży, równowaga rynkowa, wzrost a rozwój gospodarczy, fazy cyklu koniunkturalnego, rola państwa w gospodarce, narzędzia polityki gospodarczej, polityka fiskalna, polityka monetarna, wspólny rynek Unii Europejskiej, procesy globalizacji, współpraca międzynarodowa przedsiębiorstw, znaczenie konsumenta w gospodarce.
III. Gospodarka rynkowa: przedsiębiorczość w gospodarce rynkowej, cechy gospodarki rynkowej, rodzaje rynków, mechanizm rynkowy, podmioty gospodarki rynkowej, podmioty ekonomii społecznej, parametry charakteryzujące gospodarke, budżet państwa i budżety jednostek samorządu terytorialnego, rola państwa w gospodarce, konsument na rynku, patriotyzm gospodarczy	III. Finanse osobiste i rynek finansowy: ryzyko inwestycyjne, skłonność do ryzyka, strategie inwestycyjne, fundusze inwestycyjne, instrumenty rynku pieniężnego, instrumenty rynku kapitałowego, instrumenty alternatywne, wybór instrumentu inwestycyjnego, pułapki w decyzjach finansowych, ubezpieczenia, funkcje i formy pieniądza, instytucje rynku finansowego, podatki, ochrona konsumenta na rynku finansowym.
IV. Finanse osobiste: pieniądz, obieg pieniądza, postawy wobec pieniędzy, dojrzałość finansowa, instytucje rynku finansowego, budżet gospodarstwa domowego, spirala zadłużenia, podatki, formy oszczędzania i inwestowania, ryzyko inwestycyjne, usługi bankowe, bezpieczeństwo elektronicznych usług finansowych, finansowe zabezpieczenie przyszłości, ubezpieczenia społeczne, ubezpieczenia majątkowe i na życie, inwestowanie na Giełdzie Papierów Wartościowych, etyka w finansach.	IV. Rynek pracy i zatrudnienie: mierniki i wskaźniki rynku pracy, popyt i podaż na rynku pracy, aktywizacja zasobów pracy, przeciwdziałanie bezrobociu, planowanie kariery zawodowej, dobór pracowników, rozmowa kwalifikacyjna, formy zatrudnienia, systemy płac, prawa i obowiązki pracownika i pracodawcy, kodeks etyki, mobbing.

Poziom podstawowy	Poziom rozszerzony
V. Osoba przedsiębiorcza na rynku pracy: kariera zawodowa, poszukiwanie pracy, rozmowa kwalifikacyjna, autoprezentacja, formułowanie opinii zwrotnej, etyka w pracy	V. Przedsiębiorstwo: typy przedsiębiorstw, modele biznesu, startupy, biznesplan, makrootoczenie, badania rynkowe, profil klienta, koncepcja produktu, zasoby przedsiębiorstwa, analiza SWOT, przewagi konkurencyjne, funkcje zarządzania, struktura organizacyjna, rekrutacja, motywowanie, ocena pracowników, wynagrodzenie, przywództwo, zarządzanie operacyjne, instrumenty marketingowe, rentowność przedsięwzięcia biznesowego, źródła finansowania, czynniki ryzyka w biznesie, społeczna odpowiedzialność biznesu.
VI. Przedsiębiorstwo: zarządzanie przedsiębiorstwem, własny biznes i jego otoczenie, finanse przedsiębiorstwa, etyka w biznesie, społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw	

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 6 lutego 2023 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania dla szkół publicznych., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230000277>, dostęp: 20.07.24.

Każda z sześciu części poziomu podstawowego koncentruje się na innych aspektach przedsiębiorczości i ma na celu kształtowanie i wzmacnianie kompetencji przedsiębiorczych w różnych sferach życia. Przedmiot biznes i zarządzanie (BiZ) w dużej mierze kontynuuje założenia zastępowanego przedmiotu podstaw przedsiębiorczości, jednak dodatkowo ma na celu rozwijanie umiejętności z obszaru finansów osobistych, oszczędzania, a także wiedzy o realnych procesach gospodarczych. Porównując podstawy programowe BiZ oraz podstaw przedsiębiorczości można zauważyć²³:

- zachowanie treści dotyczących gospodarki rynkowej, finansów, rynku pracy i przedsiębiorczości,
- niewielkie przesunięcia treści makroekonomicznych w kierunku zakresu rozszerzonego,
- przesunięcie treści związanych z rynkiem finansowym do zakresu rozszerzonego, rozwinięcie treści z zakresu finansów osobistych w zakresie podstawowym,
- większy nacisk na kompetencje miękkie 4K: komunikacja, krytyczne myślenie, kooperacja, kreatywność),
- wprowadzenie nowych treści kształcenia:

²³ T. Rachwał, *Materiały z prezentacji: Biznes i zarządzanie-nowa podstawa programowa i wdrożenie przedmiotu od września 2023 r.*, <https://www.nowaera.pl/pobieranie-pliku-57822bf579870c949c643f27f8c0e18b.pdf>, dostęp: 5.06.24.

- a) w zakresie podstawowym: postawy wobec pieniędzy, zarządzanie czasem, myślenie kreatywne i projektowe,
 - b) w zakresie rozszerzonym: ryzyko kursowe, sprawy gospodarcze europejskie i globalne, modelowanie biznesu,
- nowe treści kształcenia na obu poziomach kształcenia dotyczące przygotowania do planowania i realizacji projektów (w tym zarządzania nimi).

Przedmiot biznes i zarządzanie ma rozwijać nie tylko zdolności menedżerskie i przywódcze, ale także kompetencje przyszłości określane jako 4K: współpracę, komunikację, kreatywność oraz innowacyjne podejście do wyzwań społecznych oraz gospodarczych. Zgodnie z założeniami MEN przedmiot ten opierać się będzie na:

- realizacji zadań metodą projektów zespołowych,
- wykorzystaniu polskich studiów przypadków biznesowych,
- wykorzystaniu symulacji biznesowych i inwestycyjnych,
- wykorzystaniu wizyt studyjnych u lokalnych przedsiębiorców oraz elementów „rywalizacji”.

Efekty kształcenia dla przedmiotu biznes i zarządzanie na poziomie podstawowym ukierunkowane są przede wszystkim na kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych (w tym zarządzaniu sobą i finansami osobistymi), a także związane z fundamentalnymi umiejętnościami odnoszącymi się do analizy elementów otoczenia przedsiębiorstw pod kątem identyfikacji możliwych szans na uruchomienie własnej firmy oraz z przygotowaniem wejścia na rynek pracy. Z kolei efekty kształcenia w zakresie rozszerzonym skupiają się na opracowaniu biznesplanu lub planu przedsięwzięcia społecznego, a następnie realizowaniu projektu zespołowego, co umożliwi pogłębienie kompetencji przywódczych i umiejętności kierowania przedsiębiorstwem, a także rozszerzonej analizy otoczenia społeczno-gospodarczego²⁴.

Podsumowanie

To poziom wiedzy uznawany jest za najważniejszy element, który decyduje o jakości kapitału ludzkiego. Edukacja jest natomiast fundamentem wielopłaszczyznowego rozwoju człowieka przyczyniającym się do rozwoju społeczno-gospodarczego każdego kraju. Fakt uznania wpływu kształcenia dzieci i młodzieży na ich szeroko pojęty rozwój, stawia pytanie czy obecny system edukacji ponadgimnazjalnej w zakresie przedsiębiorczości wystarczająco przygotowuje młodego człowieka do wejścia w dorosłe, realne życie społeczno-gospodarcze.

²⁴ J. Musiałkiewicz, *Podstawa programowa biznesu i zarządzania dla liceów ogólnokształcących i techników zamieszczona w Rozporządzeniu Ministra Edukacji i Nauki z dnia 6 lutego 2023 r.*, Wydawnictwo Ekonomik, Warszawa 2023, s.2.

Osiągnięcie sukcesów zawodowych oraz życiowych każdej jednostki, w dużej mierze zależy od posiadanej wiedzy ekonomicznej oraz finansowej, a także związanych z nią praktycznych umiejętności. Stan świadomości finansowej Polaków wciąż pozostaje na niskim poziomie zarówno w zakresie wiedzy praktycznej, która jest niezbędna do podstawowego funkcjonowania w społeczeństwie oraz wiedzy ogólnej. Stwierdzić można zatem, że edukacja finansowa odgrywa podstawową rolę w procesie podejmowania decyzji finansowych, które wpływają na zachowania konsumenckie i funkcjonowanie w życiu gospodarczym

Za istotnym znaczeniem edukacji finansowej przemawia także to, że kryzys finansowy początku XXI wieku ukazał nieocenione znaczenie kształcenia finansowego. Nieumiejętne zarządzanie finansami rodzinnymi skutkowało bowiem podejmowaniem nieodpowiedzialnych decyzji konsumenckich skutkujących zadłużaniem w instytucjach kredytowych. Natomiast nadmierne kredytowanie powodowało ograniczenie możliwości finansowania na rynku bankowym oraz konieczność korzystania z oferty parabanków na warunkach mniej korzystnych, co potęgowało problemy z terminowym regulowaniem zobowiązań bieżących. Bezsporne jest zatem stwierdzenie, że właściwy poziom wiedzy finansowej przynosi korzyści zarówno dla jednostki, rodziny, społeczeństwa, jak i dla gospodarki.

Poziom wiedzy oraz kompetencji finansowych młodzieży szkolnej jest niski, aktualne wyniki badań wykazują na zależność pomiędzy poziomem edukacji finansowej a wykluczeniem finansowym. Często dla ucznia szkoły ponadpodstawowej procesy zachodzące w gospodarce są niejasne i niezrozumiałe. Dlatego też młody człowiek wymaga wsparcia w zakresie zdobycia podstawowej wiedzy o prawach rynku ekonomii i finansach. Właśnie takie zadania i cele zrealizować ma każdy nauczyciel przedmiotu biznes i zarządzanie. Kształtowanie świadomości ekonomicznej powinno zostać rozpoczęte jak najwcześniej, bowiem tylko wtedy edukacja finansowa przyniesie pożądane rezultaty z wymiernymi efektami w przyszłości.

Posługiwanie się wiedzą finansową porównać można do umiejętności posługiwania się komputerem, czyli computer literacy. Umiejętność ta w dobie dynamicznego rozwoju rzeczywistości edukacyjnej oraz rozwoju nowych technologii jest nie tylko umiejętnością podstawową, ale przede wszystkim niezbędną. Bez niej wejście na rynek pracy oraz w dorosłość związaną z samodzielnymi decyzjami konsumenckimi nie będą możliwe. Stąd w analogiczny sposób traktowana powinna być edukacja ekonomiczna.

Powyższy problem niskiej wiedzy finansowej jest złożony i wymusza konieczność zmian w nauczaniu wiedzy ekonomicznej w polskich szkołach, do czego pierwszym krokiem może być uwzględnienie w podstawie programowej przedmiotu biznes i zarządzanie.

Bibliografia

1. Barembruch A., *Edukacja i wiedza finansowa a zarządzanie finansami osobistymi*, w: *Ekonomiczne Problemy Usług* nr 96, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012.
2. *Biznes i zarządzanie. Reforma podstaw przedsiębiorczości*. Raport z konsultacji, MEN, Warszawa 2022, za: <https://www.gov.pl/web/biz/raport-z-konsultacji2>.
3. Frączek B., *Obszary badań w zakresie poziomu wiedzy i edukacji finansowej społeczeństwa w Polsce i na świecie*, *Studia Ekonomiczne* nr 173, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katowice 2013.
4. GEM, *Global Report 2020-2021*, za www.gemconsortium.pl
5. Iwanicz-Drozdowska M., Matuszyk A., Nowak A., Kitala R., *Produkty finansowe i edukacja finansowa w Polsce na tle wybranych krajów wysoko rozwiniętych. Raport z badań*, SGH, Warszawa 2009, za: <https://zbp.pl/getmedia/ea7cb110-3868-446b-89d9-61185e5b937a/SGH-edukacja-finansowa>.
6. Jacob K., Hudson S., Busch M., *Tools for Survival: An Analysis of Financial Literacy Programs for Lower-income Families*. Woodstock Institute 2000.
7. Jeżewska-Zychowicz M., *Skuteczność edukacji konsumenckiej – wybrane aspekty*, w: Lewicka-Strzałecka A. (red.), *Edukacja Konsumencka. Cele, instrumenty, dobre praktyki*, Wydawnictwo WSPiZ, Warszawa 2006.
8. Kołaczek B., *Dostęp młodzieży do edukacji. Zróżnicowania. Uwarunkowania. Wyrównanie szans*, IPiSS, Warszawa 2004.
9. Krupa-Dąbrowska R., *Dlaczego frankowicze nie korzystają z Funduszu Wsparcia Kredytobiorców*, <https://www.prawo.pl/biznes/dlaczego-frankowicze-nie-korzystaja-z-funduszu-wsparcia,517144.html>.
10. Kwiatkowski E., *Dysproporcje. Rzecz o Polsce przeszłej i obecnej*, Czytelnik, Warszawa 1989.
11. Matul M., Pawlak K., Guzowski K., *Edukacja finansowa dla osób o niskich dochodach w praktyce. Raport z ewaluacji pilotażu warsztatów z edukacji finansowej*, 2005, za: www.edufin.org.pl.
12. Musiałkiewicz J., *Podstawa programowa biznesu i zarządzania dla liceów ogólnokształcących i techników zamieszczona w Rozporządzeniu Ministra Edukacji i Nauki z dnia 6 lutego 2023 r.*, Wydawnictwo Ekonomik, Warszawa 2023.
13. O'Connell, A. *Measuring the effectiveness of financial education*, 2017, za: http://www.retirement.org.nz/files/Measuring_effectiveness_of_financial_education_OConnell_published_April07.
14. OECD, *Improving Financial Literacy. Analysis of Issues and Policies*, Paris 2005, za: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/improving-financial-literacy_9789264012578-en.
15. *Popularna Encyklopedia Powszechna*, t. 4, Fogra, Kraków 2001.
16. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem J. Delorsa, *Edukacja: jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1998, za: https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/4_Filary_Raport_Delorsa.pdf.
17. Raport *Diagnoza stanu wiedzy i świadomości ekonomicznej dzieci i młodzieży w Polsce 2022*, NBP, Warszawa 2022, <https://nbp.pl/edukacja/badania-wiedzy-ekonomicznej/>.
18. Raport *Polaków portfel własny. Edukacja jutra*, <https://www.santanderconsumer.pl/files/pdf/Raport-PPW-Edukacja-jutra-2024.pdf>.
19. Raport *Umiejętności finansowe młodzieży*, IBE, Warszawa 2024, <https://pisa.ibe.edu.pl/wp-content/uploads/2024/06/PISA-2022-Umiejetnosci-finansowe.pdf>.

20. Rachwał T., *Materiały z prezentacji: Biznes i zarządzanie-nowa podstawa programowa i wdrożenie przedmiotu od września 2023 r.*, za [:https://www.nowaera.pl/pobieranie-pliku-57822bf579870c949c643f27f8c0e18b.pdf](https://www.nowaera.pl/pobieranie-pliku-57822bf579870c949c643f27f8c0e18b.pdf).
21. Rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 6 lutego 2023 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania dla szkół publicznych., za: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230000277>.
22. Stigler G.J., *The Case, If Any, for Economic Literacy*, Journal of economic education vol 1 iss 2, 1970.
23. Suraj A., *Edukacja finansowa w szkołach? Polacy są na „tak”*, www.obserwatorgospodarczy.pl.
24. Szafrąńska M., *Wiedza i umiejętności finansowe mieszkańców obszarów wiejskich w Polsce*, ZN Optimum, Studia Ekonomiczne nr 2, Białystok 2009.
25. Szafrąńska M., *Poziom wiedzy finansowej właścicieli drobnych gospodarstw w Małopolsce*, w: *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 2015, T. 17, z. 2, Warszawa-Poznań 2015.
26. Wołowicz T. , *Edukacja finansowa a obszary wzmocnienia wiedzy finansowej w strukturach samorządowych*, w: T. Skica (red.), *Wiedza finansowa w praktyce działalności jednostek samorządu terytorialnego. Raport analityczny*, WSiZ, Rzeszów 2011.
27. Worthington A.C, *Predicting Financial Literacy in Australia. Faculty of Commerce*, University of Wollongong, Wollongong 2006.

Business and management as an element of economic education for youth in polish secondary schools

Abstract: The year 2024 has been declared the Year of Economic Education by the resolution of the Senate of the Republic of Poland. In the curriculum for secondary schools, starting from September 2023, the subject of Basics of Entrepreneurship has been replaced by Business and Management, which is intended to be more practical. This article aims to present the assumptions of the aforementioned subject, its significance for the economic education of children and youth, and its potential impact on financial knowledge. The curriculum for the Business and Management subject has been evaluated and analyzed at both the basic and advanced levels. Special emphasis is also placed on explaining the essence and importance of financial education and its influence on everyday decisions.

Keywords: education, secondary school, economics, finance, business, management

Kto kupuje od odpowiedzialnych przedsiębiorstw: analiza różnic między pokoleniami w preferencjach zakupowych polskich konsumentów

mgr Anna Zielińska

słuchaczka seminarium doktoranckiego
Społeczna Akademia Nauk
sp8941@student.san.edu.pl

Streszczenie: Czynniki ESG odgrywają coraz większą rolę w strategiach biznesowych polskich przedsiębiorstw. Jest to związane w dużej mierze z regulacjami prawnymi, jednocześnie firmy mogą wykorzystywać działania na rzecz środowiska, społeczności i ładu korporacyjnego jako element przewagi konkurencyjnej przy odpowiedniej komunikacji tych działań do klienta. W niniejszym badaniu sprawdzono przy pomocy ankiety, czy polscy konsumenci z poszczególnych pokoleń wykazują zróżnicowane preferencje zakupowe wobec firm prowadzących działania w zakresie ESG i informujących o nich. Nie stwierdzono istotnych różnic dla poszczególnych części: środowiskowej, społecznej i zarządczej, a także dla wskaźników łącznych. Zaproponowano kierunki badań pozwalające na rozwój wiedzy w zakresie preferencji polskich konsumentów wobec działań ESG prowadzonych przez dostawców towarów i usług.

Słowa kluczowe: ESG, pokolenia, preferencje konsumentów

Klasyfikacja JEL: D91

Wstęp

Badania preferencji konsumentów mogą spełniać kilka celów, w szczególności opisanie rzeczywistości i wytłumaczenie spostrzeżonych prawidłowości z punktu widzenia naukowego oraz poznanie konsumenta i jego zachowania z punktu widzenia biznesowego¹. Ostateczne wykorzystanie takich badań przez podmioty działające komercyjnie ma spowodować osiągnięcie wyższego zysku - poprzez cel pośredni, jakim jest odpowiednie zaprojektowanie procesów marketingu i sprzedaży² - co stanowi podstawowy cel działalności gospodarczej. Preferencje i postawy konsumentów ulegają zmianom w czasie, w szczególności w momentach nagłych zmian, np. kryzysów³.

Obecnie, w szybko zmieniającej się rzeczywistości społeczno-ekonomicznej, przed polskimi przedsiębiorstwami stoją nowe wyzwania. Wyzwania te są między innymi związane ze społeczną

1 I. Żuchowski, A. Brelik, *Wybrane zagadnienia teorii zachowania konsumenta*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, nr 21/2007, s. 207.

2 I. Żuchowski, A. Brelik, *Wybrane zagadnienia...*, op. cit., s. 207.

3 M. Gorzelany-Dziadkowiec, *Zmiany zachowań konsumentów w dobie COVID 19*, Problems of Economics and Law, nr 5/2020, s. 7.

odpowiedzialnością biznesu czy nieco szerzej rozumianymi zrównoważonym rozwojem (ZR) i włączeniem do strategii czynników ESG (z j. angielskiego: E - *environment*, S - *society*, G - *governance*, czyli razem środowisko, społeczność, ład korporacyjny). Problemy te są powiązane wzajemnie między sobą, a także z działaniem podmiotu gospodarczego szerszym niż tylko w podstawowym celu, jakim jest osiągnięcie zysku.

Uregulowanie raportowania i działań z zakresu ESG i zrównoważonego rozwoju może wpłynąć na komunikację do interesariuszy zgodnie z ideą "działanie, o którym nie poinformowaliśmy, nie ma pozytywnego wpływu na wizerunek przedsiębiorstwa"⁴. Jednocześnie wśród samych konsumentów i inwestorów zagadnienie ESG już obecnie budzi zainteresowanie. W szczególności pierwsza z grup jest gotowa na szybką - i jednocześnie potencjalnie krótkotrwałą⁵ - reakcję na zachowania pożądaną (i analogicznie niepożądaną) ujawnione w zakresie społecznym czy środowiskowym. Zmaterializowało się to m.in. w przypadku masowego kupowania Paluszków Beskidzkich jako odpowiedź na pożądaną zachowanie ich producenta, firmy Aksam (po pożarze hal produkcyjnych w lipcu 2024 roku firma zdecydowała się mimo istotnego zmniejszenia potencjału produkcyjnego nie zwalniać pracowników i nie redukować ich wynagrodzeń w okresie zmniejszonego obciążenia pracą)⁶, a w przypadku firm funkcjonujących na rynku rosyjskim po inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w lutym 2022 roku można było zaobserwować w Polsce niechęć - co najmniej deklarowaną - do kupowania w sklepach należących do tych podmiotów⁷. Wskazane przykłady nie bez powodu odwołują się do wydarzeń wywołujących silne emocje - badacze ekonomii behawioralnej tłumaczą, że emocje wpływają na decyzje zakupowe konsumentów⁸. Środowisko naturalne i jego ochrona oraz społeczność pracownicza i lokalna mają potencjał bycia powiązanymi z wydarzeniami wywołującymi emocje.

W zagranicznej literaturze analizowane jest zróżnicowane podejście do działalności na rzecz środowiska czy społeczności konsumentów z różnych grup demograficznych. Dostępne wyniki

4 T.J. Dąbrowski, *Wykorzystanie stron internetowych w komunikowaniu polityki społecznej odpowiedzialności przez spółki publiczne notowane na GPW w Warszawie*, *Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, nr 22 (71)/2019, s. 53.

5 H. Liang, L. Renneboog, *On the Foundations of Corporate Social Responsibility*, *The Journal of Finance*, nr 72 (2)/2017, s. 877; Auchan, *Leroy Merlin i Decathlon obrywały za pozostanie w Rosji. Co dziś zostało z bojkotu?*, oprac. PAS, 2023, <https://businessinsider.com.pl/firmy/auchan-leroy-merlin-i-decathlon-obrywały-za-pozostanie-w-rosji-co-dzis-zostalo-z/36qre94>, dostęp 27.07.2024

6 *Polacy ruszyli na pomoc producentowi Paluszków Beskidzkich. Oto skutek*, oprac. TOS, 2024, <https://www.money.pl/gospodarka/polacy-ruszyli-na-pomoc-producentowi-paluszkow-beskidzkich-oto-skutek-7053002291719072a.html>, dostęp 27.07.2024.

7 *Auchan, Leroy Merlin i Decathlon obrywały za pozostanie w Rosji. Co dziś zostało z bojkotu?*, oprac. PAS, 2023, <https://businessinsider.com.pl/firmy/auchan-leroy-merlin-i-decathlon-obrywały-za-pozostanie-w-rosji-co-dzis-zostalo-z/36qre94>, dostęp 27.07.2024; *Lista wstydu, czyli świat nadal handluje z Rosją*, K. Kucharczyk, 2024, <https://www.rp.pl/biznes/art39905141-lista-wstydu-czyli-swiat-nadal-handluje-z-rosja>, dostęp 27.07.2024.

8 M. Kaleta, *Decyzje konsumentów a założenia ekonomii behawioralnej*, *Catallaxy*, nr 4 (1)/2019, s. 9.

takich badań obejmują społeczności w Grecji⁹, Korei Południowej¹⁰ czy Tajlandii¹¹. Analizy postaw pojedynczych - to znaczy bez porównania z innymi - pokoleń czy populacji, zarówno jakościowe, jak i ilościowe, są jeszcze liczniejsze i obejmują przedstawicieli poszczególnych generacji z Polski¹², Anglii¹³, Chin¹⁴ czy Czech¹⁵. W ostatnich latach obejmują przede wszystkim pokolenia Y i Z - dwie najmłodsze grupy spośród konsumentów rozporządzających swoimi zasobami i mających wpływ na wielkość tych zasobów. Te dwa pokolenia bywają określane jako najbardziej etyczne¹⁶. Badania porównujące podejście konsumentów w różnym wieku i z różnych grup społeczno-ekonomicznych w Polsce nie są dostępne.

Celem niniejszego artykułu jest uzupełnienie tej luki i identyfikacja występowania różnic pokoleniowych w postawach konsumentów wobec dostawców towarów i usług w kontekście podejmowanych przez nich działań na rzecz środowiska, społeczności i ładu korporacyjnego. Przykładem wykorzystania takiej informacji jest zróżnicowanie przekazu, np. marketingowego, kierowanego do przedstawicieli poszczególnych pokoleń.

Analizowane pytania badawcze to:

- i) czy zainteresowanie konsumentów działalnością E, S, G firm różni się pomiędzy przedstawicielami poszczególnych pokoleń?
- ii) czy ogólne zainteresowanie konsumentów działalnością ESG firm różni się pomiędzy przedstawicielami poszczególnych pokoleń?
- iii) czy zainteresowanie konsumentów działalnością firm związaną ze środowiskiem różni się pomiędzy przedstawicielami poszczególnych pokoleń?

9 P. Boufounou, I. Moustairas, K. Toudas, C. Malesios, *ESGs and Customer Choice: Some Empirical Evidence*, *Circular Economy and Sustainability*, nr 3/2023, s. 1852.

10 J. Choi, T. Roth, J.H. Lee, *The pitfalls of corporate social irresponsibility. Hipocrisy of family firms in South Korea*, *Journal of Cleaner Production*, nr 435/2024, s. 2.

11 W. Puriwat, S. Tripopsakul, *Sustainability Matters: Unravelling the Power of ESG in Fostering Brand Love and Loyalty across Generations and Product Involvements*, *Sustainability*, nr 15/2023 (11578), s. 7.

12 J. Szydło, E. Potmalnik, *Decyzje zakupowe przedstawicieli Pokolenia Z na przykładzie branży modowej*, *Marketing i Rynek*, nr 9/2022, s. 19; A. Werenowska, M. Rzepka, *The Role of Social Media in Generation Y Travel Decision-Making Process (Case Study in Poland)*, *Information*, nr 11 (396)/2020, s. 5; D. Ślażyńska-Kluczek, M. Brzezek, *Czynniki ESG jako elementy zrównoważonego rozwoju wpływające na postrzeganie przedsiębiorstw przez konsumentów*, *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie*, nr 4/2023, s. 80-81.

13 E. Chatzopoulou, A. de Kiewiet, *Millennials' evaluation of corporate social responsibility: The wants and needs of the largest and most ethical generation*, *J Consumer Behav.*, nr 20/2021, s. 525;

14 M.C. Wong, *Does corporate social responsibility affect Generation Z purchase intention in the food industry*, *Asian Journal of Business Ethics*, nr 10/2021, s. 391-392.

15 R. MacGregor-Pelikanova, R.K. MacGregor, *The willingness of Generation Z to financially support CSR: A central European study*, *DANUBE: Law, Economics and Social Issues Review*, nr. 11 (4)/2020, s. 274.

16 Y. Patil, R. Gokhale, *Investing in the age of Millennials and Gen-Z: a comparative analysis*, *NLDIMSR Innovation Journal of Management Research*, nr 6 (2)/2022, s. 25; W. Puriwat, S. Tripopsakul, *Sustainability Matters...*, *op. cit.*, s. 3; J.J. Tucker III, S. Jones, *Environmental, Social, and Governance Investing: Investor Demand, the Great Wealth Transfer, and Strategies for ESG Investing*, *Journal of Financial Service Professionals*, nr 74 (3)/2020, s. 60.

iv) czy zainteresowanie konsumentów działalnością firm związaną ze społecznością różni się pomiędzy przedstawicielami poszczególnych pokoleń?

v) czy zainteresowanie konsumentów działalnością firm związaną z ładem korporacyjnym różni się pomiędzy przedstawicielami poszczególnych pokoleń?

1. Regulacje prawne obowiązujące firmy w kontekście ESG

Kwestia ESG, pierwotnie istotna przede wszystkim dla inwestorów (w porównaniu ze ZR jako pojęciem częściej wykorzystywanym przez same firmy), jest jak dotychczas w największym stopniu - spośród wymienionych powyżej pojęć - uregulowana prawnie i dotyczy w szczególności dużych podmiotów zainteresowania publicznego (choć pośrednio istnieje wpływ na obowiązki szerszej grupy przedsiębiorstw)¹⁷. Już od 2017 roku europejska dyrektywa NFRD (dyrektywa 2014/95/UE¹⁸) obowiązywała największe polskie podmioty - te z nich, które przekroczyły wskaźniki dotyczące zatrudnienia i wskaźniki finansowe (500 osób w przeliczeniu na pełne etaty oraz suma bilansowa 85 milionów złotych lub 170 milionów złotych przychodu ze sprzedaży produktów i towarów w przypadku podmiotu niebędącego jednostką dominującą grupy kapitałowej) lub podlegały obowiązkowi raportowemu na innej podstawie, były zobowiązane do ujawnienia m.in. opisu stosowanych przez siebie polityk środowiskowych, społecznych, dotyczących pracowników i praw człowieka, a także przeciwdziałania korupcji¹⁹.

Od początku 2024 roku obowiązuje rozszerzająca NFRD dyrektywa europejska CSRD (dyrektywa 2022/2464²⁰). Na jej podstawie grupa podmiotów objętych obowiązkiem raportowania zwiększy się, a treść samych raportów zostanie ustandaryzowana do europejskich standardów sprawozdawczości w zakresie zrównoważonego rozwoju (ESRS), co do zasady zwiększając zakres przedmiotowy ujawnień, które mają zacząć podlegać audytowi. Dodatkowe regulacje obejmują podmioty z sektora finansowego (dyrektywa SFDR)²¹.

17 A. Misztal, *Zrównoważony rozwój przedsiębiorstw, CSR i ESG w dobie kryzysu makroekonomicznego i geopolitycznego*, Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie, nr 2/2023, s. 88, 92-93; *Wtyczne do raportowania ESG - Przewodnik dla spółek*, Steward Redqueen, Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie, 2023, s. 13.

18 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/95/UE z dnia 22 października 2014 r. zmieniająca dyrektywę 2013/34/UE w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy, OJ L 330, 15/11/2014, str. 1-9.

19 Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 120 z późn. zm. art. 49b ust. 1 i 2; Ustawa z dnia 15 grudnia 2016 r. o zmianie ustawy o rachunkowości, Dz. U. z 2017 r. poz. 61 art. 1 pkt 9.

20 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2464 z dnia 14 grudnia 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzenia (UE) nr 537/2014, dyrektywy 2004/109/WE, dyrektywy 2006/43/WE oraz dyrektywy 2013/34/UE w odniesieniu do sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju, OJ L 322, 16.12.2022, str. 15-80.

21 A. Borowicz, J. Czerepko, *Possible Consequences of Corporate Sustainability Reporting Directive on Polish Transport Companies*, Studia Europejskie - Studies in European Affairs, nr 3/2023, s. 105-106; *Wtyczne do raportowania ESG...*, op. cit., s. 19-20, 24.

Regulacja dotycząca ZR, czyli powiązana z CSRD dyrektywa w sprawie należytej staranności przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju (2024/1760, tzw. CSDDD²²), została opublikowana w lipcu 2024 roku i podlega transpozycji do przepisów krajowych w ciągu kolejnych dwóch lat, jest więc nowsza niż poprzednio opisane. Zobowiązuje podlegające jej firmy do zachowania należytej staranności w zapewnianiu przeciwdziałania negatywnemu wpływowi swojej działalności gospodarczej na środowisko i prawa człowieka, także w tzw. łańcuchu działalności (firmy będą więc odpowiedzialne także za swoich dostawców)²³.

W Polsce, w uzupełnieniu do wyżej wymienionych regulacji, spółki notowane na Głównym Rynku Giełdy Papierów Wartościowych (GPW) są zobowiązane do przestrzegania "Dobrych praktyk spółek notowanych na GPW 2021", obejmujących w szczególności obowiązek raportowania z zakresu ładu korporacyjnego (czynnik G w akronimie ESG), a spółki notowane na rynku NewConnect od 2024 roku mają przestrzegać "Dobrych Praktyk Spółek Notowanych na NewConnect 2024", uwzględniających m.in. tematykę ESG²⁴.

2. Źródła i metody badawcze

Zastosowaną w niniejszym artykule metodą jest analiza wyników autorskiej ankiety. Odpowiedzi zbierano w okresie od kwietnia do czerwca 2024 w formie formularza internetowego oraz formularza drukowanego o takiej samej treści dystrybuowanego do lokalnych instytucji kulturalnych i oświatowych w celu dotarcia do respondentów należących do różnych grup społeczno-ekonomicznych w poszczególnych pokoleniach. Badana grupa to polskojęzyczni konsumenci i do przedstawicieli tej grupy skierowano pytania ankietowe.

Kwestionariusz został opracowany w oparciu o pytania zadane wcześniej w dwóch podobnych badaniach ankietowych dotyczących preferencji zakupowych, przeprowadzonych w innych krajach²⁵. Przed właściwym badaniem przeprowadzono pilotaż, w ramach którego wstępną wersję ankiety przedstawiono 8 osobom, po czym wprowadzono do pytań poprawki.

22 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1760 z dnia 13 czerwca 2024 r. w sprawie należytej staranności przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju oraz zmieniająca dyrektywę (UE) 2019/1937 i rozporządzenie (UE) 2023/2859, Dz.U. L, 2024/1760, 5.7.2024.

23 *Dyrektywa w sprawie należytej staranności przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju*, Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, 2024, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/dyrektywa-w-sprawie-nalezYTEj-starannosci>, dostęp 22.07.2024; *CSDDD przyjęta przez Radę UE*, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, 2024, <https://odpowiedzialnybiznes.pl/aktualno%C5%9Bci/csddd-przyjeta-przez-rade-ue/>, dostęp 22.07.2024.

24 *Wytyczne do raportowania ESG...*, *op. cit.*, s. 11; *Komunikat prasowy GPW: Giełda wprowadza „Dobre Praktyki Spółek Notowanych na NewConnect 2024”*, 2024, https://www.gpw.pl/aktualnosc?ph_main_01_start=show&cmn_id=114737&title=Gie%C5%82da+wprowadza+%E2%80%9EDobre+Praktyki+Sp%C3%B3%C5%82ek+Notowanych+na+NewConnect+2024%E2%80%9D, dostęp 19.07.2024.

25 P. Boufounou, I. Moustairas, K. Toudas, C. Malesios, *ESGs and Customer Choice...*, *op. cit.*, s. 1856, 1858, 1860; W. Puriwat, S. Tripopsakul, *Sustainability Matters...*, *op. cit.*, s. 7-8.

We wprowadzeniu do ankiety zdefiniowano pojęcie ESG oraz podano przykłady działań z trzech poszczególnych części ESG. Kwestionariusz składał się z 7 pytań ogólnych, po 5 pytań związanych z działaniami na rzecz środowiska, społeczności i ładu korporacyjnego oraz 6 pytań demograficznych. Wszystkie pytania merytoryczne były zamknięte, w przypadku większości z nich zastosowano w konstrukcji skalę Likerta. Na podstawie odpowiedzi na pytania merytoryczne wyliczono jako średnią arytmetyczną wskaźniki zainteresowania konsumenta działaniami ESG: O (ogólny), E (środowiskowy), S (społeczny), G (zarządczy), L (łączny). Listę pytań merytorycznych wraz z informacją, w skład którego wskaźnika wchodzi odpowiedź na dane pytanie, zamieszczono w tabeli 1. W przypadku gdy odpowiedzi na pytania nie tworzyły pięciostopniowej skali, w tabeli 1 podano także sposób przekształcenia odpowiedzi na wartość uwzględnianą przy wyliczeniu wskaźnika.

Tabela 1. Lista pytań w kwestionariuszu i budowanych wskaźników

Lp.	Wsk.	Treść pytania
1.	O, L	Słyszałam / słyszałem o ESG już wcześniej (tak = 5 punktów, nie = 1 punkt)
2.	O, L	Przy wyborze produktu lub usługi, które chcę kupić, zwracam uwagę na działalność ESG sprzedawcy
3.	O, L	Mogę zapłacić więcej za produkt lub usługę firmy, która prowadzi działania ESG
4.	O, L	Zdarzyło mi się polecić znajomym lub rodzinie produkt lub usługę firmy, która prowadzi działania ESG
5.	O, L	W ciągu ostatniego miesiąca kupiłam / kupiłem produkt lub usługę firmy, która prowadzi działania ESG (tak = 5 punktów, nie = 1 punkt)
6.	O, L	O działaniach ESG firm dowiaduję się... (przynajmniej jedno źródło = 5 punktów, nie = 1 punkt)
7.	O, L	Aktywnie szukam informacji o działalności ESG firm, od których kupuję produkty lub usługi (tak = 5 punktów, nie = 1 punkt)
8.	E, L	Przy wyborze produktu lub usługi zwracam uwagę na działania sprzedawcy na rzecz środowiska
9.	E, L	Mogę zapłacić więcej za produkt lub usługę firmy, która ma strategię zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych
10.	E, L	Mogę zapłacić więcej za produkt lub usługę firmy, która wdraża politykę zrównoważonego zużycia energii
11.	E, L	Mogę zapłacić więcej za produkt lub usługę firmy, która wdraża politykę zrównoważonego zarządzania odpadami
12.	E, L	Chętnie polecam znajomym i rodzinie produkty i usługi firm, które prowadzą działania na rzecz środowiska
13.	S, L	Przy wyborze produktu lub usługi zwracam uwagę na działania sprzedawcy na rzecz społeczności
14.	S, L	Mogę zapłacić więcej za produkt lub usługę firmy, która regularnie publikuje wyniki badań satysfakcji klientów

Lp.	Wsk.	Treść pytania
15.	S, L	Mogę zapłacić więcej za produkt lub usługę firmy, która zapewnia pracownikom i współpracownikom narzędzia umożliwiające zgłaszanie skarg i sygnalizowanie nieprawidłowości
16.	S, L	Mogę zapłacić więcej za produkt lub usługę firmy, która wspiera rozwój pracowników poprzez finansowanie szkoleń i zajęć podnoszących kompetencje i kwalifikacje
17.	S, L	Chętnie polecam znajomym i rodzinie produkty i usługi firm, które prowadzą działania na rzecz społeczności
18.	G, L	Przy wyborze produktu lub usługi zwracam uwagę na działania sprzedawcy na rzecz ładu korporacyjnego
19.	G, L	Mogę zapłacić więcej za produkt lub usługę firmy, która publikuje dane dotyczące swojej strategii etyki biznesowej
20.	G, L	Mogę zapłacić więcej za produkt lub usługę firmy, która raportuje swoje działania z zakresu ochrony środowiska, współpracy ze społecznością i ładu korporacyjnego
21.	G, L	Mogę zapłacić więcej za produkt lub usługę firmy, która informuje o skutkach swoich działań z zakresu ochrony środowiska, współpracy ze społecznością i ładu korporacyjnego
22.	G, L	Chętnie polecam znajomym i rodzinie produkty i usługi firm, które prowadzą działania na rzecz ładu korporacyjnego

Źródło: opracowanie własne.

Pytania demograficzne obejmowały rok urodzenia, płeć, województwo i wielkość miejscowości zamieszkania, wykształcenie i subiektywnie oceniona sytuacja materialna. Rok urodzenia posłużył do zakwalifikowania respondentów do pokoleń według schematu przedstawionego w tabeli 2.

Tabela 2. Zastosowana w badaniu klasyfikacja respondentów do pokoleń na podstawie roku urodzenia

Lp.	Rok urodzenia	Pokolenie
1.	przed 1965	<i>baby boomers</i>
2.	1965 - 1979	X
3.	1980-1995	Y
4.	po 1995	Z

Źródło: J. Szydło, E. Potmalnik, *Decyzje zakupowe przedstawicieli Pokolenia Z na przykładzie branży modowej*, Marketing i Rynek, nr 9/2022, s. 17.

Wydano 98 formularzy papierowych oraz udostępniono formularz elektroniczny. Otrzymano 264 poprawnie wypełnione ankiety, które przeanalizowano, i 10 wypełnionych niepoprawnie, które zostały wykluczone z dalszej analizy. W sumie liczba respondentów objętych badaniem wyniosła 274.

Większość respondentów reprezentowała najmłodsze pokolenia: spośród poprawnie wypełnionych ankiet 41% wypełniły osoby z pokolenia Z, 43% osoby z pokolenia Y, 14% osoby z

pokolenia X oraz 3% osoby starsze. Istotnie więcej było respondentek (67%) niż respondentów płci męskiej (28%) i innej (5%).

Większość respondentów (62%) mieszka w województwie mazowieckim. Spośród wszystkich wypełnionych ankiet, w 23% wypełniający zadeklarowali mieszkanie na wsi, w 13% mieszkanie w mieście poniżej 10 tys. mieszkańców, w 30% - mieszkanie w mieście większym, ale o licznie mieszkańców nie przekraczającej 100 tys. mieszkańców. Pozostała grupa, 34%, mieszka w największych miastach (powyżej 100 tys. mieszkańców).

Struktura wykształcenia respondentów kształtuje się następująco: podstawowe 10%, zawodowe 9%, średnie 28%, wyższe 52%. Subiektywnie oceniona własna sytuacja materialna respondentów jest w 15% bardzo dobra, w 43% dobra, w 38% przeciętna oraz po 2% zła i bardzo zła.

Spośród respondentów 75 osób (28%) słyszało wcześniej o pojęciu ESG, a 69 osób (26%) deklaruje aktywne poszukiwanie informacji o działalności w tym zakresie firm, których produkty i usługi kupują.

Dodatkowo respondenci wypełniający arkusze w obecności ankietera zadawali w trakcie wypełniania pytania i udzielali informacji oraz uwag pozwalających na sformułowanie poniższych obserwacji:

- niektóre pytania były złożone, co utrudniało ich zrozumienie,
- duża liczba pytań niekorzystnie wpływała na czas wypełniania (wydłużała go),
- respondenci, którzy nie znali wcześniej pojęcia ESG preferowali odwołanie się do definicji i przykładów tych działań (wskazanych na początku formularza).

3. Wyniki, interpretacja i dyskusja

Wskaźniki obliczone dla poszczególnych grup wiekowych (pokoleń) jako średnie arytmetyczne wraz z odchyleniem standardowym przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Wskaźniki obliczone dla zidentyfikowanych pokoleń (w nawiasie podano odchylenie standardowe w próbie)

Wskaźnik \ Pokolenie	<i>Baby boomers</i>	X	Y	Z
L	3,32 (1,19)	2,66 (1,18)	2,77 (0,96)	2,69 (0,95)
O	3,08 (1,72)	2,53 (1,39)	2,51 (1,16)	2,37 (1,11)
E	4,17 (0,92)	2,97 (1,37)	3,14 (1,16)	2,97 (1,18)
S	3,37 (1,30)	2,82 (1,38)	2,98 (1,07)	2,93 (1,10)
G	2,74 (1,45)	2,36 (1,19)	2,55 (1,19)	2,62 (1,11)

Źródło: opracowanie własne.

W celu zbadania spójności pytań ankietowych wyznaczono wskaźnik alfa Cronbacha, otrzymano wartość 0,94.

Dla wszystkich wskaźników w analizowanych grupach wiekowych przeprowadzono test Kruskala-Wallisa, którego wyniki zamieszczono w tabeli 4.

Tabela 4. Wyniki testu Kruskala-Wallisa

Wskaźnik	Statystyka testowa	<i>p-value</i>
L	1,9912	0,5742
O	1,552	0,6703
E	6,6613	0,08351
S	1,278	0,7344
G	1,6802	0,6413

Źródło: opracowanie własne.

Wysoka wartość alfy Cronbacha wskazuje na spójność odpowiedzi na zadane pytania, jednocześnie jest związana z dużą liczbą pytań merytorycznych (22) i obecnością wielokrotnie występujących pytań mających umożliwić ocenę pojedynczej postawy - w szczególności w sekcjach E, S i G występuje po 5 pytań w celu pogłębienia analizy. Do rozważenia pozostaje zmniejszenie liczby pytań użytych do oceny pojedynczej postawy.

Duża liczba pytań w kwestionariuszu może zniechęcić respondenta do udzielenia szczerzej i przemyślanej odpowiedzi bądź dokończenia wypełniania kwestionariusza w ogóle. W badaniu Ślażyńskiej-Kluczek i²⁶ zastosowano inne podejście, polegające na zadaniu mniejszej liczby bardziej ogólnych pytań²⁷ - 15 pytań, w tym pięć pytań dotyczących nastawienia do poszczególnych działań środowiskowych (2 pytania), społecznych (1 pytanie) i zarządczych (2 pytania); uzyskano odpowiedzi od 250 respondentów. spośród których 56,8% słyszała wcześniej o ESG, co stanowi dwukrotnie większy procent odpowiedzi niż w niniejszym badaniu. Ostatnia obserwacja sugeruje, że wyznaczenie tej wartości dla całej populacji polskich konsumentów musiałoby objąć większą próbę, dobraną w sposób losowy.

Zaobserwowane średnie wartości wskaźników dla poszczególnych pokoleń są na średnim poziomie, tj. przy możliwych do wartościach od 1 (najmniejsza) do 5 (największa), najniższa zanotowana średnia to 2,36 (wskaźnik G dla pokolenia X), a najwyższa - 4,17 (wskaźnik E dla najstarszego z pokoleń). We wszystkich grupach wiekowych spośród wskaźników E, S i G najwyższą

²⁷ D. Ślażyńska-Kluczek, M. Brzezek, *Czynniki ESG...*, op. cit., s. 81-87.

wartość uzyskiwały sprawy środowiskowe, a najniższą - zarządcze. Dalsza analiza w tym zakresie ma potencjał ujawnienia obszarów budzących większy entuzjazm wśród konsumentów na tle innych obszarów, co konsekwentnie może zostać użyte przy projektowaniu komunikacji.

Wyniki testu Kruskala-Wallisa dla wszystkich wyznaczonych wskaźników mają *p-value* większe niż poziom ufności przyjęty na poziomie 95% i na ich podstawie nie można stwierdzić, że pomiędzy pokoleniami występują różnice w zainteresowaniu zarówno ESG ogólnie, jak i działaniami związanymi z poszczególnymi składowymi ESG. Analogiczne wyniki uzyskali Boufounou, Moustairas i in.²⁸ dla ludności miejskiej, podczas gdy dla respondentów z obszarów wiejskich zaobserwowano różnice pokoleniowe; dodatkowo zaobserwowano tam korelację wykształcenia z wynikami zaangażowania w ESG; te dwie zmienne mogą również zostać poddane analizie dla polskich konsumentów. Z kolei Puriwat i Tripopsakul²⁹ zaobserwowali, że wiek jest istotnie statystycznie odwrotnie skorelowany z zamiłowaniem do marki (ang. *brand love*) dla marek implementujących działania ESG. Zaobserwowana różnica może wynikać z innego modelu analizy danych, uwarunkowań społeczno-ekonomicznych respondentów (różnych dla realiów tajskich w stosunku do polskich czy greckich); ewentualnie może zostać zidentyfikowana również przy badaniu rodzimej populacji przy zastosowaniu większej próby, dobranej losowo.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonej analizy nie stwierdzono różnic w zaangażowaniu konsumentów z poszczególnych grup wiekowych w analizę działalności ESG firm, których towary i usługi kupują, jak również poszczególnych składowych czynników ESG. Jest to wynik podobny do uzyskanego w innym kraju europejskim i różny od uzyskanego w badaniu przeprowadzonym w kraju azjatyckim. Wyniki, które można uogólnić na całą populację, można uzyskać poprzez zbadanie nowej grupy, obejmującej większą liczbę respondentów dobranych losowo. Zaobserwowano punkty w kwestionariuszu, które przy powtórzeniu badania można potencjalnie poprawić w celu uzyskania większej liczby respondentów wypełniających kwestionariusz rzetelnie i w całości.

Bibliografia

1. Auchan, Leroy Merlin i Decathlon obrywały za pozostanie w Rosji. Co dziś zostało z bojkotu?, oprac. PAS, 2023, <https://businessinsider.com.pl/firmy/auchan-leroy-merlin-i-decathlon-obrywaly-za-pozostanie-w-rosji-co-dzis-zostalo-z/36qre94>, dostęp 27.07.2024.
2. Borowicz A., Czerepko J., *Possible Consequences of Corporate Sustainability Reporting Directive on Polish Transport Companies*, *Studia Europejskie - Studies in European Affairs*, nr 3/2023.
3. Boufounou P., Moustairas I., Toudas K., Malesios C., *ESGs and Customer Choice: Some Empirical Evidence, Circular Economy and Sustainability*, nr 3/2023-.

²⁸ P. Boufounou, I. Moustairas, K. Toudas, C. Malesios, *ESGs and Customer Choice...*, *op. cit.*, s. s. 1859, 1870-1871.

²⁹ W. Puriwat, S. Tripopsakul, *Sustainability Matters...*, *op. cit.*, s. 11.

4. Chatzopoulou E., de Kiewiet A., *Millenials' evaluation of corporate social responsibility: The wants and needs of the largest and most ethical generation*, J Consumer Behav., nr 20/2021.
5. Choi J., Roth T., Lee J.H., *The pitfalls of corporate social irresponsibility. Hipocrisy of family firms in South Korea*, Journal of Cleaner Production, nr 435/2024, 140557.
6. *CSDDD przyjęta przez Radę UE*, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, 2024, <https://odpowiedzialnybiznes.pl/aktualno%C5%9Bci/csddd-przyjeta-przez-rade-ue/>, dostęp 22.07.2024.
7. Dąbrowski T.J., *Wykorzystanie stron internetowych w komunikowaniu polityki społecznej odpowiedzialności przez spółki publiczne notowane na GPW w Warszawie*, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, nr 22 (71)/2019.
8. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/95/UE z dnia 22 października 2014 r. zmieniająca dyrektywę 2013/34/UE w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy, OJ L 330, 15/11/2014.
9. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2464 z dnia 14 grudnia 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzenia (UE) nr 537/2014, dyrektywy 2004/109/WE, dyrektywy 2006/43/WE oraz dyrektywy 2013/34/UE w odniesieniu do sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju, OJ L 322, 16.12.2022.
10. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1760 z dnia 13 czerwca 2024 r. w sprawie należytej staranności przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju oraz zmieniająca dyrektywę (UE) 2019/1937 i rozporządzenie (UE) 2023/2859, Dz.U. L, 2024/1760, 5.7.2024.
11. *Dyrektywa w sprawie należytej staranności przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju*, Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, 2024, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/dyrektywa-w-sprawie-nalezYTEj-starannosci>, dostęp 22.07.2024.
12. *Giełda wprowadza „Dobre Praktyki Spółek Notowanych na NewConnect 2024”* (komunikat prasowy GPW), 2024, https://www.gpw.pl/aktualnosc?ph_main_01_start=show&cmn_id=114737&title=Gie%C5%82da+wprowadza+%E2%80%9EDobre+Praktyki+Sp%C3%B3%C5%82ek+Notowanych+na+NewConnect+2024%E2%80%9D, dostęp 19.07.2024.
13. Gorzelany-Dziadkowiec M., *Zmiany zachowań konsumentów w dobie COVID 19*, Problems of Economics and Law, nr 5/2020.
14. Kaleta M., *Decyzje konsumentów a założenia ekonomii behawioralnej*, Catallaxy, nr 4 (1)/2019.
15. Liang H., Renneboog L., *On the Foundations of Corporate Social Responsibility*, The Journal of Finance, nr 72 (2)/2017.
16. *Lista wstydu, czyli świat nadal handluje z Rosją*, K. Kucharczyk, 2024, <https://www.rp.pl/biznes/art39905141-lista-wstydu-czyli-swiat-nadal-handluje-z-rosja>, dostęp 27.07.2024.
17. MacGregor-Pelikanova R., MacGregor R.K., *The willingness of Generation Z to financially support CSR: A central European study*, DANUBE: Law, Economics and Social Issues Review, nr. 11 (4)/2020.
18. Misztal A., *Zrównoważony rozwój przedsiębiorstw, CSR i ESG w dobie kryzysu makroekonomicznego i geopolitycznego*, Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie, nr 2/2023.
19. Patil Y., Gokhale R., *Investing in the age of Millenials and Gen-Z: a comparative analysis*, NLDIMSR Innovision Journal of Management Reseach, nr 6 (2)/2022.
20. *Polacy ruszyli na pomoc producentowi Paluszków Beskidzkich. Oto skutek*, oprac. TOS, 2024, <https://www.money.pl/gospodarka/polacy-ruszyli-na-pomoc-producentowi-paluszkow-beskidzkich-oto-skutek-7053002291719072a.html>, dostęp 27.07.2024.

21. Puriwat W., Tripopsakul S., *Sustainability Matters: Unravelling the Power of ESG in Fostering Brand Love and Loyalty across Generations and Product Involvements*, Sustainability, nr 15/2023, 11578.
22. Steward Redqueen, Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie, *Wytyczne do raportowania ESG - Przewodnik dla spółek*, Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie, 2023.
23. Szydło J., Potmalnik E., *Decyzje zakupowe przedstawicieli Pokolenia Z na przykładzie branży modowej*, Marketing i Rynek, nr 9/2022.
24. Ślażyńska-Kluczek D., Brzezek M., *Czynniki ESG jako elementy zrównoważonego rozwoju wpływające na postrzeganie przedsiębiorstw przez konsumentów*, Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie, nr 4/2023.
25. Tucker III J.J., Jones S., *Environmental, Social, and Governance Investing: Investor Demand, the Great Wealth Transfer, and Strategies for ESG Investing*, Journal of Financial Service Professionals, nr 74 (3)/2020.
26. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 120 z późn. zm.
27. Ustawa z dnia 15 grudnia 2016 r. o zmianie ustawy o rachunkowości, Dz. U. z 2017 r. poz. 61.
28. Werenowska A., Rzepka M., *The Role of Social Media in Generation Y Travel Decision-Making Process (Case Study in Poland)*, Information, nr 11 (396)/2020-.
29. Wong M.C., *Does corporate social responsibility affect Generation Z purchase intention in the food industry*, Asian Journal of Business Ethics, nr 10/2021-.
30. Żuchowski I., Brelik A., *Wybrane zagadnienia teorii zachowania konsumenta*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, nr 21/2007.

Who buys from responsible entrepreneurs: an analysis of differences between generations with regard to purchasing preferences of Polish consumers

Abstract: ESG - environmental, social and governance factors play an increasingly important role in business strategy of Polish entrepreneur. It results mostly from legal regulations; however companies can leverage their actions in ESG areas as a competitive advantage when the efforts are effectively communicated to customers. This study investigates, via a survey, whether Polish consumers from different generations present different purchasing preferences for companies that put their efforts in the ESG area and communicate those efforts. No significant difference was detected across the environmental, social and governance components, as well as for the overall indicators. Directions for future research were proposed, that can enhance understanding of Polish consumers' preferences regarding ESG initiatives undertaken by providers of goods and services.

Keywords: ESG, generations, consumer preference

Recenzja monografii P. Deca i P. Masiukiewicza „Restrukturyzacja przedsiębiorstw. Zarządzanie kryzysem”

Dr hab. Wiesław Rehan, prof. em. WSH

rehanwieslaw@gmail.com

Streszczenie: Monografia przedstawia całościowe ujęcie kryzysu przedsiębiorstwa i jego restrukturyzacji. Jest to wielostronna diagnoza przyczyn kryzysu i sposobów jego przezwyciężania. Obok tradycyjnych metod i instrumentów zarządzania kryzysowego przedstawiono możliwości wykorzystania sztucznej inteligencji /ChatGPT/. Opis i analizę restrukturyzacji przedsiębiorstw uzupełniono aspektami prawnymi, prakseologicznymi i etycznymi.

Słowa kluczowe: sztuczna inteligencja, bankructwo, finanse przedsiębiorstwa, kryzys, ekonomia, etyka, zarządzanie, prakseologia, restrukturyzacja, ryzyko.

JEL Classification: D8

Na rynku wydawniczym ukazała się monografia poświęcona kryzysowi przedsiębiorstwa i ścieżkom jego naprawy autorstwa Pawła Deca i Piotra Masiukiewicza.¹ Sądząc po jej zawartości celem Autorów było zaprezentowanie tekstu, który w sposób całościowy przedstawia przedsiębiorstwo jako potencjalne miejsce generowania zjawisk kryzysowych. Jeśli na domiar złego dołączają do nich niesprzyjające czynniki zewnętrzne, powstają zagrożenia mogące zagrozić istnieniu przedsiębiorstwa. Dlatego na podstawie licznych badań oraz krytycznej analizy dostępnej literatury przedmiotu przedstawiono strategie, metody i instrumenty radzenia sobie z kryzysem łącznie z dostępnymi ścieżkami prawnymi oraz aktualnymi możliwościami najbardziej zaawansowanej sztucznej inteligencji.

Recenzowany tekst jest niewątpliwie ambitnym przedsięwzięciem, które nakazuje życzliwe, ale i krytyczne pochylenie się nad prezentowanymi badaniami, analizami i opisami. Co stanowi przedmiot monografii? Jaka jest jej struktura? Całość składa się z 9 rozdziałów, których kolejność i zawartość wskazują na logiczny, świadomy zamysł zaprezentowania pracy, która stanowi zwieńczenie dotychczasowego, wieloletniego wysiłku badawczego. Struktura pracy zawiera: zarys teorii kryzysu, czynniki kryzysu przedsiębiorstwa, ścieżki restrukturyzacji w świetle regulacji prawnych, strategie restrukturyzacji, modele i systemy wczesnego ostrzegania w przedsiębiorstwach, instrumenty restrukturyzacji naprawczej. Pomoc publiczna dla przedsiębiorstw – ujęcie unijne i krajowe, wycena przedsiębiorstw w kryzysie, sztuczna inteligencja jako wsparcie w działaniach antykryzysowych przedsiębiorstwa.

¹ Dec P., Masiukiewicz P. *Restrukturyzacja przedsiębiorstw. Zarządzanie kryzysem*, Warszawa, PWN 2024.

Jaka jest myśl przewodnia recenzowanej pracy? Co stanowi element łączący poszczególne jej części? Jeśli trafnie odczytuję intencje Autorów, to jest nim kryzys przedsiębiorstwa jako naturalna, wessana w rzeczywistość, jego istota. Ta naturalna przypadłość stanowi, w określonych okolicznościach miejsca i czasu, zagrożenie, ale stwarza także szansę rozwoju. Sprzecznosc, konflikt, konkurencja, nacisk podaży bądź popytu – to preliminaria zmian i rozwoju, oczekiwanego postępu i ekonomicznej ekspansji. Nawet w przypadku realizacji długotrwałej ścieżki sukcesu i powodzenia przedsiębiorstwo, jego właściciele i zarządzający, powinni mieć świadomość dynamicznej, zmiennej, konkurencyjnej rzeczywistości. A także i przede wszystkim zagrożeń płynących z wewnątrz przedsiębiorstwa, z jego słabych stron. Konieczności przeciwdziałania zagrożeniom to nie tylko stosowna reakcja na warunki otoczenia zewnętrznego. Równie dużo uwagi warto poświęcić wewnętrznym strukturom organizacyjnym i kompetencjom jej poszczególnych ogniw. W bardzo wielu przypadkach zawodzi komponent ludzki. Właściciele, zarządzający, kierownictwo średniego szczebla, załoga. Każdy może przyczynić się do kryzysu przedsiębiorstwa. Jeżeli dany podmiot gospodarczy osiągnie stan zagrażający jego ekonomicznemu bytowi, konieczne jest rozpoznanie możliwych do zastosowania regulacji prawnych /str 91-122/. Przedstawione zostały możliwości stworzone w prawie polskim i unijnym. Warto podkreślić, że aktualne rozwiązania, szczególnie obowiązujące po 2015 roku, pozytywnie odpowiadają na praktyczne potrzeby restrukturyzowanych przedsiębiorstw.

Autorzy podkreślają znaczenie regulacji restrukturyzacyjnych tzw. drugiej szansy w unii europejskiej. Oznaczają one otrzymanie nawet w skrajnie trudnej sytuacji ekonomicznej wsparcia finansowego dającego szansę na ponowne, rynkowe funkcjonowanie podmiotu gospodarczego. Jeżeli sięgnąć do głębokiej historii polskiej transformacji, to dawniej takich szans nie było. Brakowało jakichkolwiek środków na wsparcie finansowe przedsiębiorstw w kryzysie. Zadłużenie państwa i zjawiska kryzysowe uniemożliwiały zastosowanie instrumentów pożyczkowych. Tzw. druga szansa na istnienie to osiągnięcie ostatnich lat, wygospodarowanie środków, które można przeznaczyć na sensowną, wyselekcjonowaną pomoc dla danego podmiotu gospodarczego. Jak długo powinna trwać procedura naprawcza? Autorzy recenzowanej pracy opowiadają się za elastycznym okresem, stosownie do potrzeb i sytuacji przedsiębiorstwa /str. 25/. Inni wskazują na potrzebę ograniczenia aktywności naprawczej np. do jednego roku. Uważają, że jest to wystarczający okres by stwierdzić, że zastosowane przedsięwzięcia naprawcze przynoszą oczekiwane, pożądane efekty. Osobiście uważam, że w przeważającej większości przedsiębiorstw w stanie kryzysu o powodzeniu aktywności restrukturyzacyjnej decydują pierwsze miesiące. Albo przygotowany plan okaże się odpowiedni i rzeczywistość zaskoczy, albo o naprawę kondycji ekonomicznej przedsiębiorstwa będzie trudno. Oczywiście warto być elastycznym i nie wyznaczać sztywnych terminów. Tym nie mniej w praktyce

nie ma zbyt długiego czasu, bo nie ma dostatecznych zasobów na przetrwanie. Nie ma płynności i rzeczywistość się wali niezależnie od przygotowanych wspaniałych projektów i planów restrukturyzacyjnych.

Ważną częścią pracy jest wielostronne przedstawienie przyczyn kryzysu przedsiębiorstwa /str. 51-64/. Liczne ujęcia i zestawienia czerpane z danych krajowych i zagranicznych można sprowadzić do takich czynników, jak: załamujący się rynek odbiorców na wytwarzane produkty; zagraniczna konkurencja; niedostosowanie kosztów do malejących przychodów; rosnące zobowiązania i należności; brak płynności finansowej; interesy menedżerów i grup pracowniczych - postawy ocierające się o zjawisko patologii. Konieczna staje się rekonstrukcja ekonomiczna poprzez zastosowanie instrumentów naprawczych /str. 227 – 272/ w podstawowych sferach zagrożonego w swym istnieniu przedsiębiorstwa: prawnej, organizacyjnej, produkcyjno-technicznej, handlu i marketingu, ekonomiczno-finansowej, kapitałowej, ubezpieczeniowej czy zatrudnienia.

Realizacja programu naprawczego wymaga rozłożenia w czasie, determinacji i pełnej świadomości podejmowanego ryzyka, sprzyjających okoliczności i życzliwości instytucjonalnego otoczenia, zaangażowanych kadr oraz umiejętnego, kompleksowego zarządzania. W sytuacji stałych niedoborów finansowych oraz narastających roszczeń ze strony wierzycieli niezwykle trudno o jakikolwiek ruch w kierunku wyrwania przedsiębiorstwa ze spirali upadku. Kłopoty z wypłatą pensji dla załogi, zastraszające tempo narastania zobowiązań, wysokie straty miesięczne oraz utrata możliwości zaopatrzenia w niezbędne komponenty produkcji to codzienność przedsiębiorstwa w kryzysie. Rynkowa rzeczywistość gospodarcza wymusza określone działania doraźne, umożliwiające przetrwanie. Dlatego okres aktywności naprawczej można podzielić na dwie części: okres walki o przetrwanie oraz czas tworzenia elementów nowego ładu ekonomicznego.

Uogólniając i upraszczając przebogate w treści opisy i analizy zawarte w recenzowanej pracy można pokusić się o wskazanie, że w okresie walki o istnienie konieczne okazuje się:

- przeprowadzenie analizy ekonomiczno-finansowej oraz określenie celów i zadań realizacyjnych;
- uporządkowanie sytuacji prawnej przedsiębiorstwa;
- skoncentrowanie produkcji i administracji w wybranych obiektach, rezygnacja z ekonomicznie nieuzasadnionego stanu posiadania;
- uzyskanie środków finansowych z działalności pozaprodukcyjnej /sprzedaż zbędnych obiektów oraz wyposażenia/ celem spłacenia najpilniejszych zobowiązań wobec wierzycieli oraz załogi;
- kompensowanie wzajemnych zobowiązań i należności w celu odblokowania niektórych źródeł zaopatrzenia w surowce i półfabrykaty;
- zorganizowanie działu handlowego zdolnego do realizacji sprzedaży na zakładanym poziomie;
- wygospodarowanie środków na prowadzenie kampanii promocyjnej, reklamowej i informacyjnej;

- nawiązanie ścisłej współpracy z właścicielami i instytucjami zewnętrznymi w celu wsparcia realizacji zakładanych przedsięwzięć naprawczych;
- wyeliminowanie patologii wewnątrzorganizacyjnych;
- podniesienie dyscypliny pracy wśród zatrudnionych.

W okresie tworzenia nowego ładu ekonomicznego szczególną uwagę trzeba zwrócić na:

- uporządkowanie systemu płacowego;
- wygospodarowanie środków na rozwój działalności marketingowej, prowadzenie kampanii promocyjnej, reklamowej i informacyjnej;
- intensywne szkolenie kadr przedsiębiorstwa;
- tworzenie nowych powiązań i związków gospodarczych w celu kreowania popytu na produkty przedsiębiorstwa;
- zaprojektowanie i realizacja niezbędnych inwestycji;
- nagłośnienie przedsiębiorstwa w środkach masowego komunikowania;
- przygotowanie i przeprowadzenie zmian własnościowych.

W tym momencie trudno nie wspomnieć o swoistej, polskiej specyfice, czyli ustawicznej pomocy publicznej w rozmaitych formach organizacyjnych dla sektora górniczego. Kto zliczy rozmiary dotacji ze środków publicznych nieustannie płynących w tym samym kierunku? Jak to się ma do całej strategii restrukturyzacji, instrumentów restrukturyzacji naprawczej czy zasad pomocy publicznej dla przedsiębiorstw? Wszyscy zdają się być równi z wyjątkiem ustawicznie, bo od kilku dziesiątków lat równiejszych. Ani ekonomia, ani prakseologia, ani etyka normatywna czy inna dyscyplina wiedzy nie pomagają. Co robić z takimi przypadkami? Tym bardziej, że w efekcie dorobiliśmy się najwyższych cen energii w Europie ze wszelkimi ujemnymi konsekwencjami dla standardu życia obywateli i rozwoju gospodarczego. To druga strona nadużywania pomocy publicznej i świadomości, że tzw. druga szansa może przekształcić w działania manipulacyjne nie mające wiele wspólnego z intencjami dyrektywy europejskiej.

W warstwie teoretycznej narracji przewijającej się przez tekst Pawła Deca i Piotra Masiukiewicza interesującą rolę pełnią prakseologia i etyka. Przenikają i starają się porządkować zasadniczy przedmiot pracy, czyli zarządzanie kryzysem. Za główne kryteria prakseologiczne uznano „sprawność, skuteczność, efektywność, terminowość i etyczność” /str. 38/. Ponadto uważają, że nie należy dołączać do powyższych kryteriów racjonalności działania, albowiem „zawiera się ona przecież w powyższych kryteriach” /str. 38/. Tymczasem można też uznać, że kategorie prakseologiczne i etyczne przynależą do różnych porządków teoretycznych, choć nie mogą być pominięte przy opisie i analizie współczesnego biznesu. Wątpliwości budzi samo zaliczenie „etyczności” jako kryterium prakseologiczne. Póki co mamy do czynienia z etyką opisową, etyką

normatywną i metaetyką. Na gruncie etyki nie występuje coś takiego, jak etyczność. Może warto wyjaśnić rozumienie etyczności jako jednego z kryteriów prakseologii. Przynajmniej niektórych czytelników istniejący stan może razić.

Inna kwestia, poza sporem w ramach prakseologii, to etyczny aspekt restrukturyzacji. Wydaje się on ważnym meta poziomem prowadzonego przez Autorów dyskursu. Np. w tabeli nr 3, str 40, wymieniono elementy składowe w dwóch podstawowych obszarach decyzji menedżerów: finansowym oraz organizacji i zarządzania. Jednak tylko nielicznym z nich można przypisać aspekt normatywny. Jest pełna zgoda na takie wymienione przykłady, jak relacje kupieckie, przeciwdziałanie korupcji czy społeczna odpowiedzialność biznesu. Pozostałe wydają się wątpliwe. Są zwykłymi komponentami aktywności gospodarczej przedsiębiorstwa. Zmiany organizacji, zarządzanie kapitałem ludzkim, system informacji wewnętrznej i zewnętrznej, marketing, poprawna sprawozdawczość i rachunkowość, spłata zobowiązań handlowych bądź regulowanie zobowiązań publicznych w terminie – to działania merytoryczne, poza badawczym horyzontem etyki normatywnej, kategorii dobra czy zła. Brak terminowej spłaty zobowiązań handlowych czy zobowiązań publicznych to nie koniecznie wyraz nie etycznej aktywności przedsiębiorstwa. To zwyczajny przymus ekonomiczny. Terminowe regulowanie zobowiązań wobec kontrahentów w sytuacji kryzysu i braku płynności finansowej to przyspieszona ścieżka do bankructwa. To nie tyle kwestia etyczności, co ekonomicznej konieczności. Przedsiębiorstwo to żywy organizm, który musi zyskać czas na przywrócenie zdolności do prawidłowego funkcjonowania. Okresowe opóźnienie terminowości spłaty zobowiązania to niekiedy jedyna szansa na utrzymanie bieżącej płynności w najbardziej fundamentalnych dla ciągłości trwania przedsiębiorstwa. W nurcie myślenia etycznego odnajdujemy dyskusyjny podział na bankructwo pozytywne i normatywne. O ile normatywność nie budzi wątpliwości z uwagi na niekwestionowaną konotację znaczeniową, to określenie teoria pozytywna nie wydaje się najtrafniejszym określeniem. Jeśli, jak chcą Autorzy, identyfikuje ona „istniejące podstawowe zależności między zjawiskami bankructw a innymi kategoriami ekonomicznymi, jak np. wzrost gospodarczy i kryzysy, cykl koniunkturalny, inflacja, koszty społeczne”, to może właściwsze jest używanie pojęcia opisowa teoria bankructwa. Być może w przyszłości warto zastanowić się nad sensownością zastosowania aksjologii /teorii wartości/ w celu precyzyjniejszego i bardziej przydatnego dookreślenia pola badawczego związanego z kryzysami, naprawą i bankructwem przedsiębiorstwa.

Od czasu restytucji kapitalizmu w Polsce mija 35 lat. Upływ czasu widać wszędzie, w każdym sektorze aktywności gospodarczej. Żyjemy w czasie intensywnych prac w zakresie sztucznej inteligencji. Możliwości ChatGPT i jego chińskiego odpowiednika /Deepseek/ znajdują liczne praktyczne zastosowania. Autorzy recenzowanego testu postanowili zadać algorytmom siedem pytań

związanych z kryzysem w przedsiębiorstwie. Jeśli Chat GPT jest w stanie napisać doktorat czy skomponować utwór muzyczny, to może da się go zaangażować w procesie naprawy i rekonstrukcji przedsiębiorstwa. Analiza uzyskanych odpowiedzi wykazała, że póki co nie jest to narzędzie pomocne w dziele restrukturyzacji naprawczej. Odpowiedzi są zbyt ogólnikowe i niedostosowane do specyfiki i sytuacji konkretnego podmiotu gospodarczego. Okazuje się, że posiadany zbiór danych jest nie wystarczający. Chat GPT nie ma dostępu do wielu istotnych statystyk, wskaźników czy charakterystyk rynkowych poszczególnych przedsiębiorstw. Wydaje się, że nawet gdyby miał dostęp do danych w pełnym zakresie, to niekoniecznie umiałby z nich korzystać. Poproszony o wsparcie danego przedsiębiorstwa w kryzysie mógłby napotkać inny obiekt sztucznej inteligencji utrudniający mu zadanie, działający na zlecenie np. konkurencyjnego podmiotu rynkowego zainteresowanego przejęciem dodatkowych klientów. Być może wojna algorytmów w pełnej skali to obraz konkurencyjnego rynku przyszłości. Póki co sztuczna inteligencja nie ma własnej świadomości i związanej z nią kreatywności. Implementacja na potrzeby standardowego przedsiębiorstwa w kryzysie zasobów aktualnej sztucznej inteligencji jest zbyt kosztowna, a przez to nieracjonalna. Ale w niedalekiej przyszłości sytuacja może ulec zmianie. Chat GPT zawita pod strzechę przedsiębiorstwa i będzie aktywnym uczestnikiem procesów gospodarczych. Będzie uzupełniał niezbędne dane i czerpał z zasobów innych uczestników rynku. Sukces ekonomiczny i pozycja rynkowa zależne będą od poziomu zaawansowania technologicznego i zasobów danych SI. Czekają nas inny, może ciekawszy świat. Czy lepiej poukładany i sprawiedliwszy? Niech spełni się obserwacja i przekonanie Autorów, że „współcześnie coraz więcej uwagi poświęca się problemom etyki w technologiach informatycznych oraz w obszarze sztucznej inteligencji” /str. 40/. Pragnąłbym się mylić, ale w tej kwestii jestem pesymistą. Przekonuje mnie raczej praca Cathy O’Neil „Broń matematycznej zagłady. Jak algorytmy zwiększają nierówności i zagrażają demokracji”. Czekają nas raczej bezwzględny wyścig.

Podsumowując: „Restrukturyzacja przedsiębiorstw. Zarządzanie kryzysem” autorstwa Pawła Deca i Piotra Masiukiewicza to udana, pomocna czytelnikowi publikacja, która jest pełnowymiarowym zbiorem głównych sekwencji dotyczących zrozumienia zjawisk kryzysowych w przedsiębiorstwie. Dzięki tej publikacji możliwy jest samodzielny dobór rozmaitych instrumentów naprawczych i ścieżek prawnych w zastosowaniu do konkretnego podmiotu gospodarczego. Ponadto recenzowany tekst pozwala na zapoznanie się ze strategiami restrukturyzacji, modelami i systemami wczesnego ostrzegania oraz instrumentami restrukturyzacji naprawczej. Znajdujemy także wskazówki dotyczące pomocy publicznej dla przedsiębiorstw w ujęciu unijnym i krajowym. Całość wieńczy refleksja w zakresie aktualnych możliwości SI w zastosowaniu do restrukturyzacji przedsiębiorstw w kryzysie. Książka uczy i inspirowa, przeznaczona jest dla wszystkich, którzy

związani są z sektorem gospodarczym i pragną poszerzyć wiedzę w zakresie możliwych zawirowań i kryzysów. Realnych i potencjalnych, istniejących i mogących pojawić się w każdej chwili, czyhających tuż za progiem.

Review of the monograph by P. Dec and P. Masiukiewicz Restructuring of enterprises. Crisis management

Abstract: The monograph presents a comprehensive approach to the company's crisis and its restructuring. It is a multi-faceted diagnosis of the causes of the crisis and ways to overcome it. In addition to traditional methods and instruments of crisis management, the possibilities of using artificial intelligence were presented /Chat GPT/. The description and analysis of enterprise restructuring were supplemented with legal, praxeological and ethical aspects.

Keywords: artificial intelligence, bankruptcy, corporate finance, crisis, economics, ethics, management, praxeology, restructuring, risk.